

MARUF İKTİSAT

MARUF ECONOMICS

الاقتصاد المعروف

İSLÂM İKTİSADI
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
YIL: 1 • SAYI: 2 • 2021

EISSN: 2757-9360

THE JOURNAL OF ISLAMIC
ECONOMICS RESEARCH

مجلة بحوث الاقتصاد الاسلامي

SOSYO-EKONOMİK DENGE VE ORTAKLIK ZEMİNİ

İbn Haldun ve İktisadi Görüşleri

Rukiye Yiğit

Measuring the Capacity of Global
Human Capital as a tool of Socio-economic
Development in E7 Economies

**Hasan Dinçer
Serhat Yüksel
Fatih Pınarbaşı**

İstanbul'da Yaşayan Evsizlerin
Sosyoekonomik Durumları,
Sorunları ve Çözüm Önerileri
Fatih İlçesi Üzerine Bir İnceleme

**İrfan Ersin
Halim Baş**

Islamic Banking in Turkey:
A Critical Evaluation on Deficiencies,
Necessities, and Challenges

Esmâ Vatandaş

Abraham L. Udovitch'in "Orta Çağ İslam
Dünyasında Ortaklık ve Kâr"
Adlı Kitabının Tahlili

Rümeysa Demirkol

marufvakfi.org

f | t marufvakfi

MARUF İKTİSAT

MARUF ECONOMICS

الاقتصاد المعروف

KÜNYE / TAG

SAHİBİ

**MARUF EĞİTİM ARAŞTIRMA VE
DAYANIŞMA VAKFI ADINA**

Sıtkı Abdullohoğlu

Yazı İşleri Müdürü

Yakup Yakar

Editör Kurulu

Editör

Hakan Kalkavan

*İstanbul Medipol
Üniversitesi*

Editör Yardımcısı

Abdullah Kuluç
İstanbul Üniversitesi

Grafik Tasarım

Mustafa Özen

Yayın Periyodu

Yılda iki kez (Haziran, Aralık)
yayımlanır.

'Maruf İktisat İslam İktisadi
Araştırmaları Dergisi' Türkçe, İngilizce ve
Arapça makaleler yayınlayan uluslararası
hakemli akademik bir dergidir.

*'Maruf İktisat Journal of Islamic Economics
Studies' is an international peer-reviewed
academic journal that publishes articles
written in Turkish, English, and Arabic.*

marufvakfi.org

f | t | marufvakfi

İletişim

Maruf İktisat

İslâm İktisadi Araştırmaları Dergisi

Seyit Nizam Mah. Mevlana Cad. No: 77

Necmettin Aytek Plaza Kat: 8

Zeytinburnu-İstanbul

Telefon: +90 0212 510 11 24-25

• maruf@marufiktisat.com

• editor@marufiktisat.com

www.marufiktisat.com

MARUF İKTİSAT

İSLÂM İKTİSADI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Yıl: 01 • Sayı: 02 • ARALIK 2021

EISSN: 2757-9360

Danışma Kurulu / Advisory Board

Abdullah Durmuş, **Marmara Üniversitesi**

Ahmet Faruk Aysan, **Hamad Bin Khalifa University**

Ahmet Tabakoğlu, **İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi**

Ali Polat, **Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi**

Faruk Bal, **İstanbul Medeniyet Üniversitesi**

Fatih Savaşan, **Sakarya Üniversitesi**

Hakan Sarıbaş, **Bülent Ecevit Üniversitesi**

Hasan Hacak, **Marmara Üniversitesi**

İbrahim Sırma, **İstanbul Üniversitesi**

Mehmet Hüseyin Bilgin, **İstanbul Medeniyet Üniversitesi**

Mehmet Asutay, **Durham Üniversitesi**

Mehmet Babacan, **İstanbul Medipol Üniversitesi**

Ömer Karaoğlu, **İstanbul Üniversitesi**

Sadık Ünay, **İstanbul Üniversitesi**

Servet Bayındır, **İstanbul Üniversitesi**

Süleyman Kaya, **İstanbul Üniversitesi**

Şakir Görmüş, **Sakarya Üniversitesi**

Yusuf Tuna, **İstanbul Ticaret Üniversitesi**

Zeyneb Hafsa Orhan, **İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi**

Yayın Kurulu / Publication Board

Abdullah Durmuş, **Marmara Üniversitesi**

Ahmet Faruk Aysan, **Hamad Bin Khalifa University**

Ahmet Tabakoğlu, **İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi**

İrfan Ersin, **İstanbul Medipol Üniversitesi**

Mehmet Asutay, **Durham Üniversitesi**

Sıtkı Abdullohoğlu, **Maruf Vakfı İslam Ekonomisi Enstitüsü**

Süleyman Kaya, **İstanbul Üniversitesi**

Yusuf Tuna, **İstanbul Ticaret Üniversitesi**

Araştırma Makalesi

İbn Haldun ve İktisadi Görüşleri .....

Rukiye Yiğit **04**

Research Article

Measuring the Capacity of Global
Human Capital as a tool of Socio-economic
Development in E7 Economies .....

Hasan Dinçer
Serhat Yüksel
Fatih Pınarbaşı **18**

Araştırma Makalesi

İstanbul'da Yaşayan Evsizlerin
Sosyoekonomik Durumları,
Sorunları ve Çözüm Önerileri
Fatih İlçesi Üzerine Bir İnceleme .....

İrfan Ersin
Halim Baş **41**

Research Article

Islamic Banking in Turkey:
A Critical Evaluation on Deficiencies,
Necessities, and Challenges .....

Esmâ Vatandaş **68**

Kitap Değerlendirmesi

Abraham L. Udovitch'in "Orta Çağ İslam
Dünyasında Ortaklık ve Kâr"
Adlı Kitabının Tahlili .....

Rümeysa Demirkol **83**

ARAŞTIRMA MAKALESİ

İbn Haldun ve İktisadi Görüşleri

Rukiye Yiğit¹

Öz

14. yüzyıl düşünürlerinden olan İbn Haldun, yaşadığı dönemde toplumların yapısını inceleyerek, toplumsal yapının temelinde birtakım ekonomik faktörlerin yer aldığını öne sürmüştür. Mukaddime adlı eserinde, söz konusu ekonomik faktörleri ve iktisadi faaliyetleri, ortaya koyduğu "Umran" ilmi çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır. Eserinde, toplumların doğuşundan çöküşüne kadar tüm aşamaların, iktisadi faaliyetleri doğrudan etkilediğine ve daha iyi bir toplumsal yaşam için iktisadi faaliyetlerin büyük bir öneme sahip olduğuna dair görüşlere yer vermiştir. Tespitleri ve ortaya koyduğu fikirleri, bugünün toplumsal problemlerine dahi cevap verebilecek geçerliliğe sahiptir. Nitekim İbn Haldun'un söz konusu görüşleri, bugün birçok alandaki çalışmalara kaynaklık etmektedir. Bu çalışmada ilk olarak, İbn Haldun'un hayatı ve yaşadığı dönem anlatılacak ve genel görüşlerine yer verilecektir. Daha sonra iktisadi ve mali düşünceleri, Mukaddime adlı eserden hareketle aktarılmaya çalışılacak; iktisat ve toplumsal yaşam ilişkisine vurgu yapılacaktır. İbn Haldun'un iktisadi görüşlerinin ele alındığı bu çalışmada, söz konusu fikir ve tespitlerin, günümüz toplumları için hala geçerliliğini koruduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: : Umran, Bedevî, Hadarî, Emek, Nüfus, Para, Geçim Yolları

JEL Sınıflandırması: B11, B31, Z13, A13

¹ Rukiye Yiğit, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Araştırma Görevlisi
E-posta: zryigit.94@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7134-9889>

Atıf/Citation: Yiğit, R. (2021). İbn Haldun ve İktisadi Görüşleri, Maruf İktisat İslam İktisadi Araştırmaları Dergisi, 1(2), s.4-17.

• Geliş/Received - 30.08.2021 • Kabul/Accepted - 9.11.2021

Abstract

One of the 14th century scholars, Ibn Khaldun, observed many societies and argued that economic factors contributed to the formation of social structures. In his work called Mukaddime, he explained the economic factors and activities within the framework of the science of “Umran” that he revealed. He underlined that all of the stages of a society’s economy, from its birth to its collapse, are directly influential. In addition, Ibn Khaldun included his views on the importance of economic activities for a better social life. His determinations and ideas are still viable when answering today’s social problems. Moreover, these views of Ibn Khaldun are the source of studies in many fields today. Within the scope of this study, the life of Ibn Khaldun will be handled and his general views will be examined. Then, by attempting to convey his economic and financial thoughts based on his work Mukaddime, the relationship between economics and social life will be emphasized. In this study, which deals with the economic views of Ibn Khaldun, it has been concluded that the ideas and determinations in question are still valid for today’s societies.

Keywords: Umran, Badawi, Khadari, Labor, Population, Money, Livelihood.

JEL Classification: B11, B31, Z13, A13

1. Giriş

1. 1. İbn Haldun’un Hayatı ve Yaşadığı Dönem

H. 733/1332’de Tunus’ta dünyaya gelen İbn Haldun’un ailesi Yemen’in Hadramut bölgesine mensuptur. Endülüs’ün fethi ile önce Sevilla’ya, h. 646/1248’de III. Ferdinand’ın Sevilla’yı ele geçirmesiyle de Tunus’a göç etmişlerdir. Fertlerinin siyasi ve ilmi açıdan önemli konumlarda yer aldığı Haldun ailesi Endülüs ve Kuzey Afrika’da saygın bir aile olarak bilinmektedir. İbn Haldun ilk eğitimini babasından almıştır. Babasının ilmi çevresinin etkisiyle dönemin tanınmış âlimlerinden eğitim alma fırsatı bulmuştur. Hocaları arasında Ebû Muhammed Abdülmüheymin el-Hadramî (ö. 749/1349), Muhammed b. Süleyman es-Sattî (ö. 749/1349) ve Muhammed b. İbrâhim el-Âbilî (ö.757/1356) gibi isimler zikredilmektedir (Uludağ, 1999: 538). Müellif h. 749/1348’deki veba salgınında ailesini ve yakınlarını kaybetmiştir. Söz konusu veba salgının o dönemde toplum üzerindeki etkisinin oldukça büyük olduğu bilinmektedir. Nitekim veba nedeniyle Kahire’de bir yıl boyunca tarım vergisi toplanamamış, çok fazla insanın ölmesi nedeniyle miras hukuku uygulamasında problemler ortaya çıkmıştır (David Powers, 2002: 141). Dönemin ünlü tarihçilerinden Makrîzî bu felaketin boyutunu “ O sene her şey ölmüştü, o senenin kendisi bile...” şeklindeki ifadesiyle tasvir etmektedir (Makrizi, 1956: 770).

İbn Haldun, siyasi ve ilmi alanlarda farklı görevlerde bulunmuştur. Bunlardan ilki Hafsî emirliğinde alâmet kâtipliğidir (İbn Haldun, 2018: 55). Daha sonra Merînî hâkimiyeti altında kâtiplik, mühürdarlık ve hâkimlik gibi görevlerde bulunmuştur. Merînîler’e karşı Hafsîler’le anlaşma yapması nedeniyle iki yıl süreyle hapisteye kalmış, sultanın vefat etmesiyle serbest bırakılarak görevine iade edilmiştir (İbn Haldun, 1956: 66-68). Akabinde Endülüs’e giderek hâciblik görevinde bulunan İbn Haldun’un burada

Bicâye Sultanı ve Berberiler arasındaki savaşta ve kabilelerle yaşanan birtakım anlaşmazlıkları yatıştırma da aktif rol oynadığı bilinmektedir. Memlük Sultanı Berkuk'un tahta çıkması üzerine Kahire'ye giden müellif, Ezher camiinde müderrislik yapmıştır. Burada Mâlikî Kâdilkudâtı tayin edilerek kendisine "Veliyyüddin" unvanını verilmiştir. Siyasi entrikalar ve aleyhine yapılan kampanyalar nedeniyle birkaç kez görevden alınıp tekrar göreve getirilen İbn Haldun h. 808/1406'da vefat etmiş ve Bâbünnasır karısındaki Sûfiye Kabristanı'na defnedilmiştir (İbn Haldun, 1951: 229).

Müellifin yaşadığı dönemde siyasi bir bütünlükten söz etmek mümkün değildir. Nitekim Kuzey Afrika, Bağdat merkezli Abbasi otoritesinden asırlarca uzak kalması nedeniyle siyasi olarak bölünmüş bir halde; Fas Merînîler'in, Tunus Hafşiler'in, Tilimsan Abdülvâdiler'in, Endülüs Nasrîler'in, Mısır da Memlûklar'ın hâkimiyeti altındadır. Kuzey Afrika ve Endülüs'te sürekli olarak siyasi çekişmeler ve taht kavgaları yaşanmaktadır. (Fromherz, 2018: 2). Buna bağlı olarak müellif, hayatının ilk yirmi senesini doğum yeri olan Tunus'ta, daha sonraki yirmi altı yılını Cezayir, Fas ve Endülüs'te, dört yılını ikinci kez Tunus'ta ve son yirmi dört yılını da Kahire'de geçirmiştir. Merînî, Hafşî ve Abdülvâdî hânedanlıklarının yönetiminde oldukça etkili olmuş iktidarların el değiştirmesinde kritik roller oynamış, bu sebeple hayatı boyunca ihtiyaç duyulan bir kişi olarak görülmüştür (Uludağ, 1999: 538-543). Siyaset ve devlet işlerinin hayatında büyük rol oynadığı müellif ilimden uzak kalmamış ve birçok eser telif etmiştir.

1. 2. Eserleri

İbn Haldun'un ilk eseri, genç yaşta hocası el-Abilî'nin etkisiyle yazmış olduğu Lübbü'l-Muhassal fî usûli'd-dîn'dir. Eser, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) el-Muhassal'ının muhtasarı olarak kaleme alınmıştır. Bedîhiyyât, ma'lûmât, ilâhiyyât ve sem'iyât adlı dört bölüme ek bir hatimedden oluşmaktadır.

İkinci eseri, tasavvufa girmek isteyen birinin şeyh veya mürşide bağlanmasının gerekli olup olmadığını konu alan Şifâ'ü's-sâ'il li-tehzîbi'l-mesâ'il'dir. Söz konusu eserin İbn Haldun'a nispetinde sıkıntı olduğu ve kimi çevrelerce eserin İbn Haldun'un babasının amcası olan Abdurrahman'a ait olduğu ileri sürülmektedir (Vafi, 1938: 150-154 akt. Uludağ, 2015: 24).

Üçüncü eser, Kitâbü'l-İber İbn Haldun'un diğer eserlerine nazaran oldukça hacimlidir. Bir mukaddime ve üç kitap olmak üzere toplam yedi ciltten oluşmaktadır. İbn Haldun eserin giriş bölümünde tarih ilminin tanımını yaparak bu ilme dair görüşlerini sıralamıştır. Tarihi bilgilerin eleştiri süzgecinden geçirilerek kabul edilmesi gerektiğini ve tarihçilerin buna dayanarak "Beşeri Umran" ilmini kurduklarını ifade etmiştir.

Mukaddime olarak bilinen İbn Haldun'un diğer eseri, müellifin Kitâbü'l-İber'inin mukaddime ve birinci kitaptan oluşan kısımlarını ihtiva etmektedir. Mukaddime kendi içerisinde altı bölümden, bu bölümlerde toplam 198 alt bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm insan için toplumsal hayatın kaçınılmaz olduğu, umranın dayandığı esaslar, coğrafya, insan-iklim ilişkisi, ikinci bölüm bedevi ve ilk kabileler, üçüncü bölüm genel olarak İslam toplumlarının nasıl geliştiği, din ve devlet ilişkisi, saltanat, hilafet ve hanedanlık gibi kavramlar ve bunların neyi ifade ettiği, dördüncü bölüm devletin varlığının sonuçları, hadarî umran ve şehirde yaşam, beşinci bölüm, maişet yolları ve zanaatlar, altıncı bölüm ilim çeşitleri,

eğitim ve öğretimin nasıl olması gerektiği gibi konuları ele almaktadır. Eser tarih yazıcılığı, toplumsal hayata dair kurallar, eğitim, iktisat, ilim çeşitleri gibi konuları ihtiva etmesi bakımından siyaset, sosyoloji, tarih felsefesi ve iktisat gibi birçok alandaki çalışmalara kaynaklık etmektedir. Söz konusu eser, günümüz toplum şartlarında dahi faydalanılan bir eser olması açısından zamanlar üstü bir niteliğe sahiptir. Eser, muhtevası, üslubu ve ortaya koymuş olduğu kavramlar itibari ile müstakil bir eser olarak değerlendirilmektedir.

Mukaddimedden sonraki bölüm olan Kitâbü'l 'İber'in ikinci kitabı, Arap kabilelerinden hanedanlıklara kadar, Persler, Süryanîler ve Nebatîler gibi birçok milletlerin de tarihlerini içermektedir. Üçüncü kitap, Kuzey Afrika ve Berberî tarihini konu almaktadır. Kitâbü'l 'İber, İbn Haldun'un hayatını ve seyahatlerini anlattığı et-Ta'rif bi'bni Haldûn mü'ellifi'l-kitâb ve rihletuhû garben ve şarken adlı ekle sona ermektedir. (Uludağ, 1999: 6).

2. İbn Haldun'un Temel Görüşleri

2.1. Tarih Bilimi ve Eleştirisi

İbn Haldun'a göre tarih, zâhirî ve bâtinî olmak üzere iki kısımdır. Zâhir tarih, insanların bir araya geldiklerinde hoşça vakit geçirebilmek için eski zamanlardan, olaylardan herhangi bir neden sonuç ilişkisi gözetmeksizin haber vermektir. Bâtinî tarih ise olayların sebep ve sonuçları üzerine düşünmek ve bunun sonucunda genel ilkelere ulaşmaktır. İbn Haldun'a göre fiziksel anlamda nesnelere tabiiatı varsa toplumun da kendine özgü bir tabiatı ve ilkeleri mevcuttur. Toplumun bu tabiatının incelenerek birtakım ilkelere ulaşılması tarih ilminin konusudur. Buradan hareketle İbn Haldun'un tarih ilmini akli bir ilim olarak değerlendirdiği fikrine ulaşılabilir. (İbn Haldun, 2018: 158-159). Bunun yanı sıra İbn Haldun'un zâhirî ve bâtinî olmak üzere yapmış olduğu bu ayrım, kendisinden önceki tarih yazımının rivayetçi yazımdan ibaret olduğuna, kendisinden sonra ise "Umran" ilmiyle tarihin sebep ve sonuç ilişkileri içerisinde incelendiği, yeni bir tarih yazım şekli oluşturduğuna işaret etmektedir (Görgün, 1999: 3-4). Tarih ilminin konusu olarak toplumu ele alması ve tarihi bilginin değerlendirilmesine dair bir yöntem ortaya koyması, İbn Haldun'un tarih tasavvurunun orijinal yanı olarak gösterilebilir (Yazgan, 2013: 73).

İbn Haldun tarih felsefesini rasyonel temeller üzerine kurmuş, tarihi bilginin bu çerçevede ele alınmadığı takdirde problem oluşturduğunu örneklerle vurgulamıştır (Hassan, 1982: 130). İbn Haldun, kendisinden önceki tarihçilerden Taberî, İbn Kelbî, Esedî, Mesudî gibi kişileri örnek vererek, eserlerinin tenkite konu olması gerektiğini ifade eder. Ona göre tarihi bilginin aktarılmasında birçok yanlış yapılmaktadır. Buna örnek olarak tarihçinin sadece nakle dayanması, bilgiyi eleştirmeden kendi mezhebi lehine olanları doğru kabul etmesi, bilgiyi aktaran kişileri araştırmadan güvenilir olarak nitelmesi, rivayet nedenini yanlış yorumlaması, olayları, o zamanın sosyal ve toplumsal şartların dışında değerlendirmesi, makam ve mevki sahibi kişilere yaranmak için uydurma bilgiler aktarması ve son olarak da bu tarihçilerin umranın tabiatına dair bilgi sahibi olmaması gibi hususları göstermektedir (İbn Haldun, 2018: 98).

2. 2. Umran İlmi

İbn Haldun'a göre, nesnelere tabiatı olduğu gibi toplumların da kendine özgü tabiatı vardır. Sürekli bir geçiş ve değişimi ifade eden tabiatın iyi anlaşılabilmesi için ise birtakım ilkelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu açıdan tarih ilmi, umranın tabiatını anlamada büyük bir işleve sahiptir. Nitekim müellif, Mukaddime'de "Tarihin mahiyeti beşeri toplumdan haber vermektir ki bu da âlemin umranıdır" demektedir. (Uludağ, 2015: 57). Umran, ilk bakışta toplum anlamına geliyor gibi görünse de genel itibarıyla bu kavramla toplumsal, ekonomik ve kültürel hayatın tüm katmanları kastedilmektedir.

İbn Haldun birçok konuyu umran ile ilişkilendirmiştir. Bunlara nüfus, şehir, şehirde yaşam, din, siyaset, aile, hukuk, ekonomi, sosyal kurumlar, devlet, ilimler, eğitim ve öğretim gibi konular örnek gösterilebilir. Bu konuların yanı sıra umranın dayandığı birtakım temel esaslar vardır. Toplum ve toplumsal hayat bu esaslardan biridir. İnsan yaşamını sürdürebilmek için beslenmeye ihtiyaç duyar. Fakat gıdayı tek başına elde edebilmesi mümkün değildir. Nitekim en temel gıda olan ekmeğin yapımı düşünüldüğünde ekmeğin o hale gelebilmesi için birçok aşamadan geçmesi gerekir. Bu aşamalardan geçmesi, bugünkü kavramsal çerçeve içerisinde iş bölümü ile mümkündür. İnsanın, beslenmenin yanı sıra korunması için de topluma ihtiyacı vardır. İnsan, yırtıcı hayvanlardan korunmak ve onları avlayabilmek için birtakım aletlere, bu aletlerin yapımı için de yine iş bölümüne ihtiyaç duymaktadır (İbn Haldun, 2018: 215).

Umranı oluşturan bir diğer esas, iktidar kavramıdır. İbn Haldun'a göre beslenme ve korunma ihtiyaçlarını gidermek için bir araya gelen toplum, kendi içindeki problemleri çözmek için bir üst otoriteye ihtiyaç duyar. Ona göre insan tabiatında saldırganlık ve haksızlık gibi bazı içgüdüler mevcuttur (Ritter, 1948, s.1). İnsan, tabiatı nedeniyle önce hayatını güvende yaşayabileceği ve zaruri ihtiyaçlarını temin edebileceği bir umranda yaşamayı istemektedir. Âkil bir varlık olan insan, diğer canlılarda olmayan düşünme ve el becerisi gibi özellikleriyle yerleştiği bölgeleri ihtiyaçları, inançları ve alışkanlıkları, doğrultusunda mâmur kılan ahlaki ve iktisadi bir varlıktır (İlgaroğlu, 2019, s.12). İnsanlar, kendi içlerinden birinin hâkimiyetini tanımaya ihtiyaç duyarlar. Aksi takdirde sürekli birbirlerine saldıracaklar ve anarşizm hâkim olacaktır. Bu noktada melik ve mülk kavramları karşımıza çıkmaktadır. Melik, toplum üzerindeki hâkimiyeti için gereken gücü, yine aynı toplumda yaşayan kabile üyelerinden almaktadır. İbn Haldun'a göre bedeviler arasında aile bağları oldukça güçlüdür. Kabileden herhangi biri, bir problemle karşılaştığında tüm kabile üyeleri onun yardımına koşar. İbn Haldun bu duyguyu asabiyet kavramı ile açıklar. Ona göre toplumda tahakkümü sağlayan en önemli şey asabiyettir. Bedevî ve hadarî toplumlarda zayıf ve güçlü asabiyetler bulunur. Güçlü bir asabiyetin zamanla zayıflaması, zayıf asabiyetin de zamanla güçlenmesi mümkündür (İbn Haldun, 2018: 417). Bu konuya "asabiyet teorisi" başlığı altında daha detaylı yer verilecektir.

Umranla ilgili bir diğer esas da coğrafyadır. İbn Haldun coğrafyayı matematiksel, fiziki ve beşeri coğrafya olmak üzere üçe ayırır. Matematiksel coğrafyayı paraleller; fiziki coğrafyayı dağlar, denizler, göller, çöller; beşeri coğrafyayı ise köyler, şehirler, kabileler oluşturmaktadır. Ona göre dünya yedi iklim bölgesine ayrılmaktadır. Birinci iklim ekvatorun kuzeyinde ve ona paraleldir. İkinci iklim birincinin kuzeyinde, üçüncü iklim ikincinin kuzeyinde yer alır. Yedinci iklime kadar bu şekilde devam eder. Matematiksel coğrafyaya göre kuzey (yedinci iklim) aşırı soğuk, güney (birinci ve ikinci iklim) ise aşırı sıcak olduğundan buralarda yaşayan canlı sayısı diğer iklim bölgelerine göre azdır. Dolayısıyla bu bölgelerde umran azdır. Dördüncü iklim bölgesi kuzey ile güney arasında orta bir konumda yer aldığı için

umran için en uygun iklim bölgesidir. İbn Haldun'a göre, Irak ve Suriye topraklarına tekabül eden bölge canlı yaşamı için yeryüzünün en mutedil yeridir. Bunun yanı sıra İbn Haldun, iklimin insan üzerinde fiziksel etkileri olduğu gibi ahlaki etkilerinin de olduğunu düşünmektedir. Sıcak bölgelerde yaşayan insanlar ehli keyif ve rahatına düşkün karakterlere sahipken, soğuk bölgelerde yaşayan insanlar daha soğuk karakterlere sahiptir (İbn Haldun, 2018: 259).

Umran ile ilgili en önemli nokta ise, İbn Haldun'un umranı bedevî ve hadarî olarak iki kategori altında ele almasıdır. O, bedevilerin şehir dışında bozkır, yayla ve çöllerde çiftçilik veya çobanlık yaparak yaşamlarını sürdürdükleri ifade eder. Çiftçi bedeviler dağlarda, obalarda ve küçük köylerde ikamet ederler. Günümüzde bedevî denildiğinde, her ne kadar göçebe bir toplum anlaşılıyorsa da İbn Haldun'un bedevî toplumunda asıl ölçüt, göçebelik değil üretim şekli ve geçim yollarıdır. Bedevî toplumlarda umran, şehirde yaşayanlara kıyasla daha azdır. Bedevî toplumlar tarımla uğraşmalarına rağmen, tarım için gerekli aleti şehirlerden alırlar. Bunun için iktisadi anlamda alım ve satım gücü olan değerli bir şeye ihtiyaçları vardır ki o da paradır. Ürettikleri zirai ve hayvansal gıdaları şehirde satarak para elde eder, bununla da diğer ihtiyaçlarını karşılarlar. Geçimini deve yetiştirerek sağlayanlar göçebe bedevileri oluşturur. Bunlar, hayvanların beslenebilmesi için sürekli yer değiştirmek zorundadır. Ayrıca verimli otlakların sayıca az olması bedevilerin mücadelecî bir yapıya sahip olmalarını sağlamıştır (İbn Haldun, 2018: 325-326).

İbn Haldun'a göre insan ihtiyaçları zaruri, hâcî ve kemâlî olmak üzere üçe ayrılır. Zaruri ihtiyaçlar insan yaşamı için gerekli olan temel ihtiyaçları ifade eder. Söz konusu ihtiyaçlar hem bedevî hem de hadarî toplumlar için gereklidir. Hacı ve kemâlî ihtiyaçlar ise zaruri ihtiyaçlar karşılandıktan sonra ortaya çıkar ve hadarî umranda görülür. Bedevîlik ve hadarîlik arasındaki ilişki diyalektik bir ilişkiden oluşmaktadır. Daha rahat koşullarda yaşamak isteyen bedeviler, şehirlere yerleşerek hadarî olmaya ve bedevîlik özelliklerini yitirmeye başlarlar (İbn Haldun,2018: 326). İbn Haldun'a göre bedevîlik hadarîlikten, bâdiye denilen bedevilerin yaşadığı bölgeler de şehirlerden önce ortaya çıkmıştır. Hâcî ve kemâlî ihtiyaçların zaruri ihtiyaçlardan sonra şehirlerde ortaya çıkıyor oluşu, bunu kanıtlar niteliktedir. Hadarî umranın merkezi konumundaki şehirler, bedevî toplumlarda iktidarın ortaya çıkması ve bu mülkün düşmanlardan korunma içgüdüsüyle ortaya çıkmıştır. Mülk ve iktidar, hadarî umranda devlet formuna dönüşür, devletin istikrarı sağlanmasıyla çeşitli sanatlar ve meslekler ortaya çıkar. İnsanların çoğalması buna paralel olarak iş bölümünün ve üretimin artması sonucu refah ortaya çıkar. Devlet, istikrarını ve gücünü korudukça refah devam eder. Siyasi istikrar, ekonomileri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Nitekim siyasi kargaşaların yaşandığı dönemlerde ilk olumsuz belirtiler iktisadi faaliyetler üzerinden ortaya çıkmıştır (Özkılıç, 2007: 6). Devletin gücünü kaybedip yıkılması sonucu, şehirler, güçlü bedevî toplumlar tarafından ele geçirilerek yeniden yapılandırılırsa umran devam eder, aksi takdirde yıkılmaya mahkumdur. Açıkça görüldüğü üzere göre bedevîlik, hadarîlik, devlet, üretim, şehir ve Mukaddime de çokça iktibas edilen diğer kavramların hepsi birbirleri ile ilişkilidir. İbn Haldun'a göre toplumlar belli aşamalardan geçmektedir. İlk aşama olan bedevî umranla başlayan bu tekamül süreci, insanların ulaşabildiği son aşama olan hadarî umranla son bulur. Bu aşamadan sonra gerileme ve çökme dönemi başlar (İbn Haldun, 2018: 323-324).

2. 3. Asabiyet Teorisi

Asabe kelime anlamı olarak on kişiden kırk kişiye kadar olan topluluğu ifade etmektedir. Kavram olarak ise “bir topluluğun birlikte yaşamaktan kaynaklanan dayanışma gücü şeklinde tanımlanabilir” (Yıldırım, 1988: 82). Bedevî umran kabilelerden, kabileler sülalelerden, sülaleler de ailelerden oluşmaktadır (Yıldırım, 1988: 65). Daha önce zikredildiği üzere İbn Haldun’a göre insanların kendilerini korumak için bir arada yaşamaya ihtiyaçları vardır. Bedeviler şehirler gibi kale ve surlarla çevrili korunaklı yerlerde yaşamadıkları için kendi kendileri korumak zorundadırlar. Bu nedenle bedevî topluluklar nesep birliği temelinde bir araya gelmişlerdir (İbn Haldun, 2018: 330). İbn Haldun bu durumu nesep asabiyeti olarak adlandırır. Ona göre, insanlar doğuştan akrabalarının yardımına koşma duygusuna sahiptirler. Bedevilerin yerleşik hayata geçmeleri sonucu nesep asabiyeti sebep asabiyetine dönüşebilir. Sebep asabiyeti, bir arada yaşama ve iş bölümü yapmaktan doğan akla dayalı bir düşüncedir (Uludağ, 2015: 94-99). Din ve ideolojik bağ olmak üzere iki şekilde gerçekleşebilir (Yıldız Turan, 2015: 200).

Asabiyetin güçlü olduğu kabilelerde fertler birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Asabiyetin zayıf olduğu kabileler de ise durum tersidir. Asabiyetin en önemli amacı mülke ulaşmaktır (İbn Haldun, 2018, s.351). Asabiyet sahibi aile diğer ailelere, sülale diğer sülalelere, kabile de diğer kabilelere tahakküm eder. Böylece mülk ortaya çıkar (Gökdağ, 2017: 187). Mülkün diğer mülklerden ve asabiyetlerden korunması için büyük ordulara ve şehir surlarına ihtiyaç vardır. Bu açıdan şehirler, bedeviler için cezbedici mekanlar haline gelir. Korunaklı surların arkasında güven ve refah içinde yaşama hayaliyle bedeviler şehirlere hareket ederler. Fakat şehir hayatı aralarındaki asabiyet bağlarının zayıflamasına yol açar. Refah ve rahatlık içerisinde yaşamaya başlayan bedeviler, bâdiyede sürdürdükleri zor yaşamın onlara sağlamış olduğu mücadeleci yapıyı zamanla kaybederler. Bunun sonucunda mülk, asabiyeti güçlü başka bir topluluk tarafından ele geçirilebilir (İbn Haldun, 2018: 272). Görüldüğü üzere İbn Haldun’da asabiyet kavramı oldukça önemlidir. Umranın doğuşu ve tekamülü, asabiyet kavramı ile doğrudan ilişkilidir. İbn Haldun’un konu ilgili önemli iddialarından birisi de asabiyetin nübüvvetle olan ilişkisidir. Ona göre hilafet için Kureyş kabilesinden olma şartı, asabiyet kavramı ile açıklanabilir (İbn Haldun, 2018: 428). Bu şart tarihi konjonktürden doğan siyasi bir haldir (Fazlıoğlu, 2017: 186).

3. İbn Haldun’un İktisadi Görüşleri

İbn Haldun’a göre tarihsel ve toplumsal olaylarda iktisadi faktörlerin büyük önemi vardır. Toplumsal yaşam sürecindeki her aşamada ilk dayanak iktisadi faaliyetlerdir (Falay, 1978: 19). İnsanlar zaruri ihtiyaçlarını tek başlarına karşılayamadıkları için toplum halinde yaşamaktadırlar. Üretim ve tüketimin sağlanacağı iktisadi bir faaliyete ihtiyaç vardır. İbn Haldun, bedevî ve hadarî umran ayrımını iktisadi bir temel üzerine bina etmiştir. Mukaddime’de geçim ve kazanç yollarına genişçe yer vermiş olmasından hareketle, İbn Haldun’un iktisadi yapının sosyal yapıyı birincil derecede etkilediğini düşündüğü söylenebilir. Mukaddime’nin ihtivasından hareketle, kimi çevrelerce “iktisat eseri” olarak adlandırılması da bu hususu destekler niteliktedir.

3. 1. İbn Haldun'a Göre Emek

Emek, iktisadi hayat için en önemli üretim faktörü olarak gösterilebilir. İnsan emeği olmadan doğal kaynaklardan mal ve hizmet üretmek mümkün değildir. İbn Haldun'a göre emek mülkiyetin temelini oluşturmaktadır. Ona göre, üretim ancak emekle var olur. Rızık kavramı da emekle yakından ilişkilidir. İbn Haldun, rızıkın kişinin zaruri ihtiyaçları kadar olduğunu söyler. Bundan fazlası sermaye ve kazanç haline gelir. Nitekim ona göre kazanç sağlamak için de kişinin çalışıp emek sarf etmesi gerekir (İbn Haldun, 2004: 521). Emek değeri belirleyen birincil faktördür. Ona göre, bir ürünün değeri, ona harcanan emekle doğru orantılıdır. Emeğin artması üretimin artmasını, üretimin artması da toplumda refah artışını sağlayacaktır. İnsanlar zaruri ihtiyaçlarına ek olarak elde ettikleri kazançları birtakım sanatları öğrenmek için harcayacak, bu durum toplumun kültürel olarak da kalkınmasına yardımcı olacaktır (İbn Haldun, 2004: 521-522).

3. 2. İşbölümü ve Toplumsal Hayat

İbn Haldun'un "toplumsal hayat zaruridir" fikri, insan ihtiyaçlarının, toplumsal iş bölümüyle karşılanabileceği esasına dayalıdır (İbn Haldun, 2004: 79).

Umran başlığı altında daha önce de ifade edildiği üzere İbn Haldun'a göre, toplumlar bedevî ve hadarî olarak ikiye ayrılır. Bu ayrımın çıkış noktası, üretim tarzı ve geçim faaliyetinin farklı olmasıdır. Geçimlerini ziraat ve hayvancılıkla sağlayanlar kırsal bölgelerde ikamet etmek zorundadırlar; çünkü hayvanlarını otlatabilecekleri ve ekip dikebilecekleri yerler kırsal bölgelerde mevcuttur. Bedevîler zaruri ihtiyaçlarının fazlasını elde etmeye başladıklarında refah ve bolluk seviyesi artar, yerleşik düzene geçiş ve şehirleşme başlar. Şehir yaşamı ve toplumsal yaşam, iş bölümü ve uzmanlaşmayı beraberinde getirir. Böylece insanlar artık geçimlerini zanaat ve ticaret gibi faaliyetlerle sağlamaya çalışır. Dolayısıyla, üretim fazlalığı yeni ihtiyaçların doğmasına, iş bölümüne ve sonuç olarak şehirleşmeye sebebiyet verir. Dolayısıyla bedevî umrandaki tarım ve hayvancılık, hadarî umranda yerini zanaat ve ticarete bırakır (İbn Haldun, 2004: 158).

3. 3. Bolluk ve Artı Değer Kavramı

Üretimde iş bölümü ve uzmanlaşmayla birlikte refah ve bolluk dönemi başlar. Böylece "artık ürün" denilebilecek bir payda ortaya çıkar. İbn Haldun ortaya çıkan bu artık değerın halk tarafından eşit olarak paylaşılmadığını, imtiyaz sahibi insanların bu paydadan daha çok faydalandıklarını ifade eder. Ona göre, sıradan halk, güç ve mevki sahibi kimselere yaranmak için onların zaruri ihtiyaçlarını karşılar ve onlardan gelen zararlardan kendilerini korumak için karşılıksız olarak hizmet eder. Böylece makam sahibi kimseler zenginliklerine zenginlik katmaktayken, halk daha da fakirleşmektedir. Sadece gelirleriyle yetinen tüccarlardan, çiftçilerden ve zanaat sahiplerinden oluşan bu grup, kısa sürede zengin olamamakla birlikte, çoğunlukla fakirleşip sıkıntı içine düşerler ve zor bir şekilde zaruri ihtiyaçlarını temin etmeye çalışırlar (İbn Haldun, 2014: 535). İbn Haldun bunu açık bir sömürü olarak nitelendirmekte, halkın ücretsiz olarak çalıştırılmasının umranı bozan büyük zulümlerden biri olduğunu dile getirmektedir (İbn Haldun, 2014: 383).

İbn Haldun'a göre insanların emekleri, onların kazançlarını ve yegane sermayelerini oluşturur. Başkaları için, karşılığını almaksızın çalışan kimsenin emeği, gasp edilmiş demektir. Bu emek gaspının yayılması, toplumsal bir fakirlik ve ekonomik buhran anlamına gelmektedir. Öyle anlaşılıyor ki İbn Haldun emek harcamaksızın elde edilen zenginliği meşru görmemektedir. Bazı araştırmacılar, İbn Haldun'un "artık ürünün" belirli bir kesim tarafından sömürsünü ifade etmesi nedeniyle, Karl Marx ile benzer görüşlere sahip olduğunu söylemektedir. Fakat İbn Haldun'un bireysel mülkiyetin varlığını kabul eden, devletin ve toplumun kişinin emeğiyle elde ettiği kazancına dokunamayacağını ifade eden söylemlerinin varlığı, bu iddiayı açık bir biçimde reddeder niteliktedir (Yıldırım, 2006: 39)

3. 4. Nüfus

İbn Haldun, eserinde, şehirleşmenin, iş bölümünün artmasının ve ekonomik refahın birbirine bağlı olduğuna işaret etmektedir. Nüfus arttıkça iş bölümü artacak ve doğal olarak üretimde artış yaşanacaktır. Oluşan bu artışla birlikte, yaşam standartları yükselecek ve ihtiyaçlar çeşitlenecek, lüks ihtiyaçlar ortaya çıkacak ve şehirleşme başlayacaktır (İbn Haldun, 2014: 493). Fakat bu zenginlik ve refah sürekli olarak böyle devam etmez.

İbn Haldun'un neredeyse tüm görüşlerinin temelinde bir tekamül ve döngü fikri yer almaktadır. Bu zenginlik ve refah konusunu tekamül fikri çerçevesinde açıklayan İbn Haldun'a göre, nüfusun artışıyla üretimin artması zenginliği getirirken, zenginleşen bu şehirler, insanlar için cezbedici mekanlar haline gelmektedir. Böylelikle nüfus aşırı derecede artar ve tüketim önüne geçilemez bir hal alır. Talep fazlaşır ve malların fiyatları giderek artmaya başlar. Sonuç olarak, pahalılık nedeniyle halk fakirleşmeye başlar (İbn Haldun, 2004: 492). Aynı zamanda devlet içinde ihtiyaçlar çeşitlenmiş ve lükse olan talep de buna bağlı olarak artmıştır. Bu durum, devletin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için vergi artırımına gitmesine neden olur. Talebin artışı nedeniyle pahalılaştan ürünlere artan vergiler de eklenince, ürün fiyatları yükselir. İnsanlar satın alabildikleri kadarıyla ihtiyaçlarını karşılamayı sürdürürler. Fakat fiyatların giderek artması ve piyasadaki malların halkın alım gücünü aşması sonucunda talep azalmaya başlar. Bu durum zamanla piyasalarda durgunluğa ve ekonomik buhrana neden olur (İbn Haldun, 2004: 508).

İbn Haldun'a göre nüfus artışı bir noktaya kadar fayda sağlarken, o noktadan sonra çeşitli sorunlara sebep olmaktadır. Bu durum, günümüz için de hala geçerliliğini sürdürmekte ve günümüz metropollelerinin başlıca sorunlarından biri olarak gösterilmektedir.

3. 5. Fiyatlar, Arz ve Talep

İbn Haldun'a göre, fiyatlara doğrudan veya dolaylı yollarla etki eden birçok etmen vardır. Bu etmenlerden biri olan nüfusun fiyatlar üzerindeki dolaylı etkisine, "nüfus" başlığı altında değinilmiştir. Tarım arazilerinin verimsiz olması halinde verimli arazilere kıyasla daha fazla emeğe ihtiyaç duyulması, fiyatlara etki eden etmenlerden biri olarak gösterilebilir. Aynı şekilde malların tehlikeli yollarla dolu ve uzak mesafelere taşınarak satılmasındaki zorluklar da fiyatların artmasına sebep olan etmenlerdendir. Bu örneklerden de hareketle, İbn Haldun maliyetin fiyat üzerindeki etkisini açık bir biçimde kabul

etmektedir. Bu konuda pek çok etmen zikreder fakat genel hatlarıyla fiyatları oluşturan temel etmen olarak kar, ücret ve vergi unsurlarını öne çıkarır. Bunlardan ilki olan kâr unsuru, bir malın alış ve satışı arasındaki değişen farktan oluşmaktadır. Kârdan elde edilen kazanç, ancak yüksek miktarda mal satılması ile büyük hale gelir. İbn Haldun çok kâr elde etmenin, malların yüksek fiyatla alıcı bulacağı başka bir bölgeye nakledilerek orada satılması veya bu malların piyasaya daha pahalıya satılabileceği zamana kadar stoklanması gibi farklı yolları olduğunu zikreder. Fakat kazanç elde etmek uğruna ihtikar gibi söz konusu yolların denenmesini, ilerleyen süreçlerde ekonomide sıkıntılara sebebiyet vereceği ve toplumu zor duruma düşüreceği için meşru görmemektedir. Ona göre ticaretin sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi için etkili kanunlara ihtiyaç duyulmaktadır (İbn Haldun, 2014: 514).

Fiyatları oluşturan ikinci unsur ise ücretlerdir. İbn Haldun mal ve hizmetlerin üretiminde emeği, fiyatların oluşumunda da ücretleri temel almaktadır. Şehirlerde kalabalık nüfus sebebiyle işgücüne olan talep artacağı için işçi ücretleri de buna paralel olarak artacaktır (İbn Haldun, 2014: 514). Görüldüğü üzere, İbn Haldun talebin piyasayı belirleyici etkisini asırlar öncesinden fark ederek arz ve talep arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Müellif, ücretlerin asgari ve azami ne kadar olmaları gerektiğine dair yorum yapmamakla birlikte, ücretlerin düşüşe geçmesiyle devletin elde edeceği vergi gelirlerinin azalacağını ifade etmektedir (İbn Haldun, 2014: 379). Ayrıca ücretlerdeki artışın bugünkü adıyla enflasyona, düşük ücretlerin de efektif talep azlığına neden olacağını belirtir (Özel, 2006: 6).

Fiyatı oluşturan üçüncü unsur vergilerdir. Aynı mallar üzerinde şehir ve kırsal kesimde fiyat karşılaştırılması yapıldığında görülecektir ki şehirdeki mallar kırsal kesime oranla daha pahalıdır. Bunun temel sebebi ise vergilerdir (İbn Haldun, 2014: 495).

Vergilerin artışının fiyatlar üzerindeki etkisine devletin ekonomi üzerindeki rolü bağlamında müstakil bir başlık altında tekrar değinilecektir.

3. 6. Para ve İktisadi Değer

İbn Haldun, devlet için mal ve paranın yetersizliğini, zayıflık olarak görmekte ve paranın, malların mübadelesi için gerekli olan bir araç olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, altın ve gümüş en değerli kıymet ölçüsüdür. Zira altın ve gümüşün değeri sabittir ve piyasa şartlarından etkilenmemektedir (İbn Haldun, 2014: 521; Falay, 1978: 37).

İbn Haldun devletin lüks ihtiyaçları karşılayabilmek için vergi artırımına gitmesini piyasadan para çekmek olarak değerlendirmektedir. Devlet, böylelikle halkın parasına el koyarak piyasada dolaşımda olan para arzını azaltmış olacak ve piyasada durgunluğa neden olacaktır. Para, devlet ve halk arasında dolaşımda olmalıdır. Aksi halde ekonomik durgunluk yaşanacak ve devletin kendisi bu durgunluktan daha çok etkilenecek, ordu için yeterli finansman sağlanamayacaktır. Dolayısıyla halkını koruyamaz hale gelen bir devlet zayıflayacak ve asabiyeti güçlü diğer kabileler için ele geçirilebilir hale gelecektir. Bu açıdan devletin bekası için kamu harcamalarının kamu gelirleri ile denk olması gerekir (İbn Haldun, 2014: 73).

3. 7. Devletin Ekonomi Üzerindeki Rolü ve Vergiler

İbn Haldun devletin en büyük pazar olduğunu, devlet harcamalarıyla ekonomide canlılık ve hareketliliğin devam ettiğini dile getirmiştir. Devlet, bu konunun ötesine geçmemeli ve piyasaya doğrudan bir müdahalede bulunmamalıdır. Devletin başlıca sorumluluğu, halk için makul vergiler koyarak üretimin teşvik etmektir. Devletin gelirleri giderlerini karşılayamaz duruma geldiğinde, devlet gelir sağlama düşüncesiyle ticari hayata girebilir. Bu durum ilk başlarda gelir sağlasa da uzun vadede çok büyük zararlara neden olacaktır. Devletin ticari hayata girmesiyle bireysel girişimciler onunla rekabet edemeyecek kadar güçlü olmadıkları için haksız rekabet ortamı doğacaktır. Bu durumdan üretici ve tüccarların da içinde bulunduğu tüm halk hatta uzun vadede devletin kendisi dahi zarar görecektir. Nitekim devletin ticarete girerek tekel olmasıyla halk üretim ve ticaretten çekilmeye başlar ve böylece daha önce ödenen vergiler dahi ödenemez hale gelir. Bu da devletin vergi gelirlerinin büyük ölçüde düşmesi anlamına gelir. Ona göre devletin ticarete dahil olmaması, üretimi ve ticareti halka bırakarak teşvik etmesiyle vergilerden toplamda daha fazla gelir elde edecektir (İbn Haldun, 2004: 373-374).

İbn Haldun vergiler konusunda makul bir vergi sistemini öngörmektedir. Ona göre, üreticilerin vergileri düşük tutulmalıdır. Bu durum kar ve menfaat elde edeceklerini bildikleri için insanları üretime teşvik eder (İbn Haldun, 2004: 370).

İbn Haldun devletlerin ilk kurulduğu zamanlarda düşük oranlı bir vergi politikası uygulamalarına rağmen elde edilen toplam vergi miktarının oldukça fazla olacağını belirtir. Makul vergiler, halkı üretim için teşvik edeceğinden üretim artarak refah sağlanacaktır (İbn Haldun, 2004: 369).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere vergiler makul bir sınıra kadar tedrici olarak artırıldığında problem olmamaktadır. Fakat hadarî umranda, lüks ihtiyaçların artması sonucu vergi oranlarının mutadil sınırı aşmasıyla üretim durma noktasına gelebilir ve vergi oranlarındaki artışın uzun vadede devamı, devletin yok olmasına neden olabilir (İbn Haldun, 2004: 372). İbn Haldun'un vergi konusundaki bu görüşleri arz yönlü iktisadın önemli temsilcilerinden biri olan Arthur Laffer'in görüşleri ile paralellik göstermektedir. Ona göre, vergilerin az miktarda artırılması toplam piyasa üretimini artırıcı etki yapar. Çünkü devlet topladığı bu vergileri, adalet, savunma, eğitim, sağlık gibi kamusal ve yarı kamusal mal olarak piyasaya arz etmiş olmaktadır. Devletin ürettiği kamusal mallar ilk süreçte özel sektör için pozitif bir etki yaratır ve sonuç olarak ekonomide GSYİH paydası artar. Fakat bu etki bir sınıra kadar geçerlidir. Belirli bir sınırdan sonra yüksek vergi oranları piyasadaki fiyatların yükselmesine neden olduğu için üretimde düşüş yaşanır. Bu görüş iktisat alanında Laffer eğrisi olarak bilinmektedir (Aktan, 2009: 48). Bu tespit İbn Haldun'un fikirlerinin zamanlar ötesi geçerliliğe sahip olduğunu gösteren birçok örnekten biridir.

3. 8. İktisadi Faaliyetler ve Geçim Yolları

Bedevî ve hadarî umran ayrımının üretim tarzlarından ve geçim yollarındaki değişikliklerden kaynaklandığı önceki bölümlerde ifade edilmiştir. İbn Haldun, geçim yollarını ilk önce, tabii ve tabii olmayan şeklinde iki ana başlık altında toplamıştır. O, tabii olan geçim yollarını çiftçilik, sanat ve ticaret, tabii olmayan geçim yollarını ise emirlik, defincilik ve hizmet olarak sınıflandırır (İbn Haldun, 2006, s. 698-670).

Tabii olan geçim yollarından ilki, zaruri ihtiyaçların üretim biçimi olan çiftçiliktir. İbn Haldun çiftçiliği hayvancılığı da kapsayan geniş bir anlamda kullanmıştır. Ona göre çiftçilik bedevilerin üretim tarzıdır. Tarım ve hayvancılık olmak üzere iki kısma ayrılır. Çiftçilik, doğadan beslenmesi ve Hz. Adem'den bugüne kadar var olan en eski mesleklerden biri olması itibari ile en tabii geçim yolu olarak nitelendirilebilir (İbn Haldun, 2006: 314). Çiftçiliğin en eski mesleklerden biri oluşu, bedevilerin üretim tarzı olması ve zaruri ihtiyaçları karşılaması nedeniyledir. Zaruri ihtiyaçlar kemâlî ihtiyaçlardan önce doğduğu, bedeviler de hadarilerden daha önce gelen bir toplum oldukları için, çiftçilik şehirlilerin nezdinde cazip bir meslek değildir. Bu açıdan şehirliler ve bedeviler arasında birbirine bağımlı bir ilişki söz konusudur. Nitekim hadariler ham madde açısından bedevî toplumlara muhtaç ve bağımlı iken, bedeviler de mamul madde açısından hadarilere bağımlıdır (Belge, 2018: 278).

Tabii geçim yollarından bir diğeri sanat olarak ifade edilen katiplik ve marangozluk gibi eğitim ve us-talık gerektiren meslek grubudur. İbn Haldun'un sanat kavramı günümüzdeki anlamından farklıdır. Türkçedeki zanaat kelimesine karşılık olarak kullanıldığı söylenilebilir. İbn Haldun, sanatların bir usta çırak ilişkisi içinde öğrenildiğini düşünmektedir. Bu usta çırak ilişkisiyle sanatlar geçmişten geleceğe aktarılabilir. Ona göre, sanatlar şehirlerde gelişerek çeşitlenir. Kırsal kesimlerde marangozluk, kasaplık, terzilik gibi sanatlar bulunurken büyük şehirlerde kuyumculuk, ipekçilik ve dericilik gibi sanatlar ortaya çıkar. Buna ek olarak şehirlerin tarihi ne kadar eskiyse o şehirdeki sanat sahipleri o derecede işlerinin ehlidirler. İbn Haldun bu hususa örnek olarak, Endülüs'te siyasi bölünmüşlük gibi nedenlerle umran gerilemiş olsa da sanatların hala sağlam bir şekilde varlığını devam ettirdiklerini gösterir. Ona göre bunun nedeni Endülüs'ün köklü bir tarihe sahip oluşudur (İbn Haldun, 2016: 724).

Tabii geçim yollarından sonuncusu da ticarettir. İbn Haldun, malı ucuza alıp pahalıya satarak, aradaki farktan faydalanmayı ticaret olarak tanımlar. Ona göre, ticaret, zati itibari ile meşrudur, ancak kimi zaman meşru olmayan yollara başvurulduğu görülmektedir. Bu açıdan ticaret, herkesin rahatlıkla yapabileceği bir meslek değildir. Ticarete kurnaz olmak gerekir. Bu nedenle tüccarlar genelde ahlaken zayıf olan kişilerden çıkar. İbn Haldun'a göre, ticaret, hadarî toplumların mesleğidir. Zira şehirlerde, şehir içinde üretilen veya diğer şehirlerden ve kırsal kesimden gelen ürünlerin satılması için toplandığı büyük pazarlar bulunmaktadır (İbn Haldun, 2016: 652).

İbn Haldun, tabii olmayan geçim yollarından ilki olarak emirlik yani imareti zikretmiştir. Ona göre, sultan sahip olduğu asabiyet ve güç nedeniyle mülk elde eder. İmaret çiftçilik, zanaat veya ticaret gibi emek harcanarak yapılmakta ve ortaya fiziki bir ürün çıkmamaktadır. Ancak mülkün sahibi olması nedeniyle vergi ve haraç almaktadır. Bunların oranlarını dilediği gibi artırdığından, halk bu durumdan zarar görmekte ve birtakım ekonomik problemler ortaya çıkmaktadır (İbn Haldun, 2016: 539). Tabii olmayan geçim yollarından ikincisi defineciliktir. Definecilik daha önceki toplumlardan kalan hazine, mal ve paraları topraktan çıkararak elde edilen emeksiz bir zenginliktir. İbn Haldun, defineciliği, zenginliğin kaynağını "çalışmak" olarak gördüğü için meşru kabul etmez (İbn Haldun, 2016: 662).

Tabii görülmeyen üçüncü grup ise hizmet sektörüdür. İbn Haldun bu noktada başkalarının yanında ücretli olarak çalışmayı, marangozluk, katiplik ve terzilik gibi sanatlarla kıyaslayarak küçük görmektedir. Bu husus, üretime verdiği önemin bir tezahürüdür. Ona göre fiziki bir ürün ortaya koyan ve emek gerektiren meslekler daha faziletlidir (İbn Halun, 2004: 525).

Sonuç

İbn Haldun, toplumsal yaşamı gözlemleyerek iktisadi olayların toplumu şekillendirmede büyük bir rolü olduğu sonucuna ulaşmıştır. O görüşlerinde iktisadi faaliyetlerin toplumsal yaşamın bir parçası olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Ona göre insan hayatı için toplumsallaşma şarttır ve bu toplumsal yaşam tarzını belirleyen temel etken ekonomidir. İnsanın tabiatı nedeniyle toplumsal yaşam ihtiyacı sonucu iş bölümü yapması, onu, tabiattaki diğer canlılara karşı üstün kılmaktadır. İktisadi faaliyetler, iş bölümüyle birlikte insanların birbirleriyle ilişkileri doğrultusunda başlamaktadır. Kırsal kesimde yaşayan ve geçimini sağlayabilecek kadar üretim yapan toplulukları bedevî olarak adlandıran İbn Haldun, bedevîliğin ulaşmak istediği nokta olarak şehirlerde yaşayan toplulukları göstermiş ve onları hadarî olarak adlandırmıştır. Ona göre bedevîler medeni açıdan hadarîlere kıyasla kötü durumdadırlar, fakat ahlaken daha üst konumdadırlar. İbn Haldun'a göre, bedevî umran, dış şartlar itibari ile insanı iyi nitelikler edinmeye yöneltirken, hadarî umran insan fitratındaki hayvani kapasiteyi ortaya çıkarmaktadır.

İbn Haldun, bedevî yaşamdan şehir yaşamına geçişin üretim tarzının farklılaşmasından kaynaklandığını, şehirleşmenin iş bölümü ve uzmanlaşmayı beraberinde getirdiğini bunun sonucunda ise refah ve zenginliğin ortaya çıkacağı tespitinde bulunur. Ona göre toplumsal üretimin kaynağını emek faktörü oluşturmaktadır. Mülkiyet, insanın emeği ile ürettiği şeye sahip olması demektir. Onun bedevî toplumların hadarîlerden ahlaken üstün olduğunu söylemesinin nedenlerinden biri, hadarî toplumlar da emek hırsızlığının var olması ve servet sahibi insanların, işlerini başkalarına yaptırmak suretiyle topluma ve ekonomiye bir katkıda bulunmadıkları düşüncesidir. Ona göre servetin kaynağı istismardan geçer. İnsanlar başkalarının emeklerini sömürerek servet sahibi olmaktadır. Hadarîlik arttıkça lükse düşkünlük de artar ve insanlar servet sahibi olabilmek için ahlaki açıdan uygun olmayan çeşitli yollara başvururlar. Bunun sonucunda oluşan aşırı gelir dengesizlikleri toplumların ve devletlerin çöküşüne neden olmaktadır.

İbn Haldun nüfusun ekonomi için yarattığı risk ve fırsatlardan söz eder. Ona göre nüfus üretim yapmadığında nüfus artışı büyük problemlere neden olur. Devlet ticari hayatta rol almamalı ve düşük oranlı, tahsil edilebilir bir vergi sistemi uygulanmalıdır. Düşük oranlı vergiler halkı üretim için motive ederken, yüksek vergiler insanların üretimden çekilmelerine ve ekonomik buhranlara neden olur. Ona göre vergiler, maliyet, arz ve talep fiyatların oluşumunu etkilemektedir.

Yukarıda genel hatlarıyla özetlenmeye çalışılan görüşlere bakıldığında İbn Haldun'un iktisadi faaliyetlere dair görüşlerinin bugün dahi geçerliliğini koruduğu açıktır. Fakat bu durum onu bir iktisatçı olarak tanımlamak için yeterli değildir. Zira İbn Haldun'un ileri görüşlülüğüyle ortaya koyduğu fikirleri, iktisadi analizlerden ziyade devletlerin ve toplumların uzun ömürlü olmalarını sağlayacağı düşüncesiyle ortaya atılmış tespitlerdir. Söz konusu bu tespitleri, onun çağının düşünce yapısının çok ötesinde bir bakış açısına sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Belki de bu nedenle bugün İbn Haldun bir iktisatçıdan ziyade tarihçi, sosyolog, siyasetçi olarak tanınmaktadır. Bu çalışmada, onun iktisatçı yönü öne çıkarılarak, günümüzdeki toplumsal ve ekonomik yaşama da ışık tutan görüşleri tasvirî bir anlatımla tasnif edilmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

- Aktan, Ç. C. (2009). Arz Yönlü İktisat Teorisi ve Haldun-Laffer Etkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 1 (2), 41-54.
- Belge, R. (2018). İbn Haldun'un Mukaddimesi'nde İktisadi Coğrafya. *Öneri Dergisi*, 13 (50), 266-287.
- Dhaouadi, M. (2008). The Forgotten Concept of Human Nature in Khaldunian Studies, *Asian Journal of Social Science*, 36(3), 571-589.
- Falay, N. (1978). İbni Haldun'un İktisadi Düşünceleri, No: 2420, İstanbul; Gürbay Matbaacılık.
- Fazlıoğlu, İ. (2017). Nazari Ufuk İslam-Türk Felsefe- Bilim Tarihinin Zihin Penceresi. İstanbul: Papersense Yayınları.
- Fromherz, A. J. (2018). İbn Haldun Hayatı ve Dönemi. (Çev. Y. S. İnanç). İstanbul: Ketebe Yayınları.(orijinal yayın tarihi, 2010).
- Gökdağ, K. (2017). İbn Haldun'un Toplum ve Siyaset Teorisinde Asabiyet, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Görgün, T. (1999). "İbn Haldun", TDV İslâm Ansiklopedisi, 20, 1-8, İstanbul: TDV Yayınları.
- Hassan, Ü. (1982). İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi. Ankara.
- İlgaroğlu, M. (2019). İbn Haldun Düşüncesinde Sosyo-Ekonomi ve Ahlak. *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 17-24.
- İbn Haldun. (1951). et-Tarîf ibn Haldun. Kahire: Muhammed et-Tancı.
- İbn Haldun. (2018). Mukaddime. (çev. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergah Yayınları.
- İbn Haldun. (2004). Mukaddime. (çev. Halil Kendir). Ankara: Yeni Şafak Yayınları.
- Makrîzî, Ebû Muhammed Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. (1956). *Kitabu's Sülûk li Marifet-i Düveli'l-Mülûk*, Kahire, 2.
- Özel, M. (2006). Bir iktisat klasiği olarak İbn Haldun'un Mukaddime'si. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (21), 1-8.
- Özkılıç, İ. (2007). "İbn Haldun'da İktisadî Kalkınmanın Dinamikleri ve Girişimcilik", *Akademik Bakış*, (10), 1-14.
- Powers, D. (2002). *Hukuk, Toplum ve Kültür, Kuzey Afrika 1300-1500*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Ritter, H. (1948). Irrational solidarity groups: a socio-psychological study in connection with Ibn Khaldun. *Oriens*, 1-44.
- Uludağ, S. (1999). İBN HALDÛN. TDV İslâm Ansiklopedisi. 538-543. İstanbul: TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (2015). İbn Haldun Hayatı Eserleri Fikirleri. Ankara: Harf Eğitim Yayıncılık.
- Yazgan, P. (2006). "İlm-i Umran Düşüncesinin Arka Planı" (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Sakarya.
- Yıldırım, Y. (1998). İbn Haldun'un Bedavet Teorisi, Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi. İstanbul.
- Yıldız Turan, E. (2015). Türk İslam Düşünce Sisteminde İbn-i Haldun'un Devlet Nazariyesi. *Atatürk İletişim Dergisi*, (9), 197-204.

RESEARCH ARTICLE

Measuring the Capacity of Global Human Capital as a tool of Socio-economic Development in E7 Economies

Hasan Dinçer ¹Serhat Yüksel ²Fatih Pınarbaşı³

Abstract

The aim of this study is to measure the capacity of human capital in E7 economies. Within this framework, 4 different dimensions and 21 criteria, emphasized in the Global Human Capital report, are taken into the consideration. In the first phase of the analysis, fuzzy DEMATEL methodology is used in order to weight these dimensions and criteria. In addition to this situation, the MOORA approach is considered to rank E7 economies with respect to the capacity of human capital. The findings show that deployment and know-how are the most important dimensions. Additionally, it is defined that underemployment rate and availability of skilled employee have the highest weights among criteria. Moreover, it is concluded that Russia and India are the best countries whereas Mexico and Brazil are on the last rank with respect to the human capital capacity. Hence, it is recommended that the countries, which have the lowest rank, should increase technological investment and conduct a new and effective training program to increase the skills and the qualifications of the employees. Therefore, it can be possible to reach sustainable socio-economic development.

Keywords: Global Human Capital; E7 Economies; Socio-economic Development; Fuzzy DEMATEL; MOORA

JEL Classification: J24, O15, C65

¹Assoc. Prof., The School of Business, İstanbul Medipol University, - hdincer@medipol.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8072-031X>

²Asst. Prof., The School of Business, İstanbul Medipol University, - serhatyüksel@medipol.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-9858-1266>

³Res. Asst. Dr., The School of Business, İstanbul Medipol University, - fpinarbasi@medipol.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-9005-0324>

Atıf/Citation: Dinçer, H., Yüksel, S., Pınarbaşı, F. (2021). Measuring the Capacity of Global Human Capital as a tool of Socio-economic Development in E7 Economies, Maruf İktisat İslam İktisadi Araştırmaları Dergisi, 1(2), s.18-40.

• Geliş/Received - 28.08.2021 • Kabul/Accepted - 1.11.2021

Öz

Bu çalışmanın amacı, E7 ekonomilerinde beşerî sermaye kapasitesini ölçmektir. Bu çerçevede Küresel İnsan Sermayesi raporunda vurgulanan 4 farklı boyut ve 21 kriter ele alınmıştır. Analizin ilk aşamasında, bu boyut ve kriterleri değerlendirmek için bulanık DEMATEL yöntemi kullanılmıştır. Buna ek olarak, MOORA yaklaşımının beşerî sermaye kapasitesine göre E7 ekonomilerini derecekendirdiği düşünülmektedir. Araştırmanın sonucunda elde edilen bulgular en önemli boyutun sıralamada dağılım ve bilgi birikimi olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanında, eksik istihdam oranı ve vasıflı çalışan mevcudiyetinin belirlenen kriterler arasında en yüksek ağırlığa sahip olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca beşerî sermaye kapasitesi açısından Rusya ve Hindistan'ın en iyi ülkeler olduğu, Meksika ve Brezilya'nın ise son sırada bulunduğu sonucuna varılmıştır. Bu nedenle, en alt sıradaki ülkelerin teknolojik yatırımlarını artırmaları, çalışanların beceri ve niteliklerini artırmak için yeni ve etkin bir eğitim programı yürütmeleri önerilmektedir. Araştırma sonucuna göre ancak bu yöntemle sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınmaya ulaşmak mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Küresel İnsan Sermayesi; E7 Ekonomileri, Sosyo-ekonomik Kalkınma; Bulanık DEMATEL; MOORA

JEL Sınıflandırması: J24, O15, C65

INTRODUCTION

All countries aim to reach development in all areas so that the living standards of the citizens can be increased. Within this context, increasing industrial production can be accepted as a significant purpose for the countries. With the help of this situation, the investment amount in the countries can be gone up and it has a positive effect on economic improvement. In addition to this issue, high investment amount also contributes to decrease unemployment problem in the countries. Therefore, it can be said that industrial production has a positive influence for both economic and social ways. Moreover, it is also obvious that countries should make investments on technological improvement in order to reach this objective. The main reason is that with the help of advanced technology, it can be much easier to develop the economy.

In addition to this aspect, qualified people in the countries, who can use this advanced technology, play also a crucial role in the development of the countries. Because of this aspect, it is a necessity that these countries should have necessary qualified people. Otherwise, it cannot be possible to get benefits from this advanced technology. Due to these issues, most countries make investments on human capital. It refers to the qualification, knowledge, and education level of the people who live in the country. As it can be understood from this definition, human capital is as important as technological improvement in the country. Thus, it is stated that educated people have a powerful contribution to the economic improvement of the countries.

There are many different factors that can affect human capital. For example, education level is a significant aspect which has an influence on human capital. It is accepted that there is a positive relationship between these variables. In this circumstance, the important point is that this education should be considered in research and development. Additionally, the health level of the people who live in the country has also a powerful impact on human capital. The main reason behind this issue is that when people in the country are healthier, they can work effectively, and this situation has a contribution on the production level. Furthermore, the young population is also another important aspect with respect to human capital. It is obvious that if most of the population in the country consists of old people, it cannot have an effect on the production level.

Emerging economies refer to the countries which have not developed yet. However, it is thought that these countries have a significant potential to be a developed country. For this purpose, these countries seek ways to increase investment amount so that production level can be increased. With the help of these conditions, they can have a chance to develop their economies. Owing to this aspect, emerging economies take different actions in order to attract the attention of investors. Hence, it is obvious that effective human capital is a key issue for these countries to reach this objective. Because of this situation, emerging economies try to increase the qualification of the people who live in these countries.

World Economic Forum issues the Global Human Capital Report annually. In this report, global human capital is measured at global and regional levels. After that, countries' profiles are explained according to the results of this evaluation. The main purpose of this report is to provide necessary recommendations in order to have better human capital. In this report, the importance of 4 different dimensions is underlined which are capacity, development, deployment, and know-how. Capacity refers to the education level of the people whereas development gives information about the education for the next-generation workforce. Additionally, deployment explains how many people in the country can actively participate in the workforce. Finally, know-how is the dimension which identifies the productive knowledge of the country. For these 4 dimensions, 21 different indicators are stated in this report.

While considering the aspects emphasized above, it is understood that the studies regarding the measurement of human capital play a crucial role. Therefore, the aim of this study is to measure the capacity of human capital in E7 economies. Within this scope, 4 different dimensions and 21 criteria, emphasized in the Global Human Capital report, are taken into the consideration. The analysis process consists of two different phases. In the first phase of the analysis, fuzzy DEMATEL methodology is used so as to weight these dimensions and criteria. In addition to this situation, MOORA approach is considered to rank E7 economies regarding the capacity of human capital.

This study has many different novelties. First of all, according to the results of the analyses, it can be possible to understand which components and indicators are more significant in global human capital capacity. Another important point is that necessary recommendations can be given for E7 countries to improve this situation so that socio-economic development can be obtained. In addition to these factors, using fuzzy DEMATEL and MOORA approaches also increases the originality of this study. While considering these conditions, it is thought that this study makes an important contribution to the literature.

There are five different sections in this study. In this introduction section, general information about the key topics is given. Moreover, in the second section, similar studies in the literature are detailed and the missing part is underlined. Furthermore, the third section explains fuzzy DEMATEL and MOORA methods. In addition, the fourth section gives information about the application on E7 economies. In this section, analysis results are shared. In the last section, recommendations are given based on these analysis results in order to provide socio-economic development for E7 countries.

LITERATURE REVIEW

In order to understand the popularity of this subject, firstly, the human capital topic is examined in Web of Science database. In a topic search, it is found that there are 17,637 studies in Web of Science Core Collection. In Web of Science Categories classification; economics has 7,611 studies, management has 2,887 studies, business has 1,910 studies. In addition to these issues, it is also understood that 77.36% of studies are article type and 21.33% of studies are proceedings paper. Moreover, country ranking for human capital topic studies order; United States, China, England, Germany, and Canada. Some selected studies regarding the subject of human capital are demonstrated on Table 1.

Table 1: Selected Studies of Human Capital in the Literature

Author	Subject	Methodology	Conclusion
Lafuente and Rabetino (2011)	Company Performance	Regression	The study concluded that human capital is important for growth of the companies.
Roca-Puig et al. (2011)	Company Performance	Comparative Analysis	Effective human capital has a positive influence on the sales performance of the companies.
Abdullah et al. (2013)	Human Capital Indicators	Analytic Hierarchy Process	It is found that the most important indicator is using knowledge.
Banerjee and Roy (2014)	Economic Growth	ARDL	The capacity of human capital has a positive effect on economic growth for India.
Massingham and Tam (2015)	Effects of Human Capital	Regression	Employee capability, employee satisfaction, and employee commitment can be improved with human capital capacity.
Vaitkevičius et al. (2015)	Effects of Human Capital	Factor Analysis	Human capital development has a different effect according to the types of European countries.
Čiutienė and Railaitė (2015)	Effects of Human Capital	Scientific Literature Analysis	Effective human capital has many advantages for companies and countries.
Pelinescu (2015)	Economic Growth	Regression	There is a positive relationship between GDP per capita and innovative capacity of human capital.
Onkelinx et al. (2016)	Effects of Human Capital	Regression	It is concluded that effective human capital leads to higher employee productivity.
Muda and Rahman (2016)	Company Performance	Conceptual Study	Human capital has a significant role of the performance of the companies.
Estrin et al. (2016)	Entrepreneurship	Multi-level Modelling	It is determined that specific entrepreneurial human capital is relatively more important for the commercial entrepreneurship.
Samagaio and Rodrigues (2016)	Company Performance	Fuzzy Logic	It is determined that effective human capital can lead to high performance.
Qin et al. (2016)	Human Capital Indicators	Regression	Education and health are important indicators of effective human capital.
Vidotto et al. (2017)	Effects of Human Capital	Scale Development	Employee satisfaction can be increased with the help of effective human capital.
Salim et al. (2017)	Energy Consumption	Unit root and co-integration tests	Effective human capital has a decreasing effect on energy consumption.
Fang and Chen (2017)	Economic Growth	Granger Causality Tests	Human capital has an important role on economic growth.
Brush et al. (2017)	Entrepreneurship	Regression	Effective human capital has an important effect on women's entrepreneurship.
Ruiz et al. (2017)	Company Performance	Regression	The financial performance of the companies is influenced by effective human capital.
Danquah and Amankwah-Amoah (2017)	Human Capital Indicators	GMM	Technologic development has an important influence on human capital capacity.
Bano et al. (2018)	Carbon Emission	Vector Error Correction Model	It is concluded that in long-term, there is a relationship between human capital and carbon emissions.
Ko and McKelvie (2018)	Company Performance	Regression	Training of employee has a direct effect on the performance of the companies.
Chen and Fang (2018)	Industrial electricity consumption	Regression	It is found that industrial electricity consumption is affected by human capital investment.
Velayutham and Rahman (2018)	Effects of Human Capital	Regression	Effective human capital has a positive influence on the job satisfaction.
Tho et al. (2018)	Company Performance	Structural Equation Model	It is concluded that human has a positive effect on company performance.
Passaro et al. (2018)	Entrepreneurship	Structural Equation Modelling	The educated human capital leads to higher entrepreneurship.
Amankwah-Amoah (2018)	Human Capital Indicators	Conceptual Framework	The study developed a conceptual framework for human capital flows.

Table 1 shows that some studies aim to analyze the relationship between effective human capital and energy consumption. For example, Bano et al. (2018) focused on this subject for Pakistan. As a result of vector error correction analysis, it is concluded that there is a negative relationship between human capital and carbon emission. Due to this condition, it is recommended that human capital should be improved by education to reduce carbon emission. Similarly, Salim et al. (2017) defined that 1% of increase in human capital could reduce energy consumption between 0.18% and 0.45% for China. Moreover, Chen and Fang (2018) also identified that there is a strong relationship between electricity consumption and human capital.

In addition, some studies also underlined the relationship between effective human capital and economic growth. For instance, Fang and Chen (2017) focused on this relationship with the help of Granger causality test. It is concluded that there is a positive relationship between human capital capacity and economic improvement. Pelinescu (2015) and Banerjee and Roy (2014) reached the same conclusion by using a different methodology. Furthermore, Ko and McKelvie (2018), Samagaio and Rodrigues (2016), Ruíz et al. (2017), Muda and Rahman (2016), Lafuente and Rabetino (2011), Roca-Puig et al. (2011), and Tho et al. (2018) stated that effective human capital has a strong influence on the company performance.

Moreover, it is seen that some studies aimed to analyze the indicators of human capital. As an example, Abdullah et al. (2013) tried to find the factors that have an effect on human capital. By using the analytical hierarchy process, they reached the conclusion that the most important indicator is using knowledge whereas the least significant indicator is employee's skill index. Additionally, Danquah and Amankwah-Amoah (2017) defined that technological improvement is an essential indicator of human capital. Amankwah-Amoah (2018) and Qin et al. (2016) concluded that education and health are important factors that affect human capital.

Furthermore, some studies evaluated the relationship between entrepreneurship and human capital. For example, Brush et al. (2017), Estrin et al. (2016), and Passaro et al. (2018) concluded that effective human capital is an important factor to increase entrepreneurship in the countries. In addition to these studies, it can also be understood that some other studies assessed the effects of human capital. For example, Massingham and Tam (2015) focused on this subject by using regression methodology. They defined that human capital capacity has a direct effect on employee capability, employee satisfaction, and employee commitment. Parallel to this study, Velayutham and Rahman (2018), Vidotto et al. (2017), Čiutienė and Railaitė (2015), and Vaitkevičius et al. (2015) underlined the positive effects of human capital on some other factors, such as employee productivity.

While considering the studies emphasized in Table 1, it can be seen that human capital is a very popular aspect in the literature. The main reason is that it was analyzed more than 17,000 studies according to Web of Science report. Another important point is that many different relationships are taken into the consideration, such as the effects of human capital on energy consumption, the relationship between effective human capital and economic growth, indicators, and the positive effects of human capital. By looking at the details of these studies, it is understood that there is a need for a new study that measures the human capital capacity with an original methodology, such as fuzzy DEMATEL and MOORA.

METHODOLOGY

Fuzzy DEMATEL

The word DEMATEL comes from the first letters of “The Decision-Making Trial and Evaluation Laboratory”. This methodology was generated by Geneva Research Institute (Sangaiah et al., 2017). The main purpose of this methodology is decision-making in a complex environment. With the help of the DEMATEL approach, it can be possible to weight different alternatives and find which of them are more important. In addition to this factor, the DEMATEL approach is also helpful to understand the cause-and-effect relationship among these alternatives. DEMATEL approach was also preferred based on the fuzzy logic in many different studies. In such a circumstance, expert opinions are considered to make analysis with fuzzy DEMATEL. The details of this analysis are given below (Wu et al., 2017; Patil and Kant, 2014).

In the first step, the purpose is defined. Within this context, the purpose refers to the problem which aimed to be solved. In addition, the second step contains the definition of the criteria. In this step, fuzzy linguistic scales (no, low, medium, high, very high) is identified in order to solve this problem. Furthermore, the third step is related to the evaluation of the criteria by decision makers. Firstly, average fuzzy matrix is created, and the details are demonstrated below.

$$\check{z} = \frac{\check{z}^1 \oplus \check{z}^2 \oplus \dots \oplus \check{z}^p}{p} \quad (1)$$

$$\check{z} = \begin{bmatrix} 0 & \dots & \check{z}_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \check{z}_{n1} & \dots & 0 \end{bmatrix} \quad (2)$$

In equations (1) and (2), p gives information about the number of decision makers. Moreover, $\check{z}$ explains the fuzzy matrixes which are created based on the evaluations of the decision makers. Additionally, in the fourth step, there is a normalization of the direct relation fuzzy matrix. This matrix is detailed on equation (3). For this purpose, the equations (4) and (5) are taken into the consideration in the calculation process of this matrix.

$$\bar{X} = \begin{bmatrix} \bar{X}_{11} & \dots & \bar{X}_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \bar{X}_{n1} & \dots & \bar{X}_{nn} \end{bmatrix} \quad (3)$$

$$\bar{X}_{ij} = \frac{\check{z}_{ij}}{r} \left(\frac{l_{ij}}{r}, \frac{m_{ij}}{r}, \frac{u_{ij}}{r} \right) \quad (4)$$

$$r = \max_{1 \leq i \leq n} \left(\sum_{j=i}^n u_{ij} \right) \quad (5)$$

Total relation fuzzy matrix is created in the fifth step. The details of this matrix and calculation process are shown in the equations (6)-(11).

$$\check{T} = \begin{bmatrix} \check{t}_{11} & \cdots & \check{t}_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \check{t}_{n1} & \cdots & \check{t}_{nn} \end{bmatrix} \quad (6)$$

$$\check{t}_{ij} = (l''_{ij}, m''_{ij}, u''_{ij}) \quad (7)$$

$$l''_{ij} = X_l \times (1 - X_l)^{-1} \quad (8)$$

$$m''_{ij} = X_m \times (1 - X_m)^{-1} \quad (9)$$

$$u''_{ij} = X_u \times (1 - X_u)^{-1} \quad (10)$$

$$X_l = \begin{bmatrix} 0 & \cdots & l'_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ l'_{n1} & \cdots & 0 \end{bmatrix} \quad X_m = \begin{bmatrix} 0 & \cdots & m'_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ m'_{n1} & \cdots & 0 \end{bmatrix} \quad X_u = \begin{bmatrix} 0 & \cdots & u'_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ u'_{n1} & \cdots & 0 \end{bmatrix} \quad (11)$$

In the last step, the values of $(\check{D}_i - \check{R}_i)^{def}$ and $(\check{D}_i - \check{R}_i)^{def}$ are calculated with the defuzzification of the fuzzy numbers. As a result, the following matrix can be generated.

$$\check{T}^{def} = \begin{bmatrix} \check{t}_{11}^{def} & \cdots & \check{t}_{1n}^{def} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \check{t}_{n1}^{def} & \cdots & \check{t}_{nn}^{def} \end{bmatrix} \quad (12)$$

Fuzzy DEMATEL methodology was preferred in many different types of studies in the literature. For example, Abdullah and Zulkifli (2015), Pandey and Kumar (2017) and Tooranloo et al. (2017) used this approach to analyze the effectiveness of human resource management of the countries. On the other side, Tadić et al. (2014), Mangla et al. (2018), Jiang et al. (2016), Keskin (2015), Mehregan et al. (2014), and Mirmousa and Dehnavi (2016) considered fuzzy DEMATEL for the logistic industry. Moreover, some studies evaluated the energy industry with this approach (Jeong and Ramírez-Gómez, 2018; Dinçer et al., 2018; Dong and Huo, 2017). Also, Dinçer et al. (2017), Dinçer et al. (2016), Govindan et al. (2015), and Tyagi et al. (2015) made performance analysis of the companies by using Fuzzy DEMATEL.

MOORA

MOORA consists of the first letters of “Multi-Objective Optimization on the basis of Ratio Analysis”. Brauers and Zavadskas (2006) developed this approach to assess different alternatives in a complex environment. Some requirements should be satisfied so as to implement MOORA methodology. The details of the analysis process are demonstrated below.

In the first step, various alternatives are identified. Within this scope, a decision matrix is developed which is given on equation (13).

$$X_{ij} = \begin{bmatrix} X_{11} & \cdots & X_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & \cdots & X_{mn} \end{bmatrix} \quad (13)$$

In equation (13), X_{ij} explains the value for the criterion i and alternative j . The second step of the analysis process is related to the normalization of the fuzzy matrix. In this process, equation (14) is taken into the consideration.

$$X_{ij}^* = \frac{X_{ij}}{\sqrt{\sum_{j=1}^m X_{ij}^2}} \quad (14)$$

Moreover, positive and negative effects are evaluated in the third step with the following equation (15).

$$Y_i = \sum_{j=1}^h X_{ij}^* - \sum_{j=h+1}^n X_{ij}^* \quad (15)$$

In addition, the results are weighted in the fourth step. The calculation process is given on equation (16).

$$Y_i^* = \sum_{j=1}^h W_j X_{ij}^* - \sum_{j=h+1}^n W_j X_{ij}^* \quad (16)$$

In the final step, the best alternative is chosen by ranking the results. Similar to fuzzy DEMATEL, MOORA methodology is also very popular in the literature. For instance, Büyüközkan and Göçer (2017), Chand et al. (2018), Matawale et al. (2016) and Kumar Sahu et al. (2014) considered this methodology to evaluate the effectiveness of supply chain management of the companies. Additionally, Sahu et al. (2016), Sarkar et al. (2015), Maniya (2016), and Akgül et al. (2017) used the MOORA method to select the best machine in order to increase the performance of the companies. Furthermore, Yüksel et al. (2017), Şişman and Doğan (2016), and Özbek (2015) assessed the performance of the banking sector with the help of this approach.

MEASURING THE CAPACITY OF GLOBAL HUMAN CAPITAL IN E7 ECONOMIES

In the analysis process, firstly, dimensions and criteria are weighted by using the fuzzy DEMATEL approach. After identifying the weights of these dimensions and criteria, MOORA methodology is taken into the consideration in order to rank E7 countries with respect to the global human capital capacity.

Weighting the Dimension and Criteria with Fuzzy DEMATEL

The first process in the fuzzy DEMATEL is the creation of the direct relation matrix. The details are demonstrated on Table 2.

Table 2: The initial direct-relation fuzzy matrix for the Dimensions of the Global Human Capital

Dimensions	D1			D2			D3			D4		
Capacity (D1)	0	0	0	0.25	0.5	0.75	0.25	0.5	0.75	0.25	0.5	0.75
Deployment (D2)	0.5	0.75	1	0	0	0	0.5	0.75	1	0.5	0.75	1
Development (D3)	0.25	0.5	0.75	0.25	0.5	0.75	0	0	0	0.25	0.5	0.75
Know-how (D4)	0.5	0.75	1	0.5	0.75	1	0.5	0.75	1	0	0	0

After that, this matrix is normalized and this situation is detailed on Table 3.

Table 3: Normalized direct-relation fuzzy matrix for the dimensions

Dimensions	D1			D2			D3			D4		
Capacity (D1)	0.000	0.000	0.000	0.083	0.167	0.250	0.083	0.167	0.250	0.083	0.167	0.250
Deployment (D2)	0.167	0.250	0.333	0.000	0.000	0.000	0.167	0.250	0.333	0.167	0.250	0.333
Development (D3)	0.083	0.167	0.250	0.083	0.167	0.250	0.000	0.000	0.000	0.083	0.167	0.250
Know-how (D4)	0.167	0.250	0.333	0.167	0.250	0.333	0.167	0.250	0.333	0.000	0.000	0.000

In addition to the normalized direct-relation fuzzy matrix, total relation fuzzy matrix is generated. This matrix is given on Table 4.

Table 4: The total-relation fuzzy matrix for the dimensions

Dimensions	D1			D2			D3			D4		
Capacity (D1)	0.050	0.247	1.400	0.118	0.364	1.500	0.127	0.390	1.600	0.118	0.364	1.500
Deployment (D2)	0.235	0.545	2.000	0.076	0.309	1.625	0.235	0.545	2.000	0.218	0.509	1.875
Development (D3)	0.127	0.390	1.600	0.118	0.364	1.500	0.050	0.247	1.400	0.118	0.364	1.500
Know-how (D4)	0.235	0.545	2.000	0.218	0.509	1.875	0.235	0.545	2.000	0.076	0.309	1.625

In addition to these items, total impact-relationship degrees and the weights for the dimensions are calculated. The results are shown on Table 5.

Table 5: Total impact-relationship degrees and the weights for the dimensions

Dimensions	$\bar{D}_i^{aej}$	$\bar{R}_i^{aej}$	$\bar{D}_i^{aej} + \bar{R}_i^{aej}$	$\bar{D}_i^{aej} - \bar{R}_i^{aej}$	Weights
D1	2.107	2.558	4.664	-0.451	0.238
D2	2.798	2.347	5.145	0.451	0.262
D3	2.107	2.558	4.664	-0.451	0.238
D4	2.798	2.347	5.145	0.451	0.262

Table 5 demonstrates that deployment (D2) and know-how (D4) are the most important dimensions with respect to the global human capital capacity because they have the highest weights (0.262). On the other hand, capacity (D1) and development (D3) have a smaller effect regarding the capacity of human capital due to the lowest weights (0.238). It shows that the number of people in the country who can actively participate in the workforce plays a significant role in this situation. In addition, it can also be seen that companies should invest in technological development in order to increase the capacity of human capital. Benhabib and Spiegel (2005), Bozeman et al. (2001), Danquah and Amankwah-Amoah (2017), and Keller (1996) underlined the importance of know-how for the aim of increasing human capital capacity. In addition to the dimensions, criteria are also weighted with the help of the fuzzy DEMATEL approach. The details of this calculation are given on the appendix section. On the other side, the summary results are presented on Table 6.

Table 6: Local and Global Weights of the Global Human Capital

Dimensions	Local Weights	Criteria	Local Weights	Global Weights
D1	0.238	C1	0.249	0.059
		C2	0.250	0.059
		C3	0.250	0.059
		C4	0.252	0.060
D2	0.262	C5	0.245	0.064
		C6	0.242	0.063
		C7	0.245	0.064
		C8	0.269	0.070
D3	0.238	C9	0.105	0.025
		C10	0.121	0.029
		C11	0.105	0.025
		C12	0.107	0.026
		C13	0.104	0.025
		C14	0.102	0.024
		C15	0.122	0.029
		C16	0.126	0.030
D4	0.262	C17	0.108	0.026
		C18	0.256	0.067
		C19	0.256	0.067
		C20	0.221	0.058
		C21	0.267	0.070

Table 6 gives information that underemployment rate (C8) and availability of skilled employee (C21) are the most important criteria in comparison with the others. The main reason is that they have the highest weights (0.070). This situation indicates that the number of employed people in a country who wish to work more plays a very significant role regarding human capital capacity. On the other side, it is also a very important point to make investment to improve the qualification of the employee. Campbell et al. (2017), Liu et al. (2017), and Delery and Roumpi (2017) are the studies that emphasized a similar conclusion in their studies.

Ranking E7 Countries with MOORA

After identifying the most significant dimensions and criteria by fuzzy DEMATEL approach, the MOORA method is also used in order to rank E7 companies according to the human capital capacity. For this purpose, first of all, global human capital results in 2017 are obtained for these countries. These values are demonstrated on Table 7.

Table 7: Global Human Capital Results of the E7 Economies for 2017

Criteria/ Alternatives	Brazil (A1)	China (A2)	India (A3)	Indonesia (A4)	Mexico (A5)	Russia (A6)	Turkey (A7)
C1	94.60	99.20	71.70	97.50	96.40	99.80	98.70
C2	95.20	97.90	70.10	97.80	96.10	100.00	90.60
C3	63.60	77.30	48.00	61.10	62.40	98.50	48.90
C4	10.20	8.40	10.70	11.10	17.80	29.80	12.20
C5	81.60	88.00	66.60	77.90	75.40	89.60	64.20
C6	0.76	0.84	0.30	0.58	0.59	0.91	0.46
C7	8.90	3.90	1.40	3.30	3.40	4.80	9.70
C8	5.20	5.00	4.00	8.10	5.00	0.70	1.70
C9	94.70	99.00	95.10	92.90	97.60	96.20	93.20
C10	2.60	4.50	4.70	4.30	3.00	4.40	3.10
C11	84.60	99.00	79.50	80.00	78.00	98.70	92.10
C12	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
C13	8.40	42.10	2.50	42.40	8.80	52.50	45.40
C14	49.30	43.40	25.50	31.10	29.90	78.70	86.30
C15	0.22	0.21	0.18	0.19	0.21	0.26	0.20
C16	2.60	4.30	4.50	4.40	3.00	3.70	3.20
C17	4.00	4.30	4.60	4.50	3.90	3.80	3.50
C18	22.00	11.90	14.90	9.90	18.90	44.30	20.00
C19	84.40	91.80	73.50	81.90	76.40	90.40	84.90
C20	0.01	1.10	0.24	-0.03	1.04	0.05	0.42
C21	3.70	4.60	4.50	4.60	4.40	3.80	3.90

Source: Adapted from World Economic Forum, The Global Human Capital Report 2017.

Additionally, dimension number for these countries are also obtained and they are given on Table 8.

Table 8: Dimension number for the E7 Economies

Criteria/ Alternatives	Brazil (A1)	China (A2)	India (A3)	Indonesia (A4)	Mexico (A5)	Russia (A6)	Turkey (A7)
C1	0.379	0.397	0.287	0.390	0.386	0.399	0.395
C2	0.387	0.398	0.285	0.397	0.390	0.406	0.368
C3	0.355	0.432	0.268	0.341	0.349	0.550	0.273
C4	0.243	0.200	0.255	0.264	0.424	0.709	0.290
C5	0.395	0.426	0.322	0.377	0.365	0.433	0.311
C6	0.432	0.477	0.170	0.330	0.335	0.517	0.261
C7	0.579	0.254	0.091	0.215	0.221	0.312	0.631
C8	0.409	0.393	0.314	0.636	0.393	0.055	0.134
C9	0.375	0.392	0.376	0.367	0.386	0.381	0.369
C10	0.253	0.438	0.457	0.419	0.292	0.428	0.302
C11	0.364	0.426	0.342	0.344	0.336	0.425	0.396
C12	0.378	0.378	0.378	0.378	0.378	0.378	0.378
C13	0.091	0.456	0.027	0.459	0.095	0.568	0.491
C14	0.345	0.303	0.178	0.217	0.209	0.550	0.603
C15	0.393	0.376	0.322	0.340	0.376	0.465	0.358
C16	0.263	0.435	0.455	0.445	0.303	0.374	0.324
C17	0.369	0.396	0.424	0.415	0.359	0.350	0.322
C18	0.363	0.197	0.246	0.164	0.312	0.732	0.330
C19	0.382	0.415	0.332	0.370	0.346	0.409	0.384
C20	0.006	0.692	0.151	-0.019	0.654	0.031	0.264
C21	0.331	0.411	0.402	0.411	0.393	0.340	0.348

After obtaining dimension number, E7 countries are ranked with the help of MOORA methodology. The details of this condition are given on Table 9.

Table 9: Benefit and Cost Criteria and Ranking Results

Alternatives	Benefit Criteria	Cost Criteria	Y_i^*	Ranking
A1	0.245	0.103	0.141	6
A2	0.268	0.124	0.144	5
A3	0.223	0.057	0.165	2
A4	0.252	0.088	0.164	3
A5	0.250	0.111	0.139	7
A6	0.344	0.068	0.276	1
A7	0.254	0.091	0.162	4

Table 9 indicates that Russia (A6) and India (A3) are the best countries as for the capacity of human capital. On the other hand, it is also identified that Mexico (A5) and Brazil (A1) are on the last rank with respect to this subject. It gives information that these countries should take necessary actions in order to increase this capacity. Otherwise, it will be very difficult for these countries to reach sustainable economic growth.

SOLUTIONS AND RECOMMENDATIONS

It is concluded that regarding the dimensions, the number of people in the country who can actively participate in the workforce and technological development play the most significant role. On the other hand, it is also identified that the number of employed people in a country who wish to work more and make investments to improve the qualification of the employee is the most important criteria. In addition to these results, it is stated that Russia (A6) and India (A3) are the best countries whereas Mexico (A5) and Brazil (A1) are on the last rank as for human capital capacity. Therefore, it is recommended that the countries, which have the lowest rank, should take action in order to increase the capacity of human capital. Within this framework, these countries should focus on the dimensions and criteria underlined in this study.

FUTURE RESEARCH DIRECTIONS

In this study, it is aimed to measure the capacity of human capital for E7 countries. Moreover, fuzzy DEMATEL and MOORA approaches are taken into the consideration. Therefore, it is believed that this study makes a contribution to the literature. Nevertheless, it is also thought that new studies for this subject can be considered in the future. For example, an analysis that covers the developed economies can give important results to increase human capital capacity. Additionally, a new and original methodology can also be used in future studies, such as hesitant fuzzy sets and interval type 2 fuzzy logic.

CONCLUSION

Higher living standard is the most important purpose of the countries. For this purpose, it is believed that sustainable economic development of these countries should be reached. Effective human capital capacity plays also a very key role in this scope. There are some factors which affect the capacity of human capital. For example, there is a positive relationship between education level of the people and human capital capacity. It is also thought that health level of the people who live in the country has also a significant influence on human capital. Effective human capital is especially very important for emerging economies. The main reason is that these companies make investments with the aim of becoming a developed economy

In this study, it is aimed to measure the capacity of human capital in emerging economies. Within this scope, E7 countries (Brazil, China, India, Indonesia, Mexico, Russia, Turkey) are taken into the consideration. For this purpose, 4 different dimensions and 21 criteria are identified by considering the Global Human Capital report. Moreover, there are two different phases of the analysis process. In the first phase, these dimensions and criteria are weighted by using the fuzzy DEMATEL approach. In addition to this issue, E7 economies are ranked in the second phase with respect to the global human capital capacity.

According to the results of the fuzzy DEMATEL approach, it is determined that deployment and know-how are the most significant dimensions while capacity and development have the lowest weight. This situation shows that the countries should make investments in technological development to have higher human development capacity. On the other side, the number of employed people in a country who wish to work, and the qualification of the employee play a very key role for this purpose. In addition to these results, with the help of the MOORA model, it is defined that Russia and India are the best countries whereas Mexico and Brazil are on the last rank with respect to the human capital capacity.

While considering these results, it is recommended that the countries, which have the lowest rank, should take action in order to increase the capacity of human capital. Otherwise, it can be very difficult for these countries to have sustainable economic development. Within this framework, these countries should increase technological investment. Another important point is that there should be a new and effective training program to increase the skills and the qualifications of the employees in these countries. By considering these aspects, it can be possible for these countries to have effective human capital capacity so that sustainable economic improvement can be provided.

REFERENCES

- Abdullah, L., Jaafar, S., & Taib, I. (2013). Ranking of human capital indicators using analytic hierarchy process. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 107, 22-28.
- Abdullah, L., & Zulkifli, N. (2015). Integration of fuzzy AHP and interval type-2 fuzzy DEMATEL: An application to human resource management. *Expert Systems with Applications*, 42(9), 4397-4409.
- Akgül, E., Aydoğan, E. K., Özmen, M., & Türksöy, H. G. (2017). Optimization of the Murata Vortex Spinning machine parameters by the SMAA-MOORA approach. *Industria Textila*, 68(5), 323-331.
- Amankwah-Amoah, J. (2018). Human capital flows in failing organizations: an integrated conceptual framework. *Journal of Intellectual Capital*.
- Banerjee, R., & Roy, S. S. (2014). Human capital, technological progress and trade: What explains India's long run growth?. *Journal of Asian Economics*, 30, 15-31.
- Bano, S., Zhao, Y., Ahmad, A., Wang, S., & Liu, Y. (2018). Identifying the impacts of human capital on carbon emissions in Pakistan. *Journal of Cleaner Production*, 183, 1082-1092.
- Benhabib, J., & Spiegel, M. M. (2005). Human capital and technology diffusion. *Handbook of economic growth*, 1, 935-966.

Bozeman, B., Dietz, J. S., & Gaughan, M. (2001). Scientific and technical human capital: an alternative model for research evaluation. *International Journal of Technology Management*, 22(7-8), 716-740.

Brauers, W.K.M. and Zavadskas, E.K. (2006). The MOORA Method and Its Application to Privatization in a Transition Economy. *Control and Cybernetics*, 35, 445-469.

Brush, C., Ali, A., Kelley, D., & Greene, P. (2017). The influence of human capital factors and context on women's entrepreneurship: Which matters more?. *Journal of Business Venturing Insights*, 8, 105-113.

Büyüközkan, G., & Göçer, F. (2017, June). An extension of MOORA approach for group decision making based on interval valued intuitionistic fuzzy numbers in digital supply chain. In *Fuzzy Systems Association and 9th International Conference on Soft Computing and Intelligent Systems (IFSA-SCIS), 2017 Joint 17th World Congress of International (pp. 1-6)*. IEEE.

Campbell, B. A., Kryscynski, D., & Olson, D. M. (2017). Bridging strategic human capital and employee entrepreneurship research: A labor market frictions approach. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 11(3), 344-356.

Chand, M., Bhatia, N., & Singh, R. K. (2018). ANP-MOORA-based approach for the analysis of selected issues of green supply chain management. *Benchmarking: An International Journal*, 25(2), 642-659.

Chen, Y., & Fang, Z. (2018). Industrial electricity consumption, human capital investment and economic growth in Chinese cities. *Economic Modelling*, 69, 205-219.

Ciutiene, R., & Railaite, R. (2015). A development of human capital in the context of an aging population. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 213, 753-757.

Danquah, M., & Amankwah-Amoah, J. (2017). Assessing the relationships between human capital, innovation and technology adoption: Evidence from sub-Saharan Africa. *Technological Forecasting and Social Change*, 122, 24-33.

Delery, J. E., & Roumpi, D. (2017). Strategic human resource management, human capital and competitive advantage: is the field going in circles?. *Human Resource Management Journal*, 27(1), 1-21.

Dincer, H., Hacıoglu, U., & Yuksel, S. (2016). Balanced scorecard-based performance assessment of Turkish banking sector with analytic network process. *International Journal of Decision Sciences & Applications-IJDSA*, 1(1), 1-21.

Diñçer, H., Hacıođlu, Ü., & Yüksel, S. (2017). Balanced scorecard based performance measurement of European airlines using a hybrid multicriteria decision making approach under the fuzzy environment. *Journal of Air Transport Management*, 63, 17-33.

Diñçer, H., Yuksel, S., & Bozaykut-Buk, T. (2018). Evaluation of Financial and Economic Effects on Green Supply Chain Management With Multi-Criteria Decision-Making Approach: Evidence From Companies Listed in BIST. In *Handbook of Research on Supply Chain Management for Sustainable Development (pp. 144-175)*. IGI Global.

Dong, J., & Huo, H. (2017). Identification of Financing Barriers to Energy Efficiency in Small and Medium-Sized Enterprises by Integrating the Fuzzy Delphi and Fuzzy DEMATEL Approaches. *Energies*, 10(8), 1172.

Estrin, S., Mickiewicz, T., & Stephan, U. (2016). Human capital in social and commercial entrepreneurship. *Journal of Business Venturing*, 31(4), 449-467.

Fang, Z., & Chen, Y. (2017). Human capital and energy in economic growth—Evidence from Chinese provincial data. *Energy Economics*, 68, 340-358.

Govindan, K., Khodaverdi, R., & Vafadarnikjoo, A. (2015). Intuitionistic fuzzy based DEMATEL method for developing green practices and performances in a green supply chain. *Expert Systems with Applications*, 42(20), 7207-7220.

Jeong, J. S., & Ramírez-Gómez, Á. (2018). Optimizing the location of a biomass plant with a fuzzy-DEcision-MAKING

Trial and Evaluation Laboratory (F-DEMATEL) and multi-criteria spatial decision assessment for renewable energy management and long-term sustainability. *Journal of Cleaner Production*, 182, 509-520.

Jiang, X. L., Wu, Z. B., & Yang, Y. (2016, April). A fuzzy DEMATEL method to analyze the criteria for sustainable supplier selection. In *Green Building, Environment, Energy and Civil Engineering: Proceedings of the 2016 International Conference on Green Building, Materials and Civil Engineering (GBMCE 2016)*, April 26-27 2016, Hong Kong, PR China (Vol. 27, p. 85). CRC Press.

Keller, W. (1996). Absorptive capacity: On the creation and acquisition of technology in development. *Journal of development economics*, 49(1), 199-227.

Keskin, G. A. (2015). Using integrated fuzzy DEMATEL and fuzzy C: means algorithm for supplier evaluation and selection. *International Journal of Production Research*, 53(12), 3586-3602.

Ko, E. J., & McKelvie, A. (2018). Signaling for more money: The roles of founders' human capital and investor prominence in resource acquisition across different stages of firm development. *Journal of Business Venturing*.

Kumar Sahu, A., Datta, S., & Sankar Mahapatra, S. (2014). Supply chain performance benchmarking using grey-MOORA approach: An empirical research. *Grey Systems: Theory and Application*, 4(1), 24-55.

Lafuente, E., & Rabetino, R. (2011). Human capital and growth in Romanian small firms. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 18(1), 74-96.

Liu, D., Gong, Y., Zhou, J., & Huang, J. C. (2017). Human resource systems, employee creativity, and firm innovation: The moderating role of firm ownership. *Academy of Management Journal*, 60(3), 1164-1188.

Mangla, S. K., Luthra, S., Jakhar, S. K., Tyagi, M., & Narkhede, B. E. (2018). Benchmarking the logistics management implementation using Delphi and fuzzy DEMATEL. *Benchmarking: An International Journal*, (just-accepted).

Maniya, K. D. (2016). Comparative Study of GRA and MOORA Methods: A Case of Selecting TFO Machine. In *Problem Solving and Uncertainty Modeling through Optimization and Soft Computing Applications* (pp. 132-146). IGI Global.

Massingham, P. R., & Tam, L. (2015). The relationship between human capital, value creation and employee reward. *Journal of intellectual capital*, 16(2), 390-418.

Matawale, C. R., Datta, S., & Mahapatra, S. S. (2016). Supplier selection in agile supply chain: Application potential of FMLMCDM approach in comparison with Fuzzy-TOPSIS and Fuzzy-MOORA. *Benchmarking: An International Journal*, 23(7), 2027-2060.

Mehregan, M. R., Hashemi, S. H., Karimi, A., & Merikhi, B. (2014). Analysis of interactions among sustainability supplier selection criteria using ISM and fuzzy DEMATEL. *International Journal of Applied Decision Sciences*, 7(3), 270-294.

Mirmousa, S., & Dehnavi, H. D. (2016). Development of criteria of selecting the supplier by using the fuzzy DEMATEL method. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 230, 281-289.

Muda, S., & Rahman, M. R. C. A. (2016). Human capital in SMEs life cycle perspective. *Procedia Economics and Finance*, 35, 683-689.

Onkelinx, J., Manolova, T. S., & Edelman, L. F. (2016). The human factor: Investments in employee human capital, productivity, and SME internationalization. *Journal of International Management*, 22(4), 351-364.

Özbek, A. (2015). Efficiency Analysis of Foreign-Capital Banks in Turkey by OCRA and MOORA. *Research Journal of Finance and Accounting*, 6(13), 21-30.

Pandey, A., & Kumar, A. (2017). Commentary on "Evaluating the criteria for human resource for science and technology (HRST) based on an integrated fuzzy AHP and fuzzy DEMATEL approach". *Applied Soft Computing*, 51, 351-352.

- Passaro, R., Quinto, I., & Thomas, A. (2018). The impact of higher education on entrepreneurial intention and human capital. *Journal of Intellectual Capital*, 19(1), 135-156.
- Patil, S. K., & Kant, R. (2014). A hybrid approach based on fuzzy DEMATEL and FMCDM to predict success of knowledge management adoption in supply chain. *Applied Soft Computing*, 18, 126-135.
- Pelinescu, E. (2015). The impact of human capital on economic growth. *Procedia Economics and Finance*, 22, 184-190.
- Qin, X., Wang, T., & Zhuang, C. C. (2016). Intergenerational transfer of human capital and its impact on income mobility: Evidence from China. *China Economic Review*, 38, 306-321.
- Roca-Puig, V., Beltrán-Martín, I., & Segarra Cipres, M. (2011). Combined effect of human capital, temporary employment and organizational size on firm performance. *Personnel Review*, 41(1), 4-22.
- Ruíz, M. D. A., Gutiérrez, J. O., Martínez-Caro, E., & Cegarra-Navarro, J. G. (2017). Linking an unlearning context with firm performance through human capital. *European Research on Management and Business Economics*, 23(1), 16-22.
- Sahu, A. K., Sahu, N. K., & Sahu, A. K. (2016). Application of modified MULTI-MOORA for CNC machine tool evaluation in IVGTFNS environment: an empirical study. *International Journal of Computer Aided Engineering and Technology*, 8(3), 234-259.
- Salim, R., Yao, Y., & Chen, G. S. (2017). Does human capital matter for energy consumption in China?. *Energy Economics*, 67, 49-59.
- Samagaio, A., & Rodrigues, R. (2016). Human capital and performance in young audit firms. *Journal of Business Research*, 69(11), 5354-5359.
- Sangaiah, A. K., Gopal, J., Basu, A., & Subramaniam, P. R. (2017). An integrated fuzzy DEMATEL, TOPSIS, and ELECTRE approach for evaluating knowledge transfer effectiveness with reference to GSD project outcome. *Neural Computing and Applications*, 28(1), 111-123.
- Sarkar, A., Panja, S. C., Das, D., & Sarkar, B. (2015). Developing an efficient decision support system for non-traditional machine selection: an application of MOORA and MOOSRA. *Production & Manufacturing Research*, 3(1), 324-342.
- Şişman, B., & Doğan, M. (2016). Türk Bankalarının Finansal Performanslarının Bulanık AHP ve Bulanık Moora Yöntemleri ile Değerlendirilmesi (The Evaluations of Financial Performance in Turkish Banks By Using Fuzzy AHP and Fuzzy Moora). *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 353-371.
- Tadic, S., Zecevic, S., & Krstic, M. (2014). A novel hybrid MCDM model based on fuzzy DEMATEL, fuzzy ANP and fuzzy VIKOR for city logistics concept selection. *Expert Systems with Applications*, 41(18), 8112-8128.
- Tho, N. D., Phong, N. D., Quan, T. H. M., & Trang, N. T. M. (2018). Marketers' human capital resources and job performance. *Marketing Intelligence & Planning*, 36(1), 124-137.
- Tooranloo, H. S., Azadi, M. H., & Sayyahpoor, A. (2017). Analyzing factors affecting implementation success of sustainable human resource management (SHRM) using a hybrid approach of FAHP and type-2 fuzzy DEMATEL. *Journal of cleaner production*, 162, 1252-1265.
- Tyagi, M., Kumar, P., & Kumar, D. (2015). Assessment of critical enablers for flexible supply chain performance measurement system using fuzzy DEMATEL approach. *Global Journal of Flexible Systems Management*, 16(2), 115-132.
- Vaitkevicius, S., Ciutiene, R., Meiliene, E., & Savaneviciene, A. (2015). Typology of human capital development in EU countries. *Procedia economics and finance*, 23, 1641-1648.
- Velayutham, A., & Rahman, A. R. (2018). The value of human capital within Canadian business schools. *Journal of Intellectual Capital*.

Vidotto, J. D. F., Ferenhof, H. A., Selig, P. M., & Bastos, R. C. (2017). A human capital measurement scale. *Journal of Intellectual Capital*, 18(2), 316-329.

Wu, K. J., Cui, L., Tseng, M. L., Hu, J., & Huy, P. M. (2017). Applying big data with fuzzy DEMATEL to discover the critical factors for employee engagement in developing sustainability for the hospitality industry under uncertainty. In *Supply Chain Management in the Big Data Era* (pp. 218-253). IGI Global.

Yüksel, S., Dinçer, H., & Emir, S. (2017). Comparing the performance of Turkish deposit banks by using DEMATEL, Grey Relational Analysis (GRA) and MOORA approaches. *World Journal of Applied Economics*, 3(2), 26-47.

KEY TERMS AND DEFINITIONS

DEMATEL: It consists of the first letters of The Decision-Making Trial and Evaluation Laboratory” and it is a methodology which is used for decision making in complex situations.

Emerging Economy: It means the country which has not been developed yet. However, it is thought that it has a strong potential to be a developed economy.

E7 Countries: They include 7 emerging economies which have the highest GDP growth.

MOORA: It refers to the first letters of “Multi-Objective Optimization on the basis of Ratio Analysis” and it is used to rank different alternatives.

Table A1: The initial direct-relation fuzzy matrix for the Criteria of Capacity (D1)

Criteria	C1			C2			C3			C4		
Literacy and numeracy (C1)	0	0	0	0.25	0.5	0.75	0.25	0.5	0.75	0.5	0.75	1
Primary education attainment rate (C2)	0.5	0.75	1	0	0	0	0.5	0.75	1	0.25	0.5	0.75
Secondary education attainment rate (C3)	0.5	0.75	1	0.5	0.75	1	0	0	0	0.25	0.5	0.75
Tertiary education attainment rate (C4)	0.5	0.75	1	0.5	0.75	1	0.5	0.75	1	0	0	0

Table A2: Normalized direct-relation fuzzy matrix for the criteria of D1

Criteria	C1			C2			C3			C4		
Literacy and numeracy (C1)	0.000	0.000	0.000	0.083	0.167	0.250	0.083	0.167	0.250	0.167	0.250	0.333
Primary education attainment rate (C2)	0.167	0.250	0.333	0.000	0.000	0.000	0.167	0.250	0.333	0.083	0.167	0.250
Secondary education attainment rate (C3)	0.167	0.250	0.333	0.167	0.250	0.333	0.000	0.000	0.000	0.083	0.167	0.250
Tertiary education attainment rate (C4)	0.167	0.250	0.333	0.167	0.250	0.333	0.167	0.250	0.333	0.000	0.000	0.000

Table A3: The total-relation fuzzy matrix for the criteria of D1

Criteria	C1			C2			C3			C4		
Literacy and numeracy (C1)	0.084	0.357	2.484	0.150	0.466	2.516	0.150	0.466	2.516	0.206	0.495	2.419
Primary education attainment rate (C2)	0.243	0.594	2.903	0.083	0.354	2.472	0.226	0.554	2.722	0.150	0.466	2.516
Secondary education attainment rate (C3)	0.243	0.594	2.903	0.226	0.554	2.722	0.083	0.354	2.472	0.150	0.466	2.516
Tertiary education attainment rate (C4)	0.262	0.636	3.097	0.243	0.594	2.903	0.243	0.594	2.903	0.084	0.357	2.484

Table A4: Total impact-relationship degrees and the weights for the criteria of D1

Criteria	$\bar{D}_i^{def}$	$\bar{R}_i^{def}$	$\bar{D}_i^{def} + \bar{R}_i^{def}$	$\bar{D}_i^{def} - \bar{R}_i^{def}$	Weights
C1	3.129	3.692	6.821	-0.563	0.249
C2	3.418	3.413	6.830	0.005	0.250
C3	3.418	3.413	6.830	0.005	0.250
C4	3.719	3.166	6.885	0.554	0.252

Table A5: The initial direct-relation fuzzy matrix for the Criteria of Deployment (D2)

Criteria	C5			C6			C7			C8		
Labour force participation rate (C5)	0	0	0	0.5	0.75	1	0.25	0.5	0.75	0.5	0.75	1
Employment gender gap (C6)	0	0.25	0.5	0	0	0	0	0.25	0.5	0.25	0.5	0.75
Unemployment rate (C7)	0.25	0.5	0.75	0.5	0.75	1	0	0	0	0.5	0.75	1
Underemployment rate (C8)	0.25	0.5	0.75	0.5	0.75	1	0.25	0.5	0.75	0	0	0

Table A6: Normalized direct-relation fuzzy matrix for the criteria of D2

Criteria	C5			C6			C7			C8		
Labour force participation rate (C5)	0.000	0.000	0.000	0.182	0.273	0.364	0.091	0.182	0.273	0.182	0.273	0.364
Employment gender gap (C6)	0.000	0.091	0.182	0.000	0.000	0.000	0.000	0.091	0.182	0.091	0.182	0.273
Unemployment rate (C7)	0.091	0.182	0.273	0.182	0.273	0.364	0.000	0.000	0.000	0.182	0.273	0.364
Underemployment rate (C8)	0.091	0.182	0.273	0.182	0.273	0.364	0.091	0.182	0.273	0.000	0.000	0.000

Table A7: The total-relation fuzzy matrix for the criteria of D2

Criteria	C5			C6			C7			C8		
Labour force participation rate (C5)	0.031	0.219	1.418	0.250	0.581	2.230	0.115	0.373	1.632	0.231	0.540	2.081
Employment gender gap (C6)	0.010	0.208	1.152	0.021	0.204	1.378	0.010	0.208	1.152	0.096	0.332	1.486
Unemployment rate (C7)	0.115	0.373	1.632	0.250	0.581	2.230	0.031	0.219	1.418	0.231	0.540	2.081
Underemployment rate (C8)	0.106	0.346	1.524	0.231	0.540	2.081	0.106	0.346	1.524	0.060	0.287	1.676

Table A8: Total impact-relationship degrees and the weights for the criteria of D2

Criteria	$\bar{D}_i^{def}$	$\bar{R}_i^{def}$	$\bar{D}_i^{def} + \bar{R}_i^{def}$	$\bar{D}_i^{def} - \bar{R}_i^{def}$	Weights
C5	2.636	1.924	4.560	0.712	0.245
C6	1.645	2.856	4.501	-1.211	0.242
C7	2.636	1.924	4.560	0.712	0.245
C8	2.396	2.610	5.005	-0.214	0.269

Table A9: The initial direct-relation fuzzy matrix for the Criteria of Development (D3)

Criteria	C9			C10			C11			C12			C13			C14			C15			C16			C17		
Primary education enrolment rate (C9)	0	0	0	0.25	0.5	0.75	0.25	0.5	0.75	0.5	0.75	1	0.25	0.5	0.75	0.25	0.5	0.75	0.25	0.5	0.75	0.5	0.75	1	0	0.25	0.5
Quality of primary schools (C10)	0.5	0.75	1	0	0	0	0.5	0.75	1	0.25	0.5	0.75	0.5	0.75	1	0.5	0.75	1	0.5	0.75	1	0.5	0.75	1	0.25	0.5	0.75
Secondary education enrolment rate (C11)	0.5	0.75	1	0.25	0.5	0.75	0	0	0	0.5	0.75	1	0.25	0.5	0.75	0.25	0.5	0.75	0.25	0.5	0.75	0.5	0.75	1	0	0.25	0.5
Secondary enrolment gender gap (C12)	0	0.25	0.5	0.25	0.5	0.75	0	0.25	0.5	0	0	0	0	0.25	0.5	0	0.25	0.5	0.5	0.75	1	0.5	0.75	1	0.5	0.75	1
Vocational education enrolment rate (C13)	0.25	0.5	0.75	0.25	0.5	0.75	0.25	0.5	0.75	0.25	0.5	0.75	0	0	0	0.25	0.5	0.75	0.25	0.5	0.75	0.5	0.75	1	0	0.25	0.5
Tertiary education enrolment rate (C14)	0.25	0.5	0.75	0.25	0.5	0.75	0.25	0.5	0.75	0	0.25	0.5	0.25	0.5	0.75	0	0	0	0.25	0.5	0.75	0.5	0.75	1	0	0.25	0.5
Skill diversity of graduates (C15)	0.25	0.5	0.75	0.5	0.75	1	0.25	0.5	0.75	0.25	0.5	0.75	0.25	0.5	0.75	0.25	0.5	0.75	0	0	0	0.5	0.75	1	0.5	0.75	1
Quality of education system (C16)	0.25	0.5	0.75	0.5	0.75	1	0.25	0.5	0.75	0.5	0.75	1	0.25	0.5	0.75	0.25	0.5	0.75	0.5	0.75	1	0	0	0	0.5	0.75	1
Extent of staff training (C17)	0.25	0.5	0.75	0.5	0.75	1	0.25	0.5	0.75	0.5	0.75	1	0.25	0.5	0.75	0.25	0.5	0.75	0.5	0.75	1	0.5	0.75	1	0	0	0

Table A10: Normalized direct-relation fuzzy matrix for the criteria of D3

Criteria	C9			C10			C11			C12			C13			C14			C15			C16			C17			
C9	0.000	0.000	0.000	0.033	0.067	0.100	0.033	0.067	0.100	0.067	0.100	0.133	0.033	0.067	0.100	0.033	0.067	0.100	0.033	0.067	0.100	0.067	0.100	0.133	0.000	0.033	0.067	
C10	0.067	0.100	0.133	0.000	0.000	0.000	0.067	0.100	0.133	0.033	0.067	0.100	0.067	0.100	0.133	0.067	0.100	0.133	0.067	0.100	0.133	0.067	0.100	0.133	0.033	0.067	0.100	
C11	0.067	0.100	0.133	0.033	0.067	0.100	0.000	0.000	0.000	0.067	0.100	0.133	0.033	0.067	0.100	0.033	0.067	0.100	0.033	0.067	0.100	0.067	0.100	0.133	0.000	0.033	0.067	
C12	0.000	0.033	0.067	0.033	0.067	0.100	0.000	0.033	0.067	0.000	0.000	0.000	0.000	0.033	0.067	0.000	0.033	0.067	0.067	0.100	0.133	0.067	0.100	0.133	0.067	0.100	0.133	
C13	0.033	0.067	0.100	0.033	0.067	0.100	0.033	0.067	0.100	0.033	0.067	0.100	0.000	0.000	0.000	0.000	0.033	0.067	0.100	0.033	0.067	0.100	0.067	0.100	0.133	0.000	0.033	0.067
C14	0.033	0.067	0.100	0.033	0.067	0.100	0.033	0.067	0.100	0.000	0.033	0.067	0.033	0.067	0.100	0.000	0.000	0.000	0.033	0.067	0.100	0.067	0.100	0.133	0.000	0.033	0.067	
C15	0.033	0.067	0.100	0.067	0.100	0.133	0.033	0.067	0.100	0.033	0.067	0.100	0.033	0.067	0.100	0.033	0.067	0.100	0.000	0.000	0.000	0.067	0.100	0.133	0.067	0.100	0.133	
C16	0.033	0.067	0.100	0.067	0.100	0.133	0.033	0.067	0.100	0.067	0.100	0.133	0.033	0.067	0.100	0.033	0.067	0.100	0.067	0.100	0.133	0.000	0.000	0.000	0.067	0.100	0.133	
C17	0.033	0.067	0.100	0.067	0.100	0.133	0.033	0.067	0.100	0.067	0.100	0.133	0.033	0.067	0.100	0.033	0.067	0.100	0.067	0.100	0.133	0.067	0.100	0.133	0.000	0.000	0.000	

Table A11: The total-relation fuzzy matrix for the criteria of D3

Criteria	C9			C10			C11			C12			C13			C14			C15			C16			C17		
C9	0.019	0.093	0.599	0.059	0.168	0.739	0.050	0.151	0.669	0.090	0.196	0.764	0.050	0.151	0.669	0.050	0.151	0.669	0.062	0.174	0.761	0.099	0.220	0.867	0.019	0.122	0.633
C10	0.094	0.212	0.827	0.039	0.134	0.765	0.091	0.205	0.803	0.071	0.196	0.853	0.091	0.205	0.803	0.091	0.205	0.803	0.104	0.231	0.908	0.113	0.256	1.003	0.056	0.171	0.761
C11	0.085	0.189	0.738	0.061	0.173	0.761	0.019	0.093	0.599	0.093	0.203	0.787	0.052	0.155	0.689	0.052	0.155	0.689	0.064	0.179	0.784	0.102	0.227	0.893	0.020	0.126	0.652
C12	0.012	0.118	0.628	0.050	0.162	0.705	0.012	0.115	0.610	0.016	0.097	0.610	0.012	0.115	0.610	0.012	0.115	0.610	0.082	0.195	0.752	0.086	0.209	0.824	0.079	0.176	0.659
C13	0.048	0.152	0.670	0.052	0.163	0.717	0.046	0.147	0.651	0.052	0.162	0.715	0.014	0.085	0.560	0.046	0.147	0.651	0.053	0.167	0.738	0.094	0.214	0.842	0.011	0.116	0.613
C14	0.051	0.148	0.651	0.056	0.158	0.696	0.049	0.143	0.632	0.025	0.128	0.666	0.049	0.143	0.632	0.017	0.081	0.541	0.057	0.161	0.715	0.093	0.207	0.817	0.014	0.111	0.593
C15	0.054	0.169	0.742	0.091	0.212	0.822	0.053	0.164	0.720	0.060	0.182	0.792	0.053	0.164	0.720	0.053	0.164	0.720	0.031	0.126	0.727	0.100	0.237	0.930	0.083	0.191	0.735
C16	0.054	0.173	0.760	0.093	0.216	0.842	0.053	0.167	0.738	0.091	0.215	0.839	0.053	0.167	0.738	0.053	0.167	0.738	0.095	0.223	0.867	0.035	0.153	0.837	0.089	0.196	0.755
C17	0.058	0.173	0.760	0.099	0.216	0.842	0.056	0.167	0.738	0.098	0.215	0.839	0.056	0.167	0.738	0.056	0.167	0.738	0.102	0.223	0.867	0.109	0.243	0.955	0.024	0.105	0.637

Table A12: Total impact-relationship degrees and the weights for the criteria of D3

Criteria	$\bar{D}_i^{def}$	$\bar{R}_i^{def}$	$\bar{D}_i^{def} + \bar{R}_i^{def}$	$\bar{D}_i^{def} - \bar{R}_i^{def}$	Weights
C9	2.407	2.258	4.665	0.149	0.105
C10	2.915	2.476	5.391	0.438	0.121
C11	2.513	2.165	4.678	0.348	0.105
C12	2.196	2.579	4.775	-0.384	0.107
C13	2.291	2.323	4.614	-0.032	0.104
C14	2.196	2.322	4.519	-0.126	0.102
C15	2.652	2.762	5.413	-0.110	0.122
C16	2.482	3.140	5.622	-0.658	0.126
C17	2.547	2.259	4.807	0.288	0.108

Table A13: The initial direct-relation fuzzy matrix for the Criteria of Know-How (D4)

Criteria	C18			C19			C20			C21		
High-skilled employment share (C18)	0	0	0	0.5	0.75	1	0.25	0.5	0.75	0.5	0.75	1
Medium-skilled employment share (C19)	0.25	0.5	0.75	0	0	0	0.25	0.5	0.75	0.5	0.75	1
Economic complexity (C20)	0.25	0.5	0.75	0.25	0.5	0.75	0	0	0	0.25	0.5	0.75
Availability of skilled employees (C21)	0.5	0.75	1	0.5	0.75	1	0.25	0.5	0.75	0	0	0

Table A14: Normalized direct-relation fuzzy matrix for the criteria of D4

Criteria	C18			C19			C20			C21		
High-skilled employment share (C18)	0.000	0.000	0.000	0.182	0.273	0.364	0.091	0.182	0.273	0.182	0.273	0.364
Medium-skilled employment share (C19)	0.091	0.182	0.273	0.000	0.000	0.000	0.091	0.182	0.273	0.182	0.273	0.364
Economic complexity (C20)	0.091	0.182	0.273	0.091	0.182	0.273	0.000	0.000	0.000	0.091	0.182	0.273
Availability of skilled employees (C21)	0.182	0.273	0.364	0.182	0.273	0.364	0.091	0.182	0.273	0.000	0.000	0.000

Table A15: The total-relation fuzzy matrix for the criteria of D4

Criteria	C18			C19			C20			C21		
High-skilled employment share (C18)	0.083	0.377	3.538	0.257	0.637	4.077	0.145	0.482	3.462	0.257	0.637	4.077
Medium-skilled employment share (C19)	0.154	0.493	3.503	0.083	0.377	3.538	0.134	0.448	3.231	0.237	0.591	3.805
Economic complexity (C20)	0.134	0.448	3.231	0.145	0.482	3.462	0.039	0.257	2.769	0.145	0.482	3.462
Availability of skilled employees (C21)	0.237	0.591	3.805	0.257	0.637	4.077	0.145	0.482	3.462	0.103	0.423	3.810

Table A16: Total impact-relationship degrees and the weights for the criteria of D4

Criteria	$\bar{D}_i^{def}$	$\bar{R}_i^{def}$	$\bar{D}_i^{def} + \bar{R}_i^{def}$	$\bar{D}_i^{def} - \bar{R}_i^{def}$	Weights
C18	4.345	3.987	8.332	0.358	0.256
C19	3.980	4.324	8.304	-0.344	0.256
C20	3.575	3.614	7.189	-0.038	0.221
C21	4.348	4.324	8.671	0.024	0.267

ARAŞTIRMA MAKALESİ

İstanbul'da Yaşayan Evsizlerin Sosyoekonomik Durumları, Sorunları ve Çözüm Önerileri: Fatih İlçesi Üzerine Bir İnceleme

İrfan Ersin¹
Halim Baş²

Öz

Kentleşmenin yaygın hale gelmesi sonucu çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlardan bir tanesi de evsizlik sorunudur. Evsizlik sorunu, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde değişkenlik göstermektedir. Evsizliğin oluşmasında ekonomik ve sosyal faktörler, önemli kaynaklar olarak görülmektedir. Çalışmamızda İstanbul'da yaşayan evsizlerin sosyoekonomik durumları ve sorunlarının ortaya çıkarılması amaç edinilmiştir. Bu amaç doğrultusunda İstanbul Fatih ilçesi örneklem olarak seçilmiş, anket uygulaması (frekans analizi) ve derinlemesine mülakat yöntemi (benzeşik örnekleme) kullanılmıştır. Söz konusu yöntemler sonucunda, İstanbul Fatih ilçesinde yaşayan evsizlere göre evsizliğin en önemli nedeninin ekonomik faktörler olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç çerçevesinde çalışmada evsizliği azaltmaya yönelik makro ve mikro politika önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Evsizlik, Türkiye'de Evsizlik, Fatih

JEL Sınıflandırması: J08, J15, J17

¹ Öğr. Görevlisi, İstanbul Medipol Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO,
iersin@medipol.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-7407-3654>

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO,
hbas@medipol.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4109-1696>

Atıf/Citation: Ersin, İ., Baş, H. (2021). İstanbul'da Yaşayan Evsizlerin Sosyoekonomik Durumları, Sorunları ve Çözüm Önerileri: Fatih İlçesi Üzerine Bir İnceleme, Maruf İktisat İslam İktisadi Araştırmaları Dergisi, 1(2), s.41-67.

• Geliş/Received - 5.08.2021

• Kabul/Accepted - 1.11.2021

Abstract

Various problems have arisen as a result of widespread urbanization. One of these problems is the problem of homelessness. The problem of homelessness varies in developed and developing countries. Economic and social factors are seen as important resources in the occurrence of homelessness. The aim of our study is to reveal the socioeconomic status and problems of homeless people living in Istanbul. For this purpose, Istanbul Fatih district was selected as a sample, and questionnaire application and in-depth interview methods were used. As a result of these methods, it was revealed that the most important cause of homelessness compared to the homeless living in Istanbul Fatih district is economic factors. In the framework of this result, macro and micro policies for reducing homelessness are proposed in the study.

Keywords: Homelessness, Homelessness in Turkey, Fatih

JEL Classification: J08, J15, J17

Giriş

Barınma, insanların maddi ve manevi anlamda yaşamlarını sürdürmesinde temel ihtiyaçlar arasında yer almaktadır. Barınma ihtiyacının karşılanmaması bireyleri başta ruhsal olmak üzere, fiziksel, sosyal ve duygusal açıdan etkileyebilmektedir. Bireylerin barınmadan yoksun kalma durumu olarak tanımlanan evsizlik, geçmişten günümüze toplumların önemli sorunları haline gelmiştir. Nitekim bu durum ülkenin demografik, sosyal, siyasal ve ekonomik faktörleri ile doğrudan ilişkili olarak görülmektedir. Bilinçsiz kentleşmenin olduğu ve nüfus dağılımında yüksek orana sahip şehirlerde istihdam, geçim sıkıntısı, sağlık sorunları, aile arasındaki ilişkiler sebebiyle evsiz insan sayısında artışlar söz konusu olabilmektedir. Özellikle kapitalist iktisat (neo-liberal) politikaların 1980 sonrası refah devletlerinde uygulanması, konut ihtiyacının piyasaya bırakılması ve kamunun ekonomik faaliyetlerden çekilmesi şehirlerde yoksullukları artırmış, geçinme zorlaşmış ve bunun getirdiği yüklerle hem ekonomik hem sosyal sorunların hızla yükselmesine neden olmuştur. Bu durum da “evsizlik” sorununu ön plana çıkartmıştır (Yılmaz, 2012; Kılıç ve Aslantürk, 2019).

Sosyal sorunlar arasında önemli bir yere sahip evsizlik, dünyada olduğu gibi ülkemizde de ön plana çıkan problemler arasındadır. Çarpık kentleşme, konut sorunu, göç, hızlı nüfus artışı, sosyal güvenceden yoksunluk, işsizlik, gelir düşüklüğü, sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamama, madde bağımlılığı, yetersiz ve dengesiz beslenme gibi nedenler ülkemizde evsizliğin oluşmasında ana nedenler olarak görülmüştür (İlhan ve Ergün, 2010). Ülkemizde evsizliğin yoğun olduğu iller İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli ve Bursa olarak sıralanmaktadır. Bu illerin ortak özelliği daha önce de ifade edildiği üzere nüfus yoğunluğu yüksek ve bilinçsiz kentleşmenin hızlı artış sağladığı iller olmasıdır. Altun (1997)’a göre, Türkiye’de evsizlik sorununun ön plana çıkmasının ana nedenleri, 1980 sonrası ekonomik serbestleşmenin meydana gelmesi ve 1990’lı yıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde terör olaylarının bölgede yaşayanları şehirlere göç etmesine yol açması olarak gösterilmektedir.

Evsizlik sorunu ülkemizde en yoğun İstanbul'da yaşanmaktadır. Bunun en önemli nedeni İstanbul'un çok büyük bir nüfusa sahip metropol bir şehir olmasıdır. İstanbul'da evsizler için yapılan araştırmalar çok nadir olmakla birlikte görece yeni olduğu görülmektedir. Literatürdeki çalışmalarda başta ekonomik olmak üzere sosyal ve psikolojik nedenlerle oluştuğu ifade edilebilmektedir. İstanbul'da evsizlere yönelik geçici sosyal politikalar uygulanırken, kalıcı politikaların azlığı en önemli konular arasında yer almaktadır.

Çalışmamızın amacı İstanbul'da yaşayan evsizlerin sosyoekonomik durumlarını ve sorunlarını tespit etmek ve bunun sonucunda çözüm önerileri geliştirmektir. Söz konusu amaç doğrultusunda İstanbul'un Fatih ilçesi örneklem olarak seçilmiş, derinlemesine mülakat ve anket tekniği tercih edilmiştir. Derinlemesine mülakatta esnek soruların varlığı mümkün olmakla birlikte sorunların daha ayrıntılı analiz edilmesi hedeflenmektedir. Anket tekniğinde ise daha çok kişiye ulaşarak evsizliğin sorunlarına yönelik genel bilgi edinimini elde etmek amaçlanmıştır.

Çalışmamızın ilk bölümünde evsizliğin tanımı ve nedenlerine yer verilmiştir. İkinci bölümde ilgili alan yazın taraması yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise İstanbul Fatih İlçesine üzerine derinlemesine mülakat ve anket sonuçları paylaşılmış ve son bölümde çözüm önerileri sunulmuştur.

2. Evsizlik Tanımı ve Nedenleri

Evsizlik, önemli toplumsal sorunlar arasında yer alan, şehirlerde, kasabalarda ve kırsal alanlarda gerçekleşebilen, genel sağlığı olumsuz etkileyen, bireyin kendine olan özgüvenini yitiren bir kavram olarak ifade edilmektedir (Crane ve diğ., 2006). Evsizlikle ilgili farklı tanımlamalar mevcuttur. Bazı tanımlarda evsizlik, sabit, düzenli ve gece uyuyacak yeri olmayan bireylerden meydana gelmektedir (Nies, 2001; Plumb, 2000). Bazılarında ise evsizlik, sokak ve cadde gibi alanlarda, sahil kenarlarında, terminal alanlarında, metruk binalarda düzenli olarak yaşamını devam ettirebileceği bir mekâna sahip olmayan bireyleri tanımlamak için kullanılan bir kavramdır (Yağan, 2009).

Evsizlik, toplumların dikkatini çeken ve sosyal bir sorun oluşturan bir kavramdır. O'Flaherty (1996), evsizlik tanımlamalarında kültürlerin, dillerin, dinlerin ülkelerin sosyal, siyasi ve ekonomik yapıların etkili olduğunu ifade etmektedir. O'Flaherty'ye göre, İngiltere'de kullanılan "homeless" kelimesi, tüm kavramları içinde barındırmakta ve geniş bir anlama sahip olmaktadır. ABD'de ise evsizlik, yaşamını sürdüreceği bir konutu olmayanların (kiralık dahi), ailesiyle sorun yaşayan gençleri ve eşiyse aynı evde yaşamayan bireyleri kapsamaktadır (O'Flaherty, 1996). Macknee (2002)'ye göre evsizler, sokak insanları, dilenciler, sokak çocukları, alkolikler, akıl hastaları olarak ifade edilmektedir.

Evsizlikle ilgili bir diğer tanım Simmel (2009) tarafından yapılmaktadır. Simmel (2009)'e göre, "metropol kentlerde yaşayan bireylerin yoksulluk sebebiyle barınma ihtiyacından yoksun kalması ve bu bireylerin ortak barınma alanlarında yaşamaları" evsizlik olarak tanımlanmaktadır. Evsizlerin ortak barınma mekanlarında bulunması, yoksulluk biçiminin toplum tarafından görülmek istenmeyen ve uzak durulan bir durum olarak algılanmasına neden olmaktadır (Simmel, 2009). Bu tanıma benzer olarak Giddens (2012) evsizliği, sosyal dışlanmanın bir ürünü olarak ifade eder. Evsizler, günümüzde bireylerin gündelik yaşam pratiklerinden uzak durmaktadır. Yani, barınacak bir yeri olmayan birey,

işe gitmek, sosyal ortamlarda arkadaşlarla vakit geçirmek veya alışveriş yapmak gibi insanların gün içerisinde olağan yapmış olduğu rutin pratiklere erişememekte ve bir dışlanmanın içerisinde kendini bulmaktadır (Giddens, 2012).

Evsizliğin oluşmasında birçok neden vardır. Bu nedenler ülkelere, bölgelere, ekonomik, sosyal ve siyasal faktörlere göre değişkenlik göstermektedir. Literatürde evsizliğin nedenleri ekonomik ve sosyal faktörler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu nedenler aşağıda maddeler halinde özetlenmektedir (Akyıldız, 2017; Burt, 1995; Özdemir, 2010; Küçük, 2018).

- İşini kaybetme, işinden olma
- Yeterli gelire sahip olamama ve fakirlik
- Boşanma, ev içi şiddet, aile arası sorunlar, istismar
- Madde bağımlılığı ve alkol kullanımı
- Ruhsal ve fiziksel sorunlar
- Sosyal dışlanma
- Uygun ev edinme olanaklarının olmaması
- Nüfus yoğunluğunun yüksek oluşu
- Kamusal yardımların azalışı
- Şehirde yaşam maliyetlerinin artışı

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de evsizlik sorunu önemli sosyal problemler arasında yer almaktadır. Türkiye’de bu konuda yapılan çalışmalar sınırlı sayıda olduğu gibi, evsiz verilerine ulaşılabilecek herhangi bir veri tabanı da yoktur. Evsizlere yönelik çıkarımlar Valilik, Kaymakamlık, Belediye, STK ve Parti gibi kuruluşların yapmış olduğu çalışmalar ekseninde yapılmaktadır. Bu konuda İstanbul Büyükşehir Belediyesinin kış çalışmaları kapsamında evsizlere yapmış olduğu yardımlardan elde edilen veriler İstanbul için yaklaşık olarak evsiz sayısını ortaya koymaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2020 Aralık ayı kış çalışmalarında toplam 1306 evsiz barınma ihtiyacının geçici olarak giderildiğini ifade etmiştir.

Türkiye’de evsizlere yönelik araştırma yapan Şefkat Derneğinin açıklamalarına göre, Türkiye’de yaklaşık 70 bin evsizin, İstanbul’da ise 7-10 bin arasında evsizin olduğu ifade edilmektedir. Şefkat Derneğine göre bu veriler yaklaşık sayıları ifade etmektedir (Erdem, 2021). Metropol bir kent olan İstanbul’da evsizliğin oluşmasında 2000’den sonra hızlı kentsel dönüşümlerin olması, konutların pahalılaşması ve şehirde yaşam maliyetinin artması neden olarak gösterilmektedir. Fazıl Karaman (2019)’a göre, İstanbul’da yaşanan kentsel dönüşümler, topraktaki rantın yeniden bölüşülmesine olanak sağlamış ve yoksul kesimler şehir merkezlerinden şehrin uç noktalarına atılmış ve böylelikle onların sosyal ilişkiler dengesi bozularak büyük bir dışlanmaya maruz bırakılmıştır.

İbb’den Evsizlere Sıcak Yuva,

<https://www.ibb.istanbul/News/Detail/33689> Erişim Tarihi: 14.03.2021

3. Evsizlerle İlgili Literatür

Evsizlik olgusu, dünya genelinde yapılan çalışmalarda birçok faktöre bağlı olarak analiz edilmiştir. Bu çalışmalarda, makro ve mikro düzeyde faktörler şeklinde bir tasnif olduğu gibi, yapısal ve bireysel faktörlerden kaynaklı bir sınıflama olduğu görülmektedir. Yine evsizlerle ilgili literatürde, Türkiye'de yapılmış saha çalışmalarının oldukça sınırlı sayıda olduğu göze çarpmaktadır. Bununla birlikte teorik temelli çalışmalar oldukça az sayıdadır. Bu çalışmalardan birinde Özdemir (2010) evsizlik ve evsizlere ilişkin genel bir perspektif ile evsizliği oluşturan nedenler ve evsizlerin karakteristiklerini ortaya koymuştur. Özel bir yaş kategorisi bağlamında ise Işıkhana (2004) yaşlıların evsiz kalma nedenleri ile yaşlı evsizlere ne tür sosyal hizmet müdahaleleri uygulanabileceğine dair bir çerçeve sunmaktadır. Akyıldız ise (2017) çalışmasını teorik temellere dayandırarak dünyada ve Türkiye'de evsizlik sorunu ve çeşitli uygulamaları taramış ve sonucunda ise model önerisinde bulunmuştur.

Diğer yandan literatürde saha çalışması olarak belli başlı çalışmalar yer almaktadır. Yeter (2018) İstanbul'da faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının evsizlere yönelik hizmetleri ele almıştır. Bu bağlamda, evsizlere yönelik hizmet sunan beş sivil toplum kuruluşunun yetkilileriyle yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ve katılımlı gözlem yoluyla veri elde edilmiştir. Bulgularda, evsizlere yönelik olarak sağlık, barınma, gıda, psiko-sosyal destek ve iş ve meslek edindirme faaliyetlerinin yürütüldüğü tespit edilmiştir. Bekaroğlu Doğan (2020) çalışmasında İstanbul'un Beyoğlu bölgesinde evsizlikle ilgili sosyal politikasızlığın nedenleri ve etkileri üzerinde durmuştur. Bu çerçevede yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile evsizler ve uzmanlarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden yola çıkarak uzmanların evsizleri nasıl tanımladıklarına ve evsizlerin kendi durumunu tasvir eden betimlemelerine yer verilmiştir. Kılıç ve Aslantürk (2019) evsizlerin sosyo-demografik özellikleri ile sokak yaşam deneyimleri belirlenmesini amaçlamıştır. Çalışmaya Antalya ilinde gönüllü 50 evsiz katılmış ve araştırmada evsizlere 34 soruluk bir anket yöneltilmiştir. Bulgularda çoğunluğun 45-59 yaş aralığında, bekar ve ilkökul mezunu erkekler olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte çoğunlukla ekonomik nedenle sokakta yaşadığı, düzenli gelir yokluğu ve sosyal güvence yoksunluğu gibi faktörlerin öne çıkan özellikler olduğu tespit edilmiştir.

Öte yandan literatürde evsiz ölümlerinin nedenlerine ilişkin az da olsa çalışma bulunmaktadır. Bu çerçevede Altun (1997) çalışmasında 1991-1995 yılları arasında İstanbul Adli Tıp Kurumu'nda otopsis yapılmış 126 evsizi retrospektif olarak taramışlar ve değerlendirmişlerdir. Çıkan sonuçlarda evsizlerin 31-50 yaş aralığında olduğu görülmüştür. Ölümlerin beşte biri alkol nedeniyle ve büyük bir kısmı doğal nedenlerle gerçekleşmiştir. Benzer bir çalışmada Çelikel vd (2015) ise çalışmalarında evsiz ölümlerine dair 2004-2013 yılları arasında Eskişehir'de otopsis yapılan 3108 olguyu retrospektif olarak taramışlar ve 34 olguyu kapsama dahil etmişlerdir. Elde edilen bulgularda çoğunluğun 40-50 yaş arası ve büyük bir bölümünün erkek olduğu, ölümlerin önlenemez veya tedavi edilebilir sebeplerle ilişkilendirildiği ifade edilerek evsizlerin kayıt altına alınarak sağlık ve sosyal yaşamlarının desteklenmesi önerilmiştir.

Ayrıca literatürde evsizlere yönelik vatandaş algısına dair çalışmalara az da olsa rastlanmaktadır. Bu çalışmalardan birinde Çelebi (2014) Adana ilinde gönüllü 100 katılımcıya literatüre dayanarak hazırladığı 36 maddelik anket sorularını yöneltilmiştir. Elde edilen bulgularda toplumun sokakta yaşayan kimselerle etkileşiminin zayıf olduğu ve yapılacak sosyal sorumluluk projelerine katılım istekliliğinin

az olduğu sonucu çıkmıştır. Aynı zamanda devletin bu kişilere yönelik yardımları yetersiz bulunmuş; bu kişilerin güvenilir ve hijyen olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Evsizlik olgusunu yönetim penceresinden ele alan bir çalışmada Işiker (2014) kimisi uzun süredir sokakta ve kimisi bir sivil toplum kuruluşunun evsizler evinde yaşayan 14 evsiz bireysel görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bulgulardan hareketle devletin görünmezliği ve yetersizliği iddia edilmekle beraber devlet, STK ve vakıfların bu konuda ortak bir yapılanma içerisinde olması gerekliliğine vurgu yapılmıştır.

Öte yandan yabancı ülkelerde yapılan çalışmaların yoğunlukla saha odaklı oldukları görülmektedir. Bu anlamda evsizlik olgusunu cinsiyetler arasında farklılıklar üzerinden inceleyen çalışmada North ve Smith (1993) 600 evsiz erkek ve 300 evsiz kadın katılımcı üzerinden karşılaştırma yapmışlardır. Cinsiyet açısından belirgin farklar ortaya çıkmıştır. Özellikle kadınların bakmakta oldukları küçük çocuklarının olması ile daha fazla refah bağımlısı olması yanında, daha az sıklıkta madde bağımlılığı ve mahkûmiyet olgularının olduğu görülmüştür. Morell-Bellai vd (2000) araştırmalarını Kanada'nın Toronto kentinde yürütmüşlerdir. Çalışmada derinlemesine mülakat tekniği kullanılarak yarı yapılandırılmış görüşme ile 29 evsizden veri toplanmıştır. Bulgulara göre, evsiz olmak ve evsiz kalmak döngüsüne neden olan makro düzeyde; yoksulluk, istihdam eksikliği, düşük refah ücretleri ve uygun fiyatlı konut eksikliği gibi faktörler tespit edilirken; bireysel faktörlerin ise çocukluk istismarı ya da ihmali, akıl sağlığı semptomları, zayıf destek ağları ve madde kullanımı şeklinde ortaya çıktığına ulaşılmıştır. Bender vd (2007) çalışmalarında evsiz gençleri ele almışlardır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilerek 18-24 yaş arası gençlerden oluşturulan yedi odak grup görüşmesi yapılmıştır. Bulgular da üç önemli tema olarak "sokak zekâsı" geliştirmek, kişisel güçlü yönlerin varlığı ve hayatta kalmak için gençlerin güvendiği gayri resmi kaynaklar ön plana çıkmaktadır. Johnson ve Chamberlain (2011) Avustralya'da evsizliğin en önemli nedeninin ruh sağlığı olduğu önermesini araştırmak için 5526 vaka geçmişini taramış ve her dosyayı 30 değişkenle incelemişler ve evsiz tanımına uyan 4 bin 291 evsizden veri toplamışlardır. Çalışmada elde edilen bulgularda, %80'lik kesimin 44 yaş ve altında olduğu, işsiz olduğu veya işgücünde olmadığı, yalnızca %15'lik bir kesimin ruh sağlığı sorunları olduğu ve yaygın önermenin politika yapımcılar için yanlış mesaj verdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde evsizlik sorununa ilişkin çok sayıda sonuca ulaşmak mümkündür. Teorik, nedenler ve algılar çerçevesinde birçok araştırmacı bu konuya ilgi duymaktadır. Dünyada ve Türkiye'de ekonomi uygulamalarından ve sosyal çözümlerden kaynaklı evsizlik meselesi giderek önem kazanmaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmaların önemli bir bölümü keşif amaçlı olarak nitel araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Ancak bu konu nitel çalışmanın nicel çalışmanın tamamlayıcısı olarak derinlikli bir kavrayış ile ele alınması gerekmektedir. Bu çalışmada, bu gereklilik üzere her iki yöntem kullanılarak literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

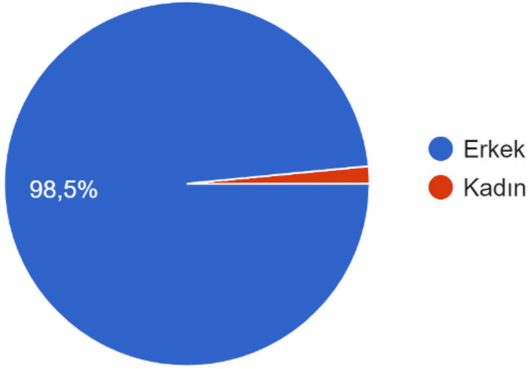
4. İstanbul'da Evsizliğin Nedenleri Üzerine Bir Uygulama: Fatih İlçesi Üzerine Bir Araştırma

4.1. Anket Uygulaması

Çalışmanın bu kısmında İstanbul Fatih ilçesinde bulunan evsizlere yönelik anket verilerine yer verilmektedir. Ayrıca burada tesadüfi örnekleme yöntemi seçilmiş ve frekans analizinden yararlanılmıştır. Söz konusu analiz için ankete katılım sayısı 65 kişi olarak gerçekleşmiştir. Çalışmada kullanılan an-

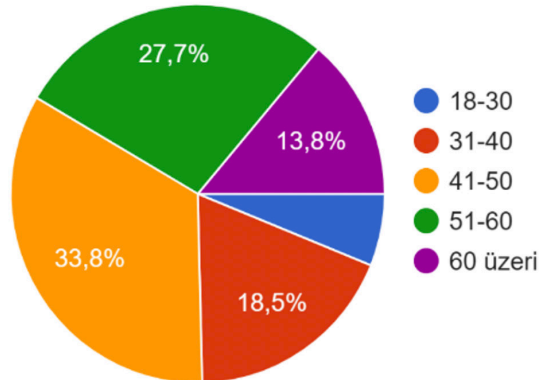
ket soruları Kılıç ve Aslantürk'ün (2019) çalışmasından elde edilmiştir. Anket çalışmasında katılımcılarla yüz yüze görüşülmüş ve verilerin toplanmasında kendilerinden izin alınmıştır.

Grafik 1: Cinsiyet

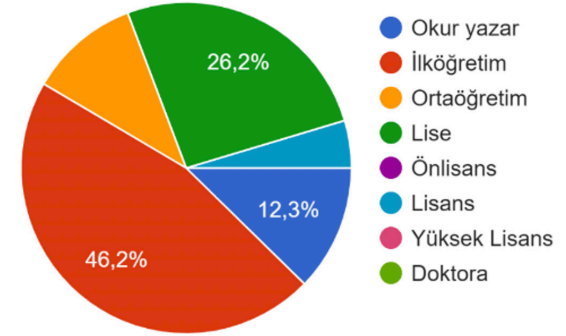
Evsizlerle ilgili yapılan ankete katılanların %98,5'i erkek, %1,5'i ise kadındır. Yapılan araştırmaların ve saha çalışmalarının çoğunda evsizlerin genelde erkeklerden oluştuğunu söylemek mümkündür.

Grafik 2: Yaş

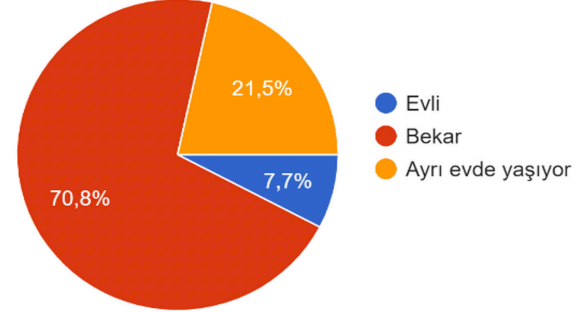
Araştırmaya katılanların yaş dağılımlarına bakıldığında en fazla oranın %33,8 ile 41-50 yaş arasında olanlara, %27,7'si ise 51-60 yaş arası olanlara, %18,5'i ise 31-40 yaş arası olanlara aittir.

Grafik 3: Eğitim Düzeyi

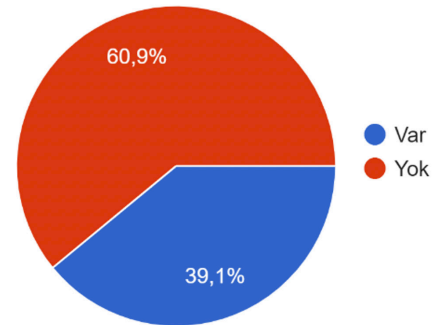
Araştırmaya katılanların eğitim düzeyleri incelendiğinde katılımcıların %46,2'si ilköğretim, %26,2'si lise, %12,3'ü okur yazar ve %10,8'i ortaöğretim ve %4,6'sı üniversite lisans mezunudur.

Grafik 4: Medeni Durum

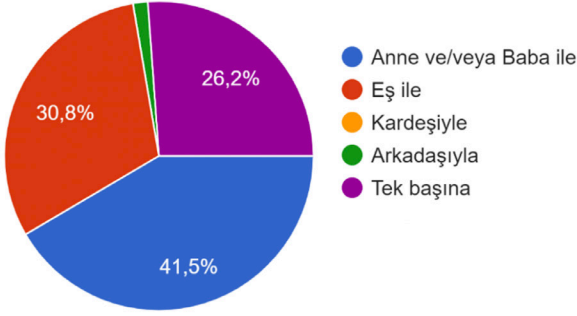

Medeni duruma göre katılımcıların %70,8'i bekar, %7,7'si ise evlidir. %21,5'lik bir kesimde ise evli ama ayrı yaşama durumu söz konusudur.

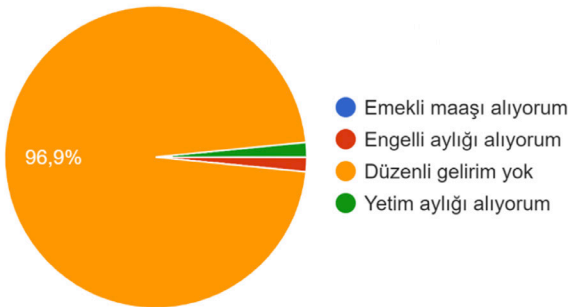
Grafik 5: Çocuk Sahibi Olma Durumu

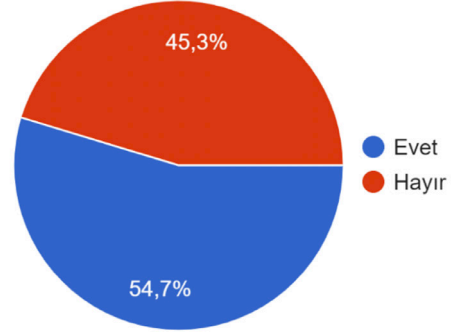
Katılımcıların %60,9'unun çocuğu yokken, %39,1'i çocuk sahibidir.

Grafik 6: Sokakta Yaşamadan Önce Kiminle Birlikte Yaşıyordunuz?

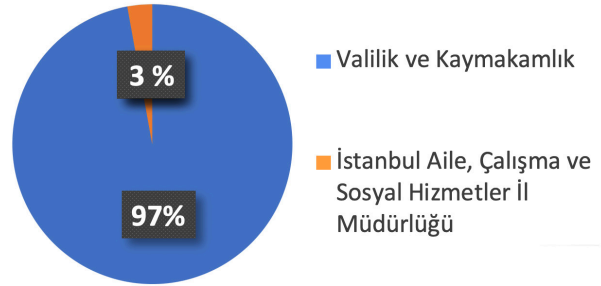
Katılımcıların evsiz olmadan önce kiminle yaşadıkları, evsiz olmalarında önemli işaretler vermektedir. Bu çerçevede “Sokakta Yaşamadan Önce Kiminle Birlikte Yaşıyordunuz?” sorusuna verilen cevaplara göre %41,5’lik bir oran anne ve babasıyla, %30,8 eş ile ve %26,2 i tek başına yaşamaktaydı. Bu verilere göre, evsizliğin meydana gelmesinde anne-babaların ve eşlerin etkisinin önemli derecede olabileceği düşünülmektedir.

Grafik 7: Sabit Gelir Durumunuz Nedir?

Katılımcıların gelir durumlarına bakıldığında %96,9’unun düzenli bir geliri olmadığı, %1,6’sının engelli aylığı aldığı ve %1,6’sının da yetim aylığı aldığı görülmüştür. Bu oranlara göre evsizlikte düzenli bir gelirin olmayışı da önemli bir etken olarak görülmektedir. Yani ekonomik evsizliğin oluşmasının arkasında ekonomik nedenlerin varlığı söz konusu olmaktadır.

Grafik 8: Sosyal Yardım Alıyor Musunuz?

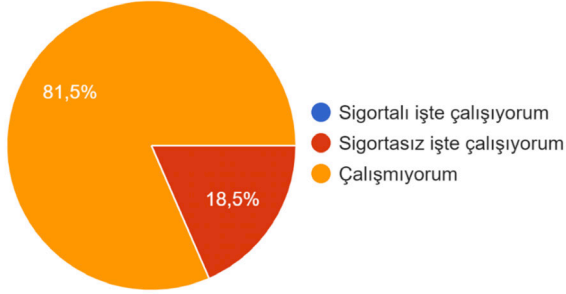
Araştırmada katılımcıların %54,7’sinin sosyal yardım aldığı, %45,3’ünün de sosyal yardım almadığı gözlemlenmiştir. Bir önceki soruda %96,9’unun düzenli gelire sahip olmayışından yola çıkılırsa sosyal yardımların da düzenli olmadığı anlaşılmaktadır.

Grafik 9: Sosyal Yardımı Hangi Kurumdan Alıyorsunuz?

Sosyal yardım alanların sosyal yardımı nereden aldıkları ile ilgili soruya verdikleri cevaba göre, %97’si valilik ve kaymakamlıktan, %3’ü ise İstanbul Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğünden almaktadır. Sosyal yardımın düzenli olmadığı ve evsizleri buldukları durumdan kurtaramadığı gerçeği, yardımların etkisinin incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu konuda kamu yetkililerinin saha araştırması yapması önerilmektedir.

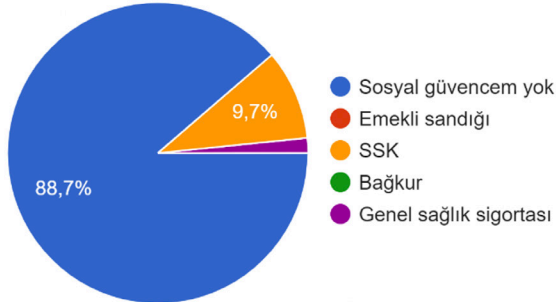

Grafik 10: Çalışma Durumu

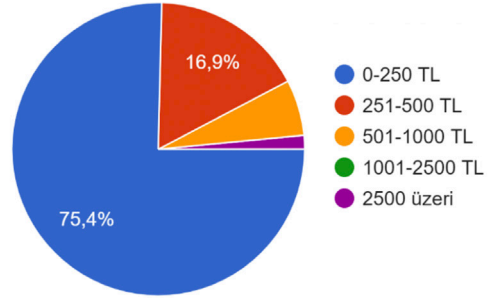
Katılımcıların çalışma durumlarına bakıldığında evsizlerin %81,5'i çalışmamakta, %18,5'i de sigortasız ve düzensiz işlerde çalışmaktadır. Ek olarak, katılımcılar arasında sigortalı çalışanların olmadığı görülmektedir. Bu verilerin de evsizliği önemli derecede etkileyebileceği söylenebilir.

Grafik 11: Çalışma Durumu

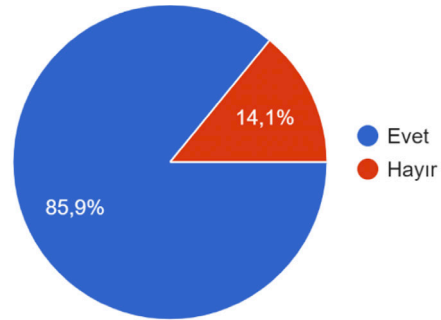
Sosyal güvence durumlarına göre, katılımcıların %88,7'si sosyal güvenceye sahip değildir. Katılımcıların %9,7'si SSK'dan ve %1,6'sı Genel Sağlık Sigortasından faydalanmaktadır.

Grafik 12: Gelir Durumu

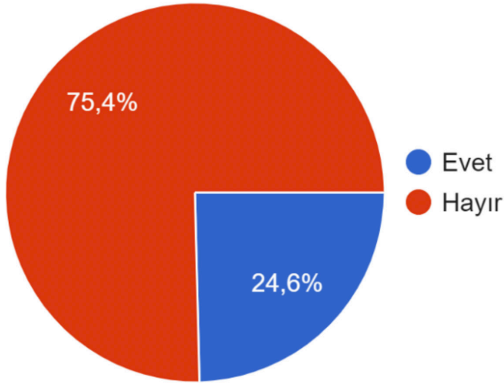

Gelir durumlarına göre katılımcıların %75,4'ü aylık ortalama 0-250 TL arası, %16,9'u aylık ortalama 251-500 TL arası ve %6,2'si de 501-1000 TL arası bir gelire sahiptir. Gelir durumları incelendiğinde İstanbul gibi bir metropol şehirde bu gelir miktarlarında geçimin çok zor olacağı ve bu gelirle herhangi bir ev, otel, pansiyon vb yerlerde kalınmayacağı açıktır. Düşük gelir durumu, evsizliğin önemli nedenleri arasında yer almaktadır.

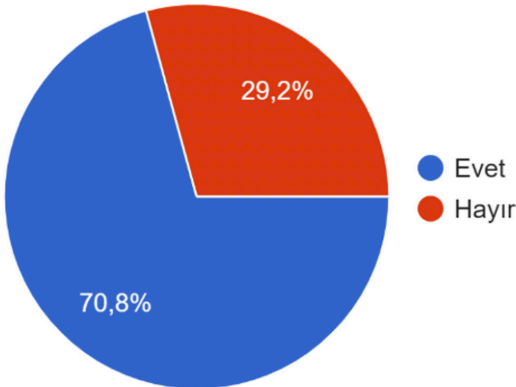
Grafik 13: Asgari Ücretli İş İmkanı Olması Durumunda Çalışma İsteği

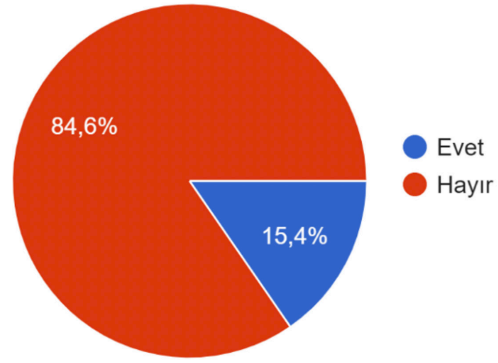
Katılımcıların "Asgari ücretli bir iş imkanı olursa çalışmak ister miydiniz?" sorusuna %85,9'luk bir kısım evet yanıtını vermiştir. %14,1'lik bir kısmın da hayır cevabı verdiği görülmektedir. Bu sonuçlar iş imkanları sunulması durumunda evsiz sayısının azaltılabileceği anlamına gelmektedir.

Grafik 14: Kronik Hastalık Durumu

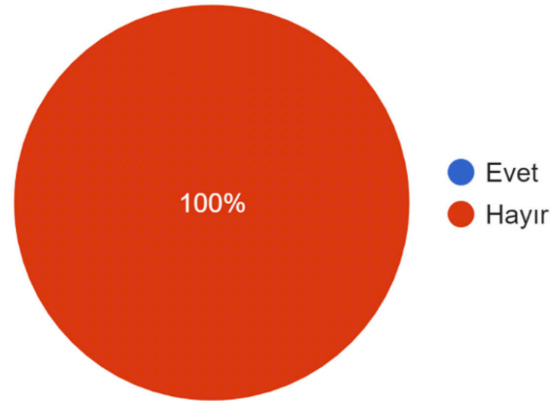
Katılımcıların kronik hasta olma durumları sorulduğunda %75,4'lük bir kısım hayır cevabını verirken, %24,6'lık bir kısım da evet cevabını vermiştir. Evsizliğin sağlıksız koşullar çerçevesinde gerçekleştiği göz önünde bulundurulduğunda kronik hastalıkların artma olasılıkları yükseliş gösterecektir. Sağlık ve sağlığa erişim insan hakkıdır. Toplumsal düzeyde evsizlerin sağlığından da başta Valilik olmak üzere Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü, Belediyeler ve STK'lar sorumludur. Bu nedenle evsizlere yönelik sağlık taramalarının sıklaştırılması ve takip edilmesi bu çalışmanın önerileri arasında yer almaktadır.

Grafik 15: Sigara İçme Durumu

Sigara kullanım oranlarına bakıldığında katılımcıların %70,8'i sigara kullanırken, %29,2'si ise sigara kullanmamaktadır.

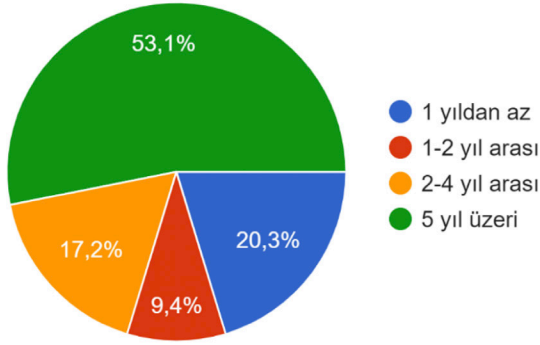
Grafik 16: Alkol Kullanım Durumu

Alkol kullanımına bakıldığında beklenilenin aksine katılımcıların %84,6'sı hayır cevabını vermiştir. Katılımcıların %15,4'ünün ise alkol kullanım durumu söz konusudur.

Grafik 17: Uyuşturucu Kullanım Durumu

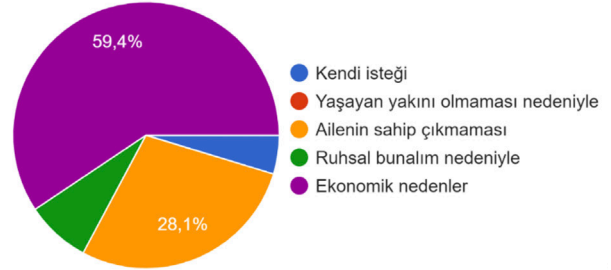
Katılımcılara uyuşturucu durumu sorulduğunda hepsi hayır cevabını vermiştir. Alkol kullanımının az olması, uyuşturucu kullanımının hiç olmaması evsizliğin meydana gelmesinde ekonomik sorunların daha da belirgin olduğu izlenimini vermektedir. Bunun yanında hassasiyet gerektiren bir soru olduğundan verilen yanıtların doğru olmama ihtimali de bulunmaktadır.

Grafik 18: Sokakta Yaşanılan Süre

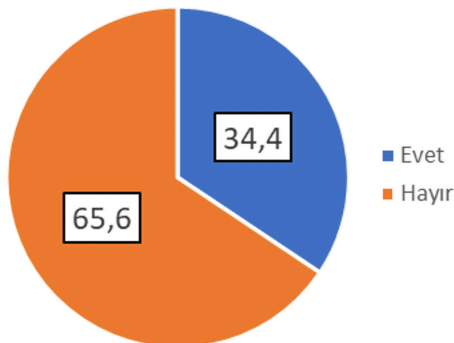
Sokakta yaşam sürelerine yani evsiz kalma durumları Grafik 18'de verilmiştir. Söz konusu grafiğe göre, katılımcıların %53,1'i 5 yıl ve üzeri bir sürede sokakta yaşıyor, %20,3'ü 1 yıl ve daha az bir süredir ve %17,2'lik bir kısım da 1-2 yıl arası sokakta yaşamaktadır. Katılımcıların yarısının 5 yıl ve üzeri sokakta kalma durumu, evsizlik halinin uzun bir süre çözülemediği izlenimini vermektedir. Bu konuda yerel yönetim ve STK'larca acil eylem planlarının oluşturulması gerekmektedir. Sokakta geçirilen yaşam süresinin olabildiğince kısaltılması planlarda hedefler arasında yer almalıdır.

Grafik 19: Sokakta Yaşama Nedeni

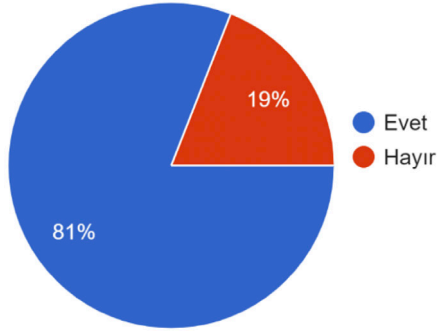

Katılımcıların sokakta yaşama nedenlerine göre dağılımları Grafik 19'da verilmiştir. Söz konusu grafiğe göre katılımcıların %59,4'ü ekonomik nedenlerle, %28,1'i ailenin sahip çıkmaması, %7,8'i ruhsal bunalım nedeniyle ve %4,7'si kendi isteğiyle sokakta yaşamaktadır. Bu oranlar evsizliğin çözümü için umut meydana getirmektedir. Ekonomik nedenler üzerinde politik çözüm önerilerinin oluşturulması durumunda evsizlik oranlarının azalabileceği tahmin edilmektedir. Ruhsal bunalım evsizliğin çözümünde uzun soluklu ve belli bir tedavi süreci isteyen bir olaydır. Bu durumda olanların sayısının az olduğu görülmektedir. Bu nedenle evsizliğe yönelik özel, genel ve yerel olmak üzere politikalar yapılması sorunun çözümüne önemli katkı sağlayacaktır.

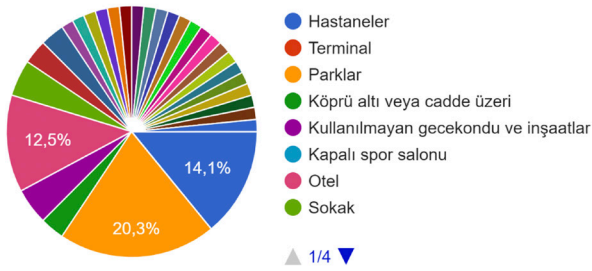
Grafik 20: Görüştüğünüz bir yakınınız var mı?

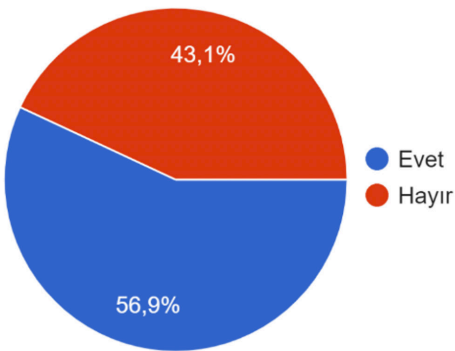
Aile ve arkadaşlık ilişkilerinin ortaya konması açısından katılımcılara "Görüştüğünüz bir yakınınız var mı?" sorusu sorulmuş ve verilen cevaplarda %65,6'lık bir kesim "hayır" cevabını vermiştir. %34,4'lük bir kısım da "evet" cevabını vermiştir. Bu verilere göre, aile ilişkilerinin kopuk olduğu görülmekte ve bu duruma yönelik sosyal çalışmalar yapılması önem arz etmektedir.

Grafik 21: Sokaktan Kurtulma Girişiminde Bulundunuz Mu?

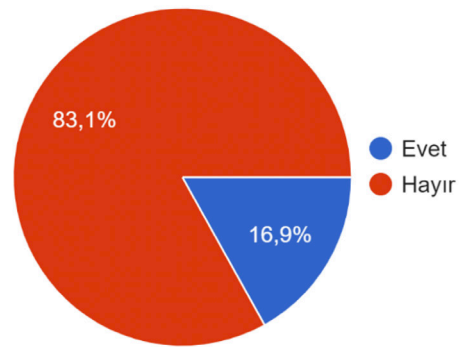
Katılımcılara “Sokaktan Kurtulma Girişiminde Bulundunuz mu?” sorusu yöneltilmiş ve katılımcıların %81’i bu soruya “evet” yanıtını vermiştir. Bu durumun da evsizliğin çözümünde bir kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir. Evsizliğin çözümünde hem evsizlerin hem de yetkililerin ortak hareket etmesi ve karşılıklı bu soruna çözümün getirilmesi önemli görülmektedir. Nitekim bu grafikteki verilere göre, katılımcıların herhangi bir çözüm girişimine destek verebileceği tahmin edilmektedir.

Grafik 22: Sokakta Yaşanılan Mekan

Katılımcıların %20,3’lük bir kısmının parklarda, %14,1’lik bir kısmının hastanelerde, %12,5’lik bir kısmının da otelde kaldığı anlaşılmaktadır. Diğer mekanlarda kalma oranı azdır.

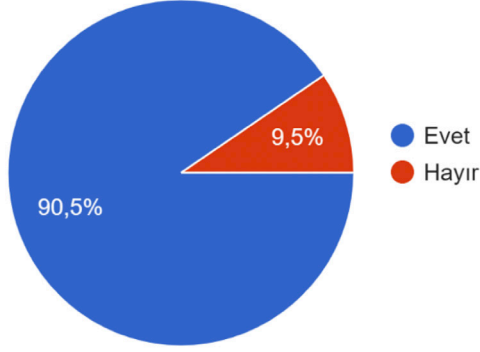
Grafik 23: Sokakta Yaşanılan Mekan

Katılımcıların mevsim şartlarına göre mekan durumları Grafik 23’te verilmiştir. Söz konusu grafiğe göre, katılımcıların %56,9’u mekan değişimi yapmakta, diğerleri ise sabit kalmaktadır.

Grafik 24: Sokakları Kendiniz İçin Uygun Görüyor Musunuz?

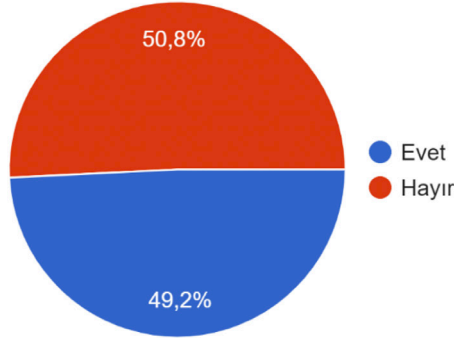
Grafik 24’te yer alan “Sokakları Kendiniz İçin Uygun Görüyor Musunuz?” sorusuna katılımcıların %83,1’i “hayır” cevabını vermiştir. Bu cevap da çözüm üretimi söz konusu olduğunda evsizlerin destek verebileceği izlenimini vermektedir.

Grafik 25:
Sokaktan kurtulmak istiyor musunuz?

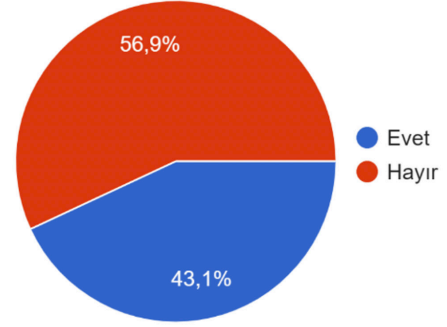
Önceki grafiği destekler nitelikte Grafik 25'te yer alan "Sokaktan kurtulmak istiyor musunuz?" sorusuna katılımcılar %90,5 oranında evet cevabını vermiştir.

Grafik 26:
Sokakta yaşarken bireysel olarak yardım eden kişiler oldu mu?

Evsizliğe karşı vatandaşların bireysel yardım durumları Grafik 26'da yer alan "Sokakta yaşarken bireysel olarak yardım eden kişiler oldu mu?" sorusuyla anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu soruya katılımcıların %50,8'i "hayır", diğerleri ise "evet" cevabını vermiştir.

Grafik 27:
SKolluk veya güvenlik birimleri (polis,zabıta,güvenlik vs.) sizleri rahatsız ediyor mu?

Kolluk kuvvetleri ile evsizler arasındaki ilişkinin ortaya konmasına yönelik Grafik 27'de yer alan "Kolluk veya güvenlik birimleri (polis,zabıta,güvenlik vs.) sizleri rahatsız ediyor mu?" sorusuna katılımcıların %56,9'u "hayır", %43,1'i de "evet" cevabını vermiştir. Evsizlerle ilgili yapılan çalışmalarda kolluk kuvvetlerinin de bir paydaş kabul edilmesi ve bu konuda kolluk kuvvetlerine bilgi verilmesi önerilmektedir. Kolluk kuvvetleri, evsizlerin en fazla karşı karşıya gelen kamu merciidir. Bu sebeple, konunun hassasiyeti ile ilgili bir sunum hazırlanıp bu konuda kolluk kuvvetlerinin de çözümün içerisinde yer alması önemli görülmektedir.

Grafik 28:
Diğer evsizlerle birlikte mi hareket ediyorsunuz yoksa tek mi?

Grafik 28'de katılımcılara "Diğer evsizlerle birlikte mi hareket ediyorsunuz yoksa tek mi?" sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların %44,6'sı tek hareket ettiğini, %24,6'sı da birlikte hareket ettiğini ifade etmiştir. %30,8'lik bir kısım da bazı zamanlar tek, bazı zamanlar birlikte hareket ettiğini belirtmiştir.

4.2. Derinlemesine Mülakat Uygulaması

Türkiye’de evsizlik sorununu ele alan çalışmamızın bu bölümünde İstanbul Fatih ilçesinde sokakta yaşamını sürdüren evsizlere yönelik derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine mülakat, araştırılan konu hakkında bütüncül bir bakış sağlamak amacıyla açık uçlu sorularla konunun detaylandırılmasına olanak sağlayan bir uygulamadır. Derinlemesine mülakat ile karşı tarafın tüm duygu, düşünce, bilgi, tecrübe ve gözlemlerine ulaşılabilmektedir (Tekin, 2006).

Derinlemesine mülakatta örneklem için benzeşik (homojen) örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Söz konusu bu yöntemde küçük ve homojen bir örneklem alınarak araştırmanın problemiyle ilgili evrende yer alan benzeşik bir alt gruba hitap edilmektedir. Bu mülakatta önemli noktalardan bir tanesi, odak grupların genellikle benzer yapılara sahip olması ve benzer tecrübeleri yaşamış insanları bir araya getirerek insanları etkileyen temel konular üzerinde grup mülakatlarının gerçekleştirilmesidir (Baltacı, 2018). Bu yöntemde örneklem büyüklüğü mülakatın görüşme sürelerine göre değişkenlik gösterebilmektedir. Bu noktada çalışmamızda 11 kişi ile yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Söz konusu bu veri nitel görüşme için yeterli görülmektedir (Yağar vd., 2018).

Bu bölümde evsizlerle yapılan derinlemesine mülakat sonuçları analiz edilecektir.. Mülakata toplam 11 kişi katılım sağlamıştır. Bu kişilerin demografik bilgileri Tablo 1’de verilmiştir. Tablo 1’e göre, katılımcı bireylerin hepsi erkek ve 4’ü 51-60 yaş arası, 4’ü 41-50 yaş arası ve 3’ü 60 yaş üzeridir. Eğitim düzeyinde 3 üniversite, 2 lise, 3 ortaokul ve 3 ilkokul mezunu yer almaktadır. Medeni durumda 4 bekar, 5 boşanmış, 2 eşi vefat etmiş katılımcı bulunmaktadır. Buna ek olarak katılımcıların 7’sinin çocuğu bulunmakta, 4’ünün çocuğu bulunmamaktadır.

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Medeni Durum	Çocuk Sahibi Olma Durumu	Gelir Durumu
K1	Erkek	51-60	Lise	Boşanmış	Evet	Sabit Gelirim Yok
K2	Erkek	51-60	İlkokul	Bekar	Hayır	Sabit Gelirim Yok
K3	Erkek	41-50	Ortaokul	Bekar	Hayır	Sabit Gelirim Yok
K4	Erkek	60 üzeri	Ortaokul	Boşanmış	Evet	Sabit gelirim var (Emekli aylığı, engelli aylığı, Yetim aylığı)
K5	Erkek	60 üzeri	İlkokul	Bekar (eşi vefat etmiş)	Evet	Sabit gelirim yok
K6	Erkek	60 üzeri	Ortaokul	Boşanmış	Evet	Sabit gelirim yok
K7	Erkek	41-50	Üniversite	Bekar (eşi vefat etmiş)	Evet	Sabit gelirim yok
K8	Erkek	51-60	Üniversite	Boşanmış	Evet	Sabit gelirim yok
K9	Erkek	41-50	Lise	Bekar	Hayır	Sabit Gelirim Yok
K10	Erkek	41-50	İlkokul	Bekar	Hayır	Sabit Gelirim Yok
K11	Erkek	51-60	Üniversite	Boşanmış	Evet	Sabit gelirim yok

İstanbul'da evsizlik problemi önemli sosyal sorunlar arasında yer almaktadır. Derinlemesine mülakatta katılımcılarla birebir görüşülerek, evsizliğin nedenlerine yönelik sorular sorulmuştur. Bu sorular, Yüksel Bekaroğlu Doğan'ın 2018'de hazırlamış olduğu "Küreselleşen İstanbul'da evsizliğin sosyal hizmet perspektifinden analizi: Beyoğlu Örneği" doktora tezinden alınmıştır (Bekaroğlu Doğan, 2018). Derinlemesine görüşmede, katılımcılardan izin alınarak sorular sorulmuştur.

4.2.1. Evsizlik Algısı

Evsizlik, sosyolojik bir durum olmanın yanında bireylerin psikolojisini de etkileyen bir kavramdır. Bu sebeple, evsizliğin bireyler tarafından nasıl algılandığı önemli bir husustur. Dolayısıyla evsizlerin kendilerini tanımlama biçimi ve evsizlik olgusuna bakış açıları evsizlikle ilgili önemli ipuçları vermektedir. Derinlemesine mülakatta katılımcılara "Kendinize ben evsizim dediniz mi? Ne zaman?" şeklinde yöneltilen soruya aşağıdaki yanıt tüm katılımcıların cevaplarını özetler niteliktedir:

"Kendime, ben evsizim dedim. Kar vardı, fırtına vardı. Kedi bile yoktu etrafta ben yine bu parktaydım. O zaman ben evsizim dedim." K5

Evsizlik algısı ile ilgili katılımcılara "İlk evsiz kaldığınız gece neler hissettiniz?" sorusu da yöneltilmiştir. Katılımcılar bu soruya farklı cevaplar vermiş ve bu cevaplardan bazıları aşağıda sunulmuştur.

"...Gidecek yerim yok kapalı yer yok. Karnım acıkıyor, yiyecek bir şey bulamıyorsun yere düşmüşsün utanıyorsun. Yer bilmiyorsun açlıktan ölüp gidiyorsun ne hissedersin aç insan!" K1

"Ağladım kardeşim, sokakta kaldığım ilk gece sabaha kadar ağladım. Nasıl ağladım aş hane diye çorba dağıtan bir sarı araba var gece dolaştım dolaştım dolaştım..." K3

Evsizlikle algısına yönelik cevaplara bakıldığında katılımcıların çoğunluk kısmı yalnızlık, açlık, korku gibi hissiyatlarla olumsuz bir bakış açısına sahipken, katılımcıların bir kısmı da evsizliğin bireyleri daha güçlü kılaacağı ve gelecekte umudun yitirilmeyeceği anlayışıyla olumlu bir bakış açısına sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Evsizlik algısına yönelik katılımcılara "Kendinizi en son ne zaman yerleşik ve evli hissettiniz?" sorusu da yöneltilmiştir. Katılımcılar arasında bu soruya verilen cevaplarda da farklılık olduğu gözlemlenmiştir. Katılımcıların verdikleri cevaba göre, birkaç kişi hariç uzun bir süre sokakta evsiz kaldığı ifade edilmektedir. Ek olarak, mülakat sırasında 5 ve üzeri yıl sokakta yaşayanların evsizliğe alıştığı ve sokakta yaşamının sıradanlaştığı izlenimi elde edilmiştir. Katılımcıların bu soruya verdikleri cevaba karşılık daha ayrıntılı bilgilere ulaşmak adına evsizlik algısı ile ilgili olarak "Evsizliğe ve eve karşı hisleriniz nelerdir?" sorusu da yöneltilmiştir.

"Ev güzel bir şey insan yaşamı için mükemmel bir şeydir ama bir insan evsiz kalacağına ölsün daha iyi, öyle deyince de ölemiyorsun ama ölsün daha iyi..." K5

"Evsizliğe karşı hislerim tabii sokakta doğmadık ve sokakta büyümedik. Bu günlerin gelip geçeceğine inanıyorum moralimi bozmadığım için de şey yapmak istemiyorum ama çok uzun yıllardır sokakta kalan insanlar var sen onları Hilton Oteli'nde de yatırsan gelmez kardeşim sokağı istiyor. Öyle insanlar da var ben yerde yatacağım diyor yatak batıyor diyor. Bazı insanlara yatakta yatamıyorum diyor sen

ona işçilik, müdürlük versen çalışmaz almışmı.” K1

Katılımcıların evsizliği nasıl algıladıkları ve eve karşı hisleri bu soruda daha ayrıntılı cevaplanmıştır. Verilen cevaplara bakıldığında katılımcıların çoğu eve karşı bir özlem duyduğu, eve sahip olmanın çok önemli olduğu ve evin güveni temsil ettiğini belirtmiştir. Bazı katılımcılarda da evsizliğin alışkanlık hale geldiği ve sokakların yaşam alanı olarak kabul edildiği gözlemlenmiştir.

Sokakta yaşayan evsizlerin diğer evsizlere bakış açısı da evsizlik algısı için önem arz etmektedir. Bu çerçevede katılımcılara “Diğer evsizleri nasıl değerlendiriyorsunuz? Evsizlikle ve evsizlerle ilgili aktarmak istediğiniz bilgiler var mı?” sorusu yöneltilmiş ve bu soruda da farklı cevaplar dikkat çekmiştir.

“Şimdi ben kendi çevremi sorarsan tanıdığım insanların hepsi karakterli insanlar, hepsi karakterli insanlar suç işlemişse bile hayat şartlarının durumuna göre yaptığı hareketlerdir ama hepsi karakterli insanlardır. Ben bunlarla karşılaştım. Hırslı yok hırsız yok onurlu insanlar verirsen yer, senden bir şey istemeyen insanlar...” K1

“Yıkılmış vaziyette, güvensiz vaziyette, psikoloji bitmiş vaziyette ve hayattan artık umudunu kesmiş. Ama ben biraz hırslı, inatçı olduğum için hayatta pes etmem.” K9

Evsizlerin diğerlerine karşı bakış açıları katılımcılar arasında farklılık arz etmektedir. Kimilerine göre, diğer evsizler tehlikeli ve güvensiz görülürken, kimilerine göre karakterli, güvenli ve zararsız gözükmektedir.

4.2.2. Evsizlik Nedenleri

Evsizlik olgusu gerek dünyada gerek ülkemizde birçok nedene bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenler ülkelere, bölgelere, kültürlere, kent-kırsal ayrımlarına, sosyal, siyasal ve ekonomik yapılaraya göre değişkenlik gösterebilmektedir. Literatürde evsizliğin nedenleri arasında en başta ekonomik sebeplerin olduğu görülmektedir. Bu çalışma özelinde de literatürle uyumlu sonuçlar elde edilmiştir. Derinlemesine mülakat bulgularına göre, “sizce evsiz kalmanızın nedeni nedir? Sorusunu yaygın olarak verilen cevaplar sırasıyla ekonomik ve ailevi problemler olmuştur.

“İşlerimizin güçlerimizin bozulması aile durumunun bozulması ve tabii ekonomik şeyler yani ülkenin ekonomisinin kötü olması işsizliğin çığ büyümesi her üniversite mezunundan beşte ikisinin işsiz olması” (K1)

“Bunun bir sebebi var nedeni yokluk içerisinde işsizliğe düşmem ve elimden kimse tutmadığı için işe girip de çalışmadığım içinde ve ben de çok isterdim bir yerde çalışmayı insanlara faydalı olmayı, vergimi ödemeyi, devlete saygılı olmayı ama elimden tutan olmadığı için bu şekilde kaldım.” (K5)

Katılımcıların ifadelerinden de anlaşılacağı üzere ekonomik sebepleri ortaya çıkaran en önemli nedenlerden biri de sosyal sermayenin yetersizliğidir. Öyle ki, birçok katılımcı çevresinde destekçisinin olmadığını ve buna bağlı olarak çalışma hayatıyla entegre olamadığını ifade etmektedir. Türkiye’de çalışma yaşamı ile ilgili birçok politika ve uygulama olmasına rağmen, sosyal dışlanmaya maruz kalan vatandaşların bu uygulamalardan nasıl faydalanılacağına ve erişilebileceğine yönelik malumat yetersizliği, katılımcıların cevaplarından anlaşılmiştir. Katılımcıların evsizliğin nedenleri ile ilgili en çok

vurgu yaptıkları konu işsizlik olmuştur. Ek olarak, katılımcılardan bazıları evsiz kalmadan önceki yaşamında, iş hayatıyla bağlantılı olarak bireysel ve ticari kredilerle ilgili batık hikayelerinin olduğunu ve bu durumun işe girişte önemli bir engel teşkil ettiğini ifade etmiştir. Yani herhangi bir asgari ücretli işe giriş yapması durumunda maaşının dörtte birinin bankalara gideceğini ve bunun işvereni rahatsız ettiği ifade edilmektedir. Söz konusu bu durum, evsizlerin cesaretinin kırılmasına yol açarken hem iş hayatından hem de sosyal hayattan dışlanmasına neden olmaktadır.

Evsizliğin bir diğer nedeni katılımcıların cevaplarından yola çıkarak ailevi nedenler olduğu tespit edilmiştir. Dahası, evsizlerin ailevi problemlerine de ekonomik nedenlerin yol açtığı gözlemlenmiştir.

4.2.3. Kentsel Yaşam ve Mekan Pratikleri

Evsizlikte sokakta yaşam tecrübesi de önemli konular arasında yer almaktadır. Bu çerçevede evsizlerin sokakta yaşama dair tecrübeleri, sokakta yaşam algıları ve mekan pratikleri bu alanda merak edilen konulardır. Sokakta yaşayan evsizlerin kentsel mekan pratikleri, yaşadıkları bölgenin kentsel ve toplumsal özellikleri, güvenliği, ekonomik gelişmişliği ve kültürün hakkında bilgi verdiği düşünülmektedir.

Bir kentte yaşamın önemli göstergelerinden bir tanesi de güvenlik koşullarıdır. Yani sokaklarda rahat gezilebilir, rutin işleri güven ortamında yerine getirebilmek, bölgede yaşayan insanların psikolojik ve sosyolojik yapıları gibi konular kent hakkında bilgiler vermektedir. Nitekim evsizlerin yaşadığı mekan seçimi de bu konuyla ilgilidir. Bu çerçevede katılımcılara “Sokakta kendinizi güvende hissediyor musunuz? Korkularınız neler?” sorusu yöneltilmiştir.

“Rahat yatamıyorum Neden rahat yatamıyorum ya Şuradan bir şarapçı gelir elinde bıçak olan gelir sabahlara kadar uyuyamıyorum niye korkuyorum Neden korkuyorum şuradan birisi gelir sarhoşun bıçak takar bilmem bir şey olur ya bu korkuyla öyle yatıyorum ve uyuyamıyorum yani” K2

“Köpek korkusu, uyuşturucu kullananların, alkol kullananların bizlere yanaşması. Biz çünkü kimseye yanaşmıyoruz. Hani sadaka istemiyor dilencilik de yapmıyoruz.”K6

Bu çerçevede, katılımcıların vurgu yaptığı en temel husus güvensizlik algısıdır. Kent yaşamında toplumsal dinamikler dikkate alındığında, katılımcılar için korku duygusunun bir tepki olarak tedbirli yaşamaya sevk etmesi söz konusu olabilmektedir. Genel olarak, katılımcıların dışarda gece saatlerine kadar hareket halinde oldukları ve güven endişelerinden ötürü uyku sürelerini az tuttıkları görülmektedir. Zira kendilerine yönelik toplumsal algıdan ziyade, toplumda oluşan güvenlik endişesi onlar için tedirgin edici olarak ifade edilmektedir.

Mekansal algı ve pratiklere yönelik bir diğer soru sokakta temel ihtiyaç giderimine yöneliktir. Konuyla ilgili olarak katılımcılara “Sokakta temel ihtiyaçlarınızı nasıl gideriyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir.

“...eş dost yardımlarıyla ayakta durmaya çalışıyoruz da bir yere kadar o da bir yere kadar sonuçta dernekler var. Yemek getiren kardeşlerimiz var.”K1

“Hayırsever insanlar var. Örneğin sizin gibi veya bir tane daha çorba dağıtan bir araba var onlar var. Sadet Partisi oradaki gençler var onlar mesela kıyafet yiyecek içecek getiriyorlar veriyorlar. Onun dışında çöplerden bir şey buluyoruz. Hurda veriyoruz bu şekilde yaşamımıza devam ediyoruz.” K5

“ya birine yardım ediyorsun Birine bir şey diyorsun yani biliyorlar işsiz güçsüz olduğumu şuraya gider misin? diyorlar. Cep harçlığı bırakıyorlar. Her zaman olmuyor tabi olduğu zaman da kısıtlı kullanma şartı ile bir yere kadar idare ediyoruz. Lavabo ihtiyaçlarını kahve çay ocağı benzinliğe gidiyoruz başka türlü olmuyor koca adamız...” K6

Katılımcılar temel ihtiyaçlarını giderme noktasında düzenli olarak yiyecek bulamadıklarına dikkat çekmektedirler. Ayrıca bedensel ihtiyaçlar için kentsel alanda çay ocaklarını ziyadesiyle tercih etmekte ve kısıtlı bir mekân erişimini tecrübe etmektedirler.

Kentsel ve mekânsal pratiklerde temel ihtiyaç ve güvenlik konuları biraz daha ayrıntılı hale getirilmiş ve katılımcılara “İhtiyaçlarınızı giderme ve güvenlikle ilgili stratejileriniz nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir.

“Bu arkadaşımız gibi naylon ya da daha tenha bir yerde böyle uç tarafta caddeye yakın olmayan taraflarda bir kapı boşluğu gibi yani kartonu kendini sarmalayarak. En azından hayvanlar korunuyorsun öbür türlü İnsanlara çok yakın uyumak biraz sakıncalı oluyor çünkü her türlü insan geçtiği için sokaklarda zaten.” K6

Katılımcıların bir kısmı güvenlik problemlerine yönelik olarak herhangi bir önlem ya da stratejiye sahip olmamakla beraber bazı tekniklere sahip olduklarını ifade edenler de bulunmaktadır. Zira yaşam alanlarında sokak hayvanları ve hırsızlar gibi dıştan gelebilecek tehlikeler onlar için kaygılı bir durumdur. Bu açıdan bu durum olmazsa olmaz bir gerekliliği nitelenmektedir.

Kentsel ve mekânsal pratikler çerçevesinde evsizlerin neden buldukları bölgede yaşadığı konusu da bu bölümde ayrıntılı ele alınmaktadır. Konuyla ilgili katılımcılara “Neden Fatih’te kalmayı tercih ediyorsunuz? Fatih’in hangi bölgelerinde sıklıkla vakit geçirirsiniz? Başka yerlere gider misiniz? Fatih’i nasıl değerlendiriyorsunuz, evsizlik sürecinizde dikkatinizi çeken bir değişim oldu mu?” sorusu yöneltilmiştir.

Ben burada doğdum büyüdüm ya başka bir yere nasıl giderim. Beni şu an bağlayan bir şey yok bir çocuk yok bir ev yok. Bir bak, yok mülk yok hiçbir şey yok sıfıra sıfır hatta eksiler deyim üstüne. E şimdi Fatih’te benim eskiden olan çevrem şu an beni gördüğün zaman yolunu değiştiriyor benden bir şey ister mi diye.” ... “Fatih bereketli bir yer birçok siyasi partinin de başlangıç noktası Fatih’tir. Çünkü çok büyük bir ilçe olarak Gaziosmanpaşa falan da büyüktür ama Fatih büyük kitlelere hitap eder. Gerekse cemaatleri, cemaatleşmeleriyle gerekse gruplarıyla Fatih bereketli bir yer Allah verenlerden razı gelsin, Allah sizlerden razı gelsin sırtınızı yere getirmesin. Ben bir dönem önce sindiremedim bu durumu Fatih’in dışında kaldım Fatih’e gelmedim. Taksim tarafında kalmaya çalıştım orada yatacak yer mümkün değil yani güvenlik hat safhada en alt seviyede yani çünkü biraz daha karışık orası, her açıdan karışık sosyal açıdan çok çok karışık bir yer ekonomik yönden söylemiyorum ekonomik yönden zaten dışarıdayım. Yani aynı şey nerede kalsan değişmeyecek o ama Fatih öyle değil Fatih çok şükür” K3

“Yok abi Fatih’ten başka bir yere gitmem benim maneviyattan bir yardımcım var burada sen onu gördün mü mavi gözlü olan o benim manevi yardımcım. 25 senedir fazladır benimle yani zararlı insanlardan da korudu...” K4

Katılımcıların büyük bir kısmı Fatih ilçesini bir mekân belleğine sahip olarak değerlendirmektedir. Özellikle uzun yıllardır Fatih ilçesi ile organik bir bağ kuranlar, sosyal çevre geçmişlerinden kopmadıklarını beyan etmektedirler. Yine mekân algısı olarak Fatih manevi açıdan kimi yerlere göre daha

zengin olarak nitelendirilmekte ve manevi koruyucu inancına dayandırılmaktadır. Ek olarak Fatih, bazı katılımcılar tarafından imkanların çokluğu dolayısıyla muhtaçlıklarını daha güçlü bir şekilde giderilebileceği bir yaşamsal alan olarak tasavvur edilmektedir. Ayrıca Fatih'in nüfus bakımından kozmopolit bir kimliğe sahip olması katılımcılar tarafından tek tip insan görmenin ötesinde anlamlar taşımaktadır.

Evsizlerin sokakta yaşam tecrübelerinin yanında sokakta yaşamın nasıl bir his verdiği konusunda da soru yöneltmiştir. Bu kapsamda katılımcılara "Sokakta yaşarken kendiniz iyi hissettiğiniz oluyor mu? Ne zamanlar?" sorusu iletilmiştir.

"Yazın mutlu oluyorum. Yaz fakir fukaranın babasıdır. Her şey ucuz dışarıda yatabiliyorsun ama soyuluyorsun da ayrı bir konu birkaç kere soyuldum ben mesela. Yaz baba, yazdan bol ne var? Yazın iyi kötü bir pazarcıya gidiyorsun, yardım ediyorsun. 10 lira 20 lira yolunu buluyorsun falancaya yardım ediyorsun 20 lira 30 lira oradan yolunu buluyorsun. E günlüğünü getiriyorsun..." K3

"Oluyor. Havaaların sıcak olması ve hayırsever vatandaşların yeni bir şeyler vermesi bize. Kendimi iyi hissediyorum öyle" K5

"İşe gittiğim zamanlar, pazara gitmek falan iyi hissettiriyor bana." K9

Katılımcılar özellikle sokakta yaşama süresi çok uzun olmayanların kendilerini mutlu hissettikleri gün sayısı görece fazla olarak ifade edilebilir. Bu kişiler çoğunlukla vicdani rahatlığa dikkat çekerek manevi açıdan güçlü bir profil sergilemişlerdir. Ayrıca mutlu hissettikleri anların daha çok yaz mevsiminde, gündelik ve düzensiz işler sayesinde elde edilen cüzi miktardaki gelirin mutlu anların en büyük sermayesi olduğunu vurgulamışlardır.

Evsizlerin kentsel yaşam tecrübelerinde aylık, haftalık veya gündelik çalışma durumları ya da çalışmama durumları da ele alınan konular arasındadır. Bu çerçevede katılımcılara "Çalışma durumunuzla ilgili bilgi verir misiniz?" sorusu yöneltmiştir.

"Ben 45 senemi verdim bir mesleğe (o meslek söylemek istemiyorum) 19 sene sonra dükkân kapattım. Kapatmanın sebebi ekonomi ve Çin mallarıdır. İmalatçı olduğum için çok Çin malı geldi ve malımızı satamadık. Satamayınca dükkân kapanmasına kadar gitti mesela öncesinde işler çok iyiydi..." K1

"Şu şekilde çalışma durumum çöplerden teneke demir, sarı bakır gibi atarlarsa kablo gibi şeyler akşama kadar geziyorum bulursam hurdacıya götürüyorum. 15-20 lira bize düşeni çıkartıyorum" K5

"Şu anda böyle ek iş. Ek derken çalışıp da öyle iş değil, angarya işler her zaman olan işler değil. Arada angarya işler taşıma işi oluyor moloz kaldırma işi oluyor o şekilde yani" K6

"Ben eski özel hareketçiyim, milli sporcuyum, milli hakemim ve milli antrenörüm yani bir sıkıntım yok ama şu an düştüm. Bana el tutacak kimse yok niye zaten ortalık kötü, iş yok güç yok. Millet kime ne yardım etsin." K11

Kentsel yaşamda, kentten getirmiş olduğu birçok zorluklar söz konusudur. Hele de sokakta sağlıksız koşullar altında kalınıyorsa bu durum sağlık sorunlarını da beraberinde getirecektir. Bu sağlık sorunları fiziki olabileceği gibi evsizliğin getirmiş olduğu psikolojik veya psikiyatrik sorunlar da olabilir. Bunun yanında evsizliğe neden olan gerekçeler bireyleri sigara, alkol ve bazı madde kullanımlarına yönlendi-

rebilmektedir. Bu durum da bireylerin sağlığını önemli derecede etkileyen konular arasında yer almaktadır. Hatta alkol ve madde kullanımının ağırlığının artması bireylerin kentte güvenliği tehdit eden bir unsur olabilmelerine yol açacaktır. Bu kapsamda katılımcılara “- Madde ve alkol kullanımı var mı?” ve “Sağlık durumunuz nasıl? Psikiyatrik bir probleminiz oldu mu?” soruları yöneltilmiştir.

“Madde ve alkol kullanımı yok. Asla... Şu yaşıma geldim hiçbir ağır bir hastalık geçirmediğim. Allahıma çok şükür çok iyi sağlığım mükemmel zaten sağlığımda bir sorun olsa doktor söylerdi. Herhangi bir şeyim yok şu an ama soğuk algınlığı vesaire aldım ama onun dışında ağır hastalık geçirmediğim.” K2

“Hayır kullanmıyorum... Sağlık durumun çok güzel dört dörtlük sağlık durumum var ama bu yeterli olmuyor.” K5

“Kesinlikle yok... Psikiyatrik yok ama ortopedik sorunlarım var.” K10

“Şükürler olsun bir sigara içiyorum başka bir şeyim yok... Gözümü kaybettim sol gözümü gitti tamamen. Stresten oldu. Tansiyon 26’ya çıktı sol gözü parçalandı.” K11

Katılımcıların genel sağlık sorunlarına ilişkin problemlerinin görece daha az rastlanan bir durum olduğu göze çarpmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu alkol ve madde kullanımına dair alışkanlıklarının olmadığını ifade etmişlerdir. Buna bağlı olarak gelişen sağlık sorunlarından ziyade ortopedik sorunlar az da olsa beyan edilmiştir. Ayrıca katılımcıların büyük bir kısmı genel ruhsal açıdan herhangi bir sorununun olmadığını dile getirmiştir. Bu beyanların bazılarında “kendileriyle barışık olma” söyleminin etkisi olduğu ve stres açısından belirgin bir zararının olmadığı ve çok az katılımcıda stres ve tansiyona bağlı uzuv kaybı ya da organların fonksiyonel rollerinde kısıtlar tecrübe edilmektedir. Ek olarak katılımcıların sağlık sorunlarını çözme noktasında temel sağlık hizmetlerine erişebildikleri, evrensel sağlık hizmetlerinin varlığı ile açıklanabilmektedir.

Kentsel yaşamın getirmiş olduğu zorluklar evsizleri buldukları durumdan kurtulma çabalarına yönlendirebilmektedir. Bu kapsamda katılımcılara “- İçinde bulunduğunuz durumdan çıkmak istiyor musunuz? Bunun için bir girişiminiz oldu mu? Nasıl bir destek/hizmet bu girişiminize olumlu katkıda bulunur?” sorusu yöneltilmiştir.

“Yani tabii her zaman ben bu ortamdan kaçmak istedim fakat hep ekonomik durumlar karşımıza çıkınca öyle girişime falan gerek kalmadı g’de kaldık yani girişimin g’sinde kaldık. Hiçbir zaman da moralimizi bozmadık. Hiçbir zaman da bozmayacağım bir an önce bu şartları terk etmek için mücadele vereceğim. Ekonomik durumu iyi olsaydı ülkenin ben mutlaka yarın sabah kalkar iş bulurdum iş seçen adam değilim. 45 senelik mesleğim var ve isterim kendi mesleğimi yapayım ama belli bir yaştan sonra belirli şartlara düştükten sonra seçim hakkım yok iş olsun yeter diyorsun...” K1

“Ben bu suçu devletimde aramıyorum. Ben devlete kurban olayım Allah bayrağımdan devletimden, milletimden beni eksik etmesin. Ben böyle klavye delikanlıları gibi konuşan bir adam değilim. Vatanım için her zaman canım feda ama kendimi kendim kısıtladım. Ya bunun bütün suçunu devlete yüklersem, millete yüklersem kendime günah keçisi aramaktan çok bencilliğin ötesinde insaniyetimi kaybetmiş olurum. Çünkü demin de bunu dile getirdim. Bankalara borçlarım, sabıkalı oluşum. Sabıkalı olduğum için buna engel oldu. Şimdi kalkıp da vay devlet bana bunu niye yaptı demem. Çünkü sabıkalı olmak o kadar kötü bir şey ki Allah kimseye vermesin. Nereye gitsen seni takip ediyor 2011 senesinde çıktım. 2021 senesi Elhamdülillah, 10 senedir karakol yüzü görmüyorum. Vallahi sağ tarafıma tokat

atana diyorum ki sol taraf kıskanmasın sola da at. Girişimim de artık girişimim olma imkânı yok çünkü bir girişimde bulunmak için ikametgâh lazım bir yerde ikamet göstermen lazım akabinde de kurumsal bir şirketse hadi oldu da seni kabul etti ya yaşım da ileride 47 yaşındayım. Şimdiki gençlerin çoğu okumuş, üniversite bitirmiş çoğu zaten boşa bu tarafını da düşünmek lazım yani sosyal tarafını da düşünmek lazım. Hep ben hep ben olmuyor yani Vallahi bir girişimde bulunmadım. He defalarca buranın eski Fatih Belediye Başkanı ile Cuma namazlarında biz denk geldik. Kendilerine söyledim. Korumasına dedi ki numarasını al dedi. Diyarbakırlıydı koruma, numarayı aldı. Ama ne arayan oldu ne soran oldu yani anlayacağın bir girişim olmuyor.” K3

Katılımcılar sokaktan kurtulma yönünde önemli bir motivasyona sahiptir. Ancak dışsal nedenlerin daha yoğunluklu engel teşkil ettiği ve şartların olumlu yönde bir gelişim kaydetmediği defaatle dile getirilmektedir. Burada en temel motivasyon çalışma ve kendi refahını sağlama arzusudur. Ancak ülkenin koşullarının kendileri için elverişli imkanlara kapı aralayamadığını, üstelik son bir yıldır var olan salgın etkisinin bu girişimleri belirsiz bir süre zarfında sekteye uğrattığını ifade etmişlerdir.

4.24. Evsizlikte Sosyal İlişkiler

Evsizlerle diğer bireylerin ve kurumların ilişkileri, evsizlerin sosyalleşme ve toplumla olan ilişkileri bakımından önem arz etmektedir. Bu kapsamda evsizlerin özellikle buldukları bölgedeki kamu görevlileri, parti, dernek, vakıf gibi kurumlarla ve temsilcileri olan ilişkileri merak edilmektedir. Buna ek olarak, evsizlerin sosyal çevreleri ile ilgili bilgi edinmek de sosyal dışlanma noktasında bir öngörü sağlayacaktır.

Evsizlerin sosyal ilişkileri çerçevesinde katılımcılara “Evsiz arkadaşlarınız var mı? İlişkileriniz nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir.

“Evsiz arkadaşlarımız var bir sürü sokakta kaldığımız için sokakta kalan insanlarla arkadaşlık yapıyoruz onlarda evsizler gidecek yerleri yok ilişkilerimiz çok iyi” K1

“Yani çok fazla arkadaşım var. İki bine yakın evsiz tanıdığım var yani hepsi ile konuşurum. Durumları benden daha kötü, kimisi eşinden ayrılmış, kimisi evden kovulmuş kimisi ailesi tarafından dışlanmış. Bu şekilde kimisinde kaza bela gelmiş elinden tutanı olmadığı için sokakta yalnız başına kalıyor. Bu şekil yaşayan çok.” K5

“Vallahi birkaç tane dostum var. Fazla da yok öyle fazla da girmiyorum herkes de dertli. Sakin kafada kalabilmek için üzülüyorum da onları dinlediğim zaman bu sefer üzülüyorum. Çok yaklaşıyorum. O yüzden birkaç arkadaş dışında kendi halimde yaşıyorum diyebilirsin.” K6

Katılımcılar aynı yaşam alanlarını paylaştıkları ve kader ortağı gördükleri evsiz diğer kişilerle daha yakın ilişkiler içerisinde oldukları. Bu bağlamda dikkat çekici hususlardan bazıları, kimi katılımcıların çok sayıda evsizle irtibatta olması, bunun yanında bazıları ise çok sayıda dertli insanın kendi ruhsal sağlığına olumsuz etkisi olabileceğini düşünerek sosyal çevresini sınırlama düşüncesidir. Bu açıdan evsizlerin, çoğunlukla kendilerini “kendi halinde yaşayan” kişiler olarak tanımladıkları ve olumsuz dışsallıklarından olabildiğince arınmaya çalıştıkları gözlenmiştir.

Evsizlerin sosyal ilişkileri ile ilgili katılımcılara “Ev”li arkadaşlarınız var mı? Aileniz ve evsiz kalmadan önceki sosyal çevrenizle ilişkileriniz devam ediyor mu? Etmiyorsa, neden? ve “Ev”li insanlarla bir araya geldiğiniz ortamlar oluyor mu? Size davranışları ve tutumları hakkında neler düşünüyorsunuz?” soruları yöneltilmiştir. Bu sorular ile evsiz bireylerin evde yaşayan bireylerle olan ilişkileri merak edilmiş ve sosyal dışlanmaya maruz kalıp kalmadığı ortaya konmak istenmiştir.

“Düşenin dostu olmaz kısa ve öz söylüyorum bırak arkadaşını akraba dahil. Var mı? Var. Benim kardeşlerim yok ben ailenin tek çocuğuyum. Ama akraba yani bazen öyle şeyler yaşıyorsun ki bunu bu duyguları kelimelere dökemiyorsun...” K3

“en fazla iki haftada bir kızımı torunumu görmeye giderim aldığım üç beş kuruş da benim hayatım çalışma ile geçti ya gemicilik hayatımda var 7-8 senelik, torunumu falan görmeye gidiyorum.” K4

“Yok herkesi reddettim, görmek istemiyorum” K8

Katılımcılar genel olarak önceki yaşamlarından kalma sosyal ilişkileri sürdürme yönünde güçlü bir tavır sergilememektedirler. Gözlenen en güçlü olgu, kişilerin akrabalarına ve en yakınındakilere karşı “güçenmiş”lik halidir. Bu açıdan, sosyal destekten yoksun olmak katılımcılar nezdinde negatif bir durumun kodlanma biçimidir.

Evsizlerin sosyal ilişkilerine yönelik bir diğer konu esnaf ve güvenlik görevlileri ile olan ilişkileridir. Esnaf ile olan ilişkilerinde, bölge esnafının evsizlere olan bakış açısı, kolluk görevlileri ile olan ilişkilerinde ise evsizlerin güvenlik tehdidi oluşturup oluşturmadıkları ortaya çıkarılmak istenmiştir. Bu çerçevede katılımcılara “Esnaf ve kollukla ilişkileriniz nasıl? Hükümlülük ve tutukluluk öyküsü var mı?” sorusu yöneltilmiştir.

“Bugün bir yeni doğmuş çocuk nasılsa o kadar temizim, polis bana gbt sorduğu zaman teşekkür edip veriyor bir dosya kâğıdı gibi tertemiz yani ne tutukluluğum var ne bilmem ne. Ben bu yaşıma geldim hayatımda bir kere karakola gittim O da ehliyetimi almaya o kadar tertemizim yani. Onun için polis bana en fazla kardeş kimliğinin alayım, abi kimliğini verir misin? veririm teşekkür eder geri verir.” K1

“...Zabıtalarla problem oluyor sadece iş yaptırıyorlar o kadar herhangi bir münakaşamda olmadı. Aldığı zamanlarda da arkamızı dönüp gittik. Ne yapayım yani devletten kuvvetli miyim?” K6

Katılımcılar çoğunlukla hüküm giyme öyküsüne sahip değildir. Bu bağlamda dikkat çekici husus, evsiz kalan bu kişilerin “suça meyilli” şeklinde kalıp yargıların aksine, kendi halinde yaşam döngüsünün merkezinde oldukları bir yaşam tarzını edinmelerinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan kolluk kuvvetleri içerisinde zabıta kurumu ile yaşanan kötü tecrübelerin çoğunlukta olduğu ve buna bağlı olarak yaşanan zararlar dile getirilmektedir.

Evsizlerin sosyal ilişkileri bağlamında valilik, kaymakamlık, belediye, STK ve vakıf gibi kuruluşlarla olan bağlantıları da dikkate alınması gereken bir konudur. Evsizlerin kamu ve özel kuruluşlarla olan diyalogları ne kadar artarsa evsizliğin çözümüne yönelik birçok adım o denli artış gösterebilir. Bu çerçevede katılımcılara “Aktüel olarak almış olduğunuz yardım, hizmet ve destekler nelerdir? (Formel veya enformel)” sorusu yöneltilmiştir.

“Şu an hiçbir destek almıyorum...” K1

“Şu an ben, sizden (Saadet Partisi Fatih Gençlik Kolları) yemek hariç büyük maddi yardım almadım. Valilikten üç ayda bir 300 liralık bir para alıyorum o kadar” K2

“Ya ben destek falan istemiyorum yok otele gel falan diyorlar istemiyorum ben” K8

“Asla, bugün babamla kardeşimin cenazesine gitmek istedim. Para da istemedim bilet alın dedim sosyal hizmetlere yok dediler ama Suriyelilere para dağıttılar.” K11

Katılımcılar devlet kurumlarından düzenli bir destekten yoksun olduklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, istisnai olarak valilik kurumu ön plana çıkmaktadır. Haricen diğer kurumların herhangi bir şekilde dile getirilmemesi düşündürücüdür. Özellikle literatür incelemesinde belirtildiği üzere evsizlerle ilgili çalışmalar yapan sivil toplum kuruluşları olmasına rağmen “erişilebilirlik” hususunda olumsuz bir durum olduğu akla gelmektedir. Bu çerçevede, sahada olması beklenen kurum ve kuruluşlar arasında evsizlere yönelik hizmetler olmasına rağmen evsizlerin tamamına erişilebilir olup olmadığı önemli hale gelmektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Evsizlik, günümüzde önemli toplumsal sorunlar arasında yer almaktadır. Dünya’da ve ülkemizde kayda değer düzeyde evsizlik vakalarının artışı, bu konuda çalışmaların artışına yol açmıştır. Çalışmaların genelinde evsizlik, sosyolojik ve psikolojik bir vaka çerçevesinde değerlendirilmektedir. Evsizlik araştırmalarında genel olarak evsizliğin nasıl tanımlandığı, evsizlik istatistikleri, evsizliğin nedenleri, sosyolojik boyutta evsizliğin nasıl algılandığı, evsizlerin sosyal ilişkileri, evsizlere verilen hizmetler ve evsizlere yönelik sosyal politikalar ana başlıklar olarak görülmektedir. Bu çerçevede evsizliğe yönelik çözüm önerileri sunulmaya çalışılmaktadır.

Evsizliği etkileyen faktörler gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklılık arz etmektedir. Gelişmiş ülkelerde kapitalist süreçlerin etkinliği gelir dağılımı adaletsizliği meydana getirmekte ve bunun sonucunda yoksul kesimlerin oluşmasıyla evsizlik sorunu ortaya çıkabilmektedir. Gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde ise yetersiz gelir, çarpık kentleşme, kentsel dönüşüm, göç, yoksulluk, işsizlik, madde bağımlılığı, ruhsal problemler ve aile içi sorunlar önemli faktörler olarak görülmektedir. Dolayısıyla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki evsizlik olgusu farkı, ekonomik, siyasal ve sosyal faktörler sebebiyle değişkenlik göstermektedir.

Dünya genelinde evsizlerin sayısı giderek artmaktadır. Ülkelerin içsel dinamiklerinin önemi yanında uluslararası faktörlerin etkisi daha yakinen tecrübe edilmektedir. Özellikle son bir yıldır dünyayı saran Covid 19 salgını, binlerce kişiyi gelir azalması ya da gelir kesilmesi gibi risklerle karşı karşıya bırakmış, yoksulluk olgusunun daha da derinleşmesine sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda, evsizlerin tecrübelerini Türkiye’de evsizliğin yoğun olarak gerçekleştiği İstanbul Fatih ilçesi özelinde ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Çalışmada literatüre dayalı olarak sorular sorulmuş hem anket hem de derinlemesine mülakat tekniği tercih edilmiştir. Çalışmada kullanılan iki yöntemin de sonuçları benzerlik arz etmektedir. Bu çerçevede evsizliğin ortaya çıkmasında sırasıyla ekonomik nedenler, aile içi sorunlar ve ruhsal

bunalımlar etkin olmuştur. Bu sonuçlardan hareketle derinlemesine mülakat uygulaması ile evsizlik olgusu geniş bir çerçevede ele alınmış ve evsizlik algısı, evsizlik nedenleri, kentsel yaşam alanları ve gündelik hayat pratikleri ile sosyal ilişkiler temaları oluşturularak ayrıntılı bir biçimde analiz edilmiştir. Derinlemesine mülakat sonuçlarında da en dikkat çeken noktalar, evsizliğin nedenlerinde; işsizlik olgusunun ön plana çıktığı, evsizlik algısında; eve yerleşmeye yönelik bir istek olduğu ve yalnızlık hissinin ön plana çıktığı, kentsel yaşam ve mekan pratiklerinde; evsizlerin sokakta yaşamın zor olduğu, sokakların güvenli olmadığı, sağlıksız koşullara rağmen evsizler arasında sağlık sorunlarının çok olmadığı ve sağlık imkanlarına ulaşımın kolay olduğu, sigara haricinde alkol ve madde bağımlılığının az olduğu, Fatih semtinin evsizler tarafından tercih edildiği ve semtin çok sevildiği, evsizlik durumundan kurtulmak istendiği, evsizlik ve sosyal ilişkilerde; evsizlerin sosyal ilişkilerinin zayıf olduğu, kolluk kuvvetlerinden zabıta ile genellikle sorun yaşandığı, kuruluşlarla olan ilişkide fatih semti özelinde bir kısım evsizin valilik kanalıyla sosyal yardım aldığı, Saadet Partisi Fatih Gençlik kollarının (katılımcılar tarafından dile getirilmiştir) aynı yardımlarının olduğu ve İstanbul Büyükşehir Belediyesinin de kışa yönelik spor salonlarını açarak destek verdiği gözlemlenmiştir.

Öneriler

- Türkiye’de evsizlik problemine yönelik istatistik bilgilerinin olmaması önemli bir sorun olarak görülmektedir. Bu kapsamda Türkiye genel, il ve ilçe düzeyinde evsiz kişi sayılarının ortaya çıkarılması noktasında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ya da TÜİK bünyesinde bir veri tabanının oluşturulması önerilmektedir. Böylelikle evsiz bireylere yönelik politika uygulamalarının daha kolay olacağı ve uygulama sonuçlarının daha iyi takip edilebileceği düşünülmektedir.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının 2020 yılında “Koronavirüsle Mücadele Kapsamında Evsizlere Konaklama Projesi” başlatacağını ilan etmiş ancak bu konuda günümüze kadar ne tür çalışmalar yapıldığına dair bir veriye ulaşılamamıştır. Bu çerçevede bakanlığın bu tür projelere destek vermesi önemli görülmektedir. Ancak evsizlik sorununu çözmeye yönelik projelerin geçici değil kalıcı bir biçimde hedeflenmesi gerekliliği önem arz etmektedir. Dolayısıyla ilgili bakanlığın il düzeyinde evsizlik sorununa yönelik özel ofisler oluşturup, bu konuyu yakın takibe alması önerilmektedir. Yani il müdürlükleri düzeyinde oluşacak birim ve ofisler, ildeki evsizleri tespit edip, evsizliğin nedenleri ve çözümleri üzerine yerel çalışmalar yaparak, valilik, kaymakamlık, belediye, STK ve hatta sosyal sorumluluk projelerine önem veren özel sektör işletmeleri ile iş birlikleri içerisinde faaliyetlerini gerçekleştirmelidir.
- Evsizliğin oluşmasında en önemli nedenin işsizlik olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda bir önceki öneriden hareketle söz konusu ofislerin ildeki İŞKUR müdürlükleri ile de koordinasyon içinde yer alması önem arz etmektedir. Hatta, Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü altında evsizlere yönelik oluşacak birimin üyelerinden bir tanesi de İŞKUR temsilcisi olmalıdır. Böylelikle, evsizlerin iş bulma süreçleri hem il müdürlük düzeyinde hem de İŞKUR düzeyinde takip edilmiş olacaktır. Evsiz bireylerin işsizlik sorunlarının çözümü evsizliğin de azalmasına katkı verecektir.
- Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü düzeyinde oluşturulması önerilen birim, faaliyet alanı sos-

yal yardımlar olan STK'ların da evsizlik sorunu çözümüne katkı sunmasını sağlamak amacıyla belli zamanlarda STK ziyaretleri yapmaları, STK'lara yönelik bölgenin evsizlik sorununu ortaya koyan araştırma sunumlarını gerçekleştirilmeleri tavsiye edilmektedir.

- Ekonomik istikrarsızlığın yol açtığı çalışan yoksulluk olgusu giderek derinleşmektedir. Bu durum kişilerin, en temel düzeydeki ihtiyaçlarını karşılamada güçlük çekmesine ve sağlıklı bir hayat sürmesine engel teşkil etmektedir. Bu kapsamda makroekonomik politikaları belirlerken yoksulluk sorununun ve bu sorunun yol açtığı olumsuz sonuçlar (evsizlik vb) göz önünde bulundurulmalıdır. Politika seçimine özen gösterilmelidir.
- Saha araştırmasında evsiz bireylerin bazılarının geçmişte önemli işlere sahip olduğu ancak ekonomik gelişmeler sebebiyle iflas ettikleri gözlemlenmiştir. İflas sonucunda evsiz bireylerin borçlarının ortaya çıktığı ve herhangi bir işe girmesi durumunda maaşının 4'te 1'ine el konulacağı belirtilmiştir. Bu durumda evsizler işe girdiğinde, maaş paylaşımı (4'te 3'ü çalışana, 4'te 1'i alacaklı kuruma) işveren tarafından yapılmaktadır. Dolayısıyla işverenlerin bu tür soruna sahip işçileri almaktan kaçındığı ve böylelikle iş bulunamadığı vurgulanmaktadır. Bu sorun sadece evsiz bireylerin değil, aynı süreci yaşayan tüm bireylerin tecrübe ettiği çoklu ayrımcılık olgusudur. Dolayısıyla bu sorundan kaynaklanan işsizliği azaltmaya yönelik, devletin maaş paylaşımını işverene değil, işverenin maaşı yatıracığı bankaya vermesi önerilmektedir. Yani bankanın, maaşın 4'te 1'ine el koyarak işvereni ve işçiyi alacaklı kurumla muhatap etmeden sorunu çözebileceği düşünülmektedir.
- Evsizliğin önemli nedenleri arasında aile içi sorunlar da yer almaktadır. Aile, toplumun oluşmasında çok değerli bir kavramdır. Ailenin korunması toplumun korunması anlamına gelmektedir. Aile içi sorunların oluşumunda birçok kaynak bulunmaktadır. Bu kaynakların en önemlisini ekonomik sorunlar oluşturmaktadır. Bu sorunlarla baş etmenin ekonomik çözümleri dışında aileyi yönlendirecek, aile birliğini koruyacak aile danışmanlığı merkezlerinin daha da aktifleştirilmesi önerilmektedir. Aile danışmanlığı merkezlerinde çalışanların sayısı artırılmalı, sosyoloji, psikoloji, sosyal hizmet bölüm mezunlarının istihdamı arttırılmalıdır.

Elde edilen sonuçlar literatürde birçok çalışma ile paralellik arz etmektedir. Çalışmamızdan elde edilen bulgulardan hareketle Kılıç ve Aslantürk (2019) düzenli gelir yoksunluğunun evsizlik nedenleri içerisinde önemli bir yer teşkil ettiğini ifade ederek, bulgularımızı desteklemiştir. Benzer minvalde Morell-Bellai vd (2000) istihdam eksikliği şeklinde ifade ettiği ana etkenin en başta geldiği sonucuna varmışlardır. Bir başka açıdan Johnson ve Chamberlain (2011) evsizliğin en büyük nedeni ruh sağlığı şeklindeki önermeyi sınırlı bir etken olduğu sonucuna ulaşımlardır. Bakıldığında bu çalışma özelinde de katılımcıların çoğunlukla ruh sağlığı açısından herhangi bir olumsuz tutum sergilemedikleri görülmüştür. Bu bakımdan bulgular tutarlılık arz etmektedir. Diğer yandan devletin görünür olması başta olmak üzere, sahada evsizlere yönelik hizmet veren kuruluşların erişilebilirliği ve sosyal politika etkiliği bağlamında Işiker (2014) koordinasyon eksikliğine vurgu yapmaktadır. Bu çalışmada da evsizlerin çoğunlukla düzenli bir destekten yoksun oldukları görülmektedir.

Öte yandan bu çalışmanın kapsamı sınırlıdır. Çalışmada iki farklı yöntem kullanılmış ve İstanbul'da yalnızca Fatih ilçesinde bulunan evsizlerle çalışma yürütülmüştür. Gelecekte yapılacak çalışmalarda İstanbul'un farklı sosyoekonomik gelişmişlik düzeyindeki ilçelerinde çalışmalar yapılarak evsizliğin nedenleri hakkında daha makro düzeyde çalışmalar yapılabilir. Ayrıca evsizlere yönelik sağlanan hizmetlerin güçlendirilmesi için farklı bölgelerin dinamiklerinin dikkate alınabileceği karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada anket ve derinlemesine mülakat tekniklerine başvurulmuştur. Çalışmanın sahadaki uygulamaları Saadet Partisi Fatih Gençlik Kolları tarafından yapılmıştır. Derinlemesine mülakat ve anket soruları yazarlar tarafından literatüre dayalı olarak hazırlanmıştır. Ek olarak, anket ve derinlemesine mülakat için uygulamayı yapan kişilere yazarlar tarafından eğitim verilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, Y. (2017). Dünyada ve Türkiye'de Evsizlik ve Uygulamaları. LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 8(1), 67-91.
- Altun, G. (1997). 1991-1995 Yılları Arasında İstanbul'da görülen evsiz ölümleri. Edirne: Trakya Üniversitesi Uzmanlık Tezi.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), 231-274.
- Bekaroğlu Doğan, Y. (2018). Küreselleşen İstanbul'da evsizliğin sosyal hizmet perspektifinden analizi: Beyoğlu Örneği. Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova
- Bender, K., Thompson, S. J., McManus, H., Lantry, J., & Flynn, P. M. (2007, February). Capacity for survival: Exploring strengths of homeless street youth. In Child and Youth Care Forum (Vol. 36, No. 1, pp. 25-42). Kluwer Academic Publishers-Plenum Publishers.
- Burt, R. (1992) The Growth of Homelessness in the 1980. Washington: The Urban Institute Press,
- Crane, M., Warnes, A. M., Fu, R. (2006). Developing homelessness prevention practice: Combining research evidence and professional knowledge. Health and Social Care in the Community, 14 (2), 156-166.
- Celebi, E. (2014). Sokakta Yaşayanlara Yönelik Sosyal Sorumluluk Çalışmaları İçin Toplumsal Algının Belirlenmesi. Journal of International Social Research, 7(33).
- Çelikel, A., Karbeyaz, K., Düzer, S., Akkaya, H., Ortanca, İ., & Balcı, Y. (2015). Eskişehirde Evsiz Ölümleri 10 Yıllık Deneyim. The Bulletin of Legal Medicine, 20(2), 83-86.
- Doğan, Y. B. Neoliberalizm, Evsizliğin Yönetimi ve Evsizlerin Hayatta Kalma Stratejileri. İDEALKENT, 11(Kentleşme ve Ekonomi Özel Sayısı), 1-1.
- Erdem, A.K. (2021). "Türkiye'de tahmini 70 bin evsiz var": Yüzde 95'inin erkek olmasının sebepleri neler?, Independent Türkçe, Köşe Yazısı, 20 Ocak 2021, <https://www.indyurk.com/node/302696/t%C3%BCrkiyede-tahmini-70-bin-evsiz-var-y%C3%BCzde-95inin-erkek-olmas%C4%B1n%C4%B1n-sebepleri-neler#:text=Ancak%20evsizlerin%20hepsi%20bu%20salonlara,civar%C4%B1nda%20evsiz%20oldu%C4%9Fu%20tahmin%20ediliyor>.
- Fazıl Karaman, M. (2019). Sosyal Dışlanma Bağlamında Evsizlik: İstanbul Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya

Giddens, Anthony (2012). Sosyoloji, (Haz. Cemal Güzel), İstanbul: Kırmızı Yayınları

Işiker, F. (2014). Forgotten people on the street: homeless men in Istanbul, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi SBE.

Işıkhan, V. YAŞLI EVSİZLER VE SOSYAL HİZMET MÜDAHALELERİ. Toplum ve Sosyal Hizmet, 15(2), 39-50.

İlhan, Ö. G. N., & ERGÜN, Y. D. D. A. (2010). Evsizler ve toplum sağlığı. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 20(20), 79-90.

Johnson, G., & Chamberlain, C. (2011). Are the homeless mentally ill?. Australian Journal of Social Issues, 46(1), 29-48.

Kılıç, A. K., & Aslantürk, H. (2019). Evsizlerin Sosyo-Demografik Özellikleri Ve Sokak Yaşam Deneyimleri: Antalya Örneği. Journal of Society & Social Work, 30(2).

Kılıç, A. K., & Aslantürk, H. (2019). Evsizlerin Sosyo-Demografik Özellikleri Ve Sokak Yaşam Deneyimleri: Antalya Örneği. Journal of Society & Social Work, 30(2).

Küçük, M. (2018) Evsizlik ve Evsizliği Açıklayan Teoriler. İDEALKENT, 9(24), 515-535.

Macknee, C. And J. Mervyn (2002) "Critical Incidents That Facilitate Homeless " People's Transition off the Streets. Journal of Social Distress and the Homeless. Vol.11 (4) 17-36

Morrell-Bellai, T., Goering, P., & Katherine, B. (2000). Becoming and remaining homeless: A qualitative investigation. Issues in mental health nursing, 21(6), 581-604.

Nies, M A. McEwen, M.(2001). Community Health Nursing:Promoting The Health of Populations(3rd ed.). W B. Saunders Company. p.526-542

North, C. S., & Smith, E. M. (1993). A comparison of homeless men and women: Different populations, different needs. Community mental health journal, 29(5), 423-431.

O'Flaherty, B. (1996) "Making Room". The Economics or Homelessness. Harvard University Press, London

Özdemir, U. (2010). Evsizlik ve Evsizlere Genel Bir Bakış. Toplum ve Sosyal Hizmet, 21(2), 77-88.

Plumb, J. D. (2000). Homelessness: Reducing health disparities. Canadian Medical Association Journal ,163 (2), 172-173.

Simmel, Georg, (2009). Bireysellik ve Kültür, (Çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları

Tekin, H. H., & TEKİN, H. (2006). Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3(13), 101-116.

Yağan, M. (2009). Ankara'da Evsiz Ölümleri, Uzmanlık Tezi, Gazi Üniversitesi. Adli Tıp ABD. Ankara.

Yağar, F., & Dökme, S. (2018). Niteliksel Araştırmaların Planlanması: Araştırma Soruları, Örneklem Seçimi, Geçerlik ve Güvenirlik. Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi, 3(3), 1-9.

Yeter, A. (2018). Sivil toplum kuruluşlarının evsizlere yönelik hizmetlerinin değerlendirilmesi: İstanbul örneği. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 8(17), 34-60.

Yeter, A. (2018). Sivil toplum kuruluşlarının evsizlere yönelik hizmetlerinin değerlendirilmesi: İstanbul örneği. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 8(17), 34-60.

Yılmaz, M. (2012). Küreselleşme ve kentsel yoksulluk: Sosyolojik bir perspektif. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 1(4), 257-287.

RESEARCH ARTICLE

Islamic Banking in Turkey: A Critical Evaluation on Deficiencies, Necessities, and Challenges

Esmâ Vatandaş*

Abstract

It is important to first identify the deficiencies and challenges which faced participation banking in Turkey to develop further and reach its expected potential. This paper seeks the reasons which Turkey does not show a similar development compared to many Muslim countries, even though its participation banking practices started simultaneously with them. The main purpose of this study is to reveal the deficiencies and challenges of participation banking in Turkey. It presents a descriptive study by making a literature review and trying to interpret the macro-economic data of TKBB about deficiencies of participation banking in Turkey. The main problems are determined in this study are below: Similarity with conventional banking, competition against the interest-bearing financial system, lack of Shariah standards and central control, inadequacy of product diversity, trained human resources in the field, negative reputation arising from recent experiences in the perception of society, and finally the lack of asymmetric information. With this study, it has been revealed that there is a need for new regulations for the development of participation banking.

Keywords: Islamic banking, Reforms, Turkey, Prospects for revisions, Murabaha, Shariah board

JEL Classification: G21, G32, Z12

* PhD Student, Islamic Economics and Finance,
Istanbul University

* Researcher, Institute of Islamic Economics, Maruf Foundation

<https://orcid.org/0000-0002-4769-5298>

Atıf/Citation: Vatandaş, E. (2021). Islamic Banking in Turkey: A Critical Evaluation on Deficiencies, Necessities, and Challenges, Maruf İktisat İslam İktisadi Araştırmaları Dergisi, 1(2), s.68-82.

• Geliş/Received - 31.08.2021 • Kabul/Accepted - 1.12.2021

Öz

Katılım bankacılığının daha da gelişmesi ve beklenen potansiyeline ulaşması için öncelikle Türkiye’de katılım bankacılığının karşılaştığı eksikliklerin ve zorlukların belirlenmesi önemlidir. Bu çalışma, katılım bankacılığı uygulamaları hemen hemen eş zamanlı başlamış olmasına rağmen, Türkiye’nin birçok Müslüman ülkeye kıyasla benzer bir gelişme göstermemesinin nedenlerini araştırmaktadır. Türkiye’de katılım bankacılığının eksiklikleri konusunda Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB)’nin makro ekonomik verileri yorumlanarak ve literatür taraması yapılarak nitel bir çalışma sunulmaktadır. Bu çalışmada tespit edilen başlıca sorunlar; konvansiyonel bankacılıkla benzerlik, faizli finansal sistemle rekabet, şeriat standartlarında ve merkezi kontrolde eksiklik, ürün çeşitliliğinin yetersizliği, alanında yetişmiş insan kaynağı, toplum algısında yakın geçmişteki deneyimlerden kaynaklanan olumsuz itibar ve son olarak asimetrik bilgi eksikliği şeklinde sıralanabilir. Bu çalışma ile, katılım bankacılığının gelişmesi için mevcut sorunlara çözüm olabilecek nitelikte yeni düzenlemelere ihtiyaç olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslami bankacılık, Reformlar, Türkiye, Revizyon, Murabaha, Şeriat kurulu

JEL Sınıflandırması: G21, G32, Z12

1. Introduction

One of the most important factors necessary for the efficient functioning and continuity of the market economy is capital. Capital plays a crucial role in ensuring production, investment, and ultimately economic growth. The financial sector, to meet this circle in free-market economies, provides fund-collecting and utilization tools through various institutions. Islamic finance is also rising as one of the important parts of this financial sector with its unique fund collection and disbursement methods and the other products presented.

There are many studies in the literature in terms of so different points about Islamic banking in whole the world. But, especially in English literature, studies related to deficiencies, challenges, and issues of Islamic banking in Turkey are limited. However, generally, this topic has been examined only either in terms of the history of Islamic banking in Turkey or its performance analysis or presented a comparative analysis with conventional banking. One of the leading academic studies about the participation banking system in Turkey was the study by Bayındır (2005) but he mostly has handled the issue in terms of fiqh. Şahin (2007), Arabacı (2007), Yılmaz (2010), Fidancı (2011), and Demir (2015) studied the issue of participation banking in Turkey in terms of historically. All these studies generally include the history of Islamic banking and its performance methods of working. These studies present that participation banking is a financial system that has a high development and growth potential, and it is an important part of the Turkish economy. Çürük (2013) examined the development of Islamic finance in Turkey and the existing problems of the system, and she has found these results: (i) the independence on the working methods, (ii) the advisory board, (iii) interdisciplinary collaboration, (iv) transparency and (v) confidence. Özdemir (2014) tries to evaluate the effectiveness, efficiency, and performance

of the Islamic banking sector and the Islamic banking sector in Malaysia, one of the world's leading countries in this field. Egresi and Belge (2017) also, in their study, tried to analyze the perception of the society and especially development obstacles of participation banking in Turkey. According to the findings of the study, customers make choose of bank based on financial advantages, products, and quality of the services presented. Since their work is a report, Hakan and Özdemir (2017) made a more general and superficial study and highlighted the political factors. Besides they found mainly that there is a need for a central Shariah board, and Islamic banks need to become more transparent for the society. Yüksel and Canöz (2017) examined the effects of Islamic banks on industrial development and economic growth in Turkey. It has been determined that there is no causal relationship between Islamic banks and economic growth and industrial production in Turkey. Thus, it has been concluded that the Islamic banking sector in Turkey does not have a factor that contributes to economic and industrial development. The main reason for this situation was stated by the authors as the low percentage of Islamic banks in Turkey compared to traditional banks. Sayar (2020), especially, examined the issue with the perception of employee.

Lastly, in this work, it is aimed to reveal the emergence of Islamic banks in Turkey, the development process, and the effects of political and social factors, and - regardless of its relationship to other factors or institutions- only to understand the current situation by handling the difficulties and deficiencies they face through three prominent concerns in recent years.

It is known that Islamic banking in Turkey has appeared in the 1970s. Initially, it couldn't improve enough due to political and social problems, but it has begun to rapidly rise since 2002. However, different deficiencies and issues related to renewing the legislation, informing the society, and the legitimacy of the products of Islamic financial institutions have emerged in that process. This paper aims to reveal the main deficiencies, necessities, and challenges of Islamic banking in Turkey and to propose some recommendations. Since revealing the reasons which prevent the development of participation banks might be enabled for further improvement and reach to its real potential level.

The research questions of the study are as follows:

1. Why did Turkey not show a similar development even though participation banking practices started simultaneously with many Muslim countries?
2. What are the main issues and challenges of participation banking in Turkey?
3. What are the solutions and suggestions to overcome these problems and difficulties of the participation banks and to increase their demand by customers?

In this context, firstly, the paper discusses the emergence of Islamic banking, the development process, and the products of Islamic banks in Turkey. Secondly, it is examined the basic problems and essential revisions of the Islamic banking sector. Besides, it is elaborated on the revision of Islamic banking legislation, informing Turkish society about Islamic Banking and the nature of the products of Islamic financial institutions. The article emphasizes that society should cooperate more with Islamic banks and demand reform from 'political will' to eliminate the deficiencies of Islamic Banking.

2. Emergence and Development Process of Islamic Banks in Turkey

There are two main reasons for the establishment of Islamic banks in Turkey. While the primary reason is to evaluate the accumulations of individuals who have Islamic sensibilities and for this reason stay away from classical banks, the secondary reason is to ensure the flow of foreign resources from the oil-rich Gulf and Middle Eastern countries (Orhan et al., 2017; Asutay, 2013). On the other side, according to Asutay (2013), Islamic banking in Turkey has been begun as part of the liberalization program maintained by Turgut Özal's period. In Turkey, the modern interest-free banks have emerged as Special Finance Houses firstly in the early 1980s (Asutay, 2013; Bayındır, 2011; Özdemir and Aslan, 2017). Besides that, in some studies, it was stated that 'DESİYAB' (State Industrial and Labor Investment Bank), 'Adapazarı İslam Ticaret Bankası' (Adapazarı Islamic Commercial Bank) and 'Kar-Zarar Ortaklığı Bonosu (KZOB)' (Profit-Loss Share Bills) or profit-loss-sharing certificates can be accepted as the first examples of Islamic finance because these initiatives have existed with some Islamic sensibilities (Asutay, 2013; Özdemir and Aslan, 2017).

They were called "Special Finance Houses" because they needed not to create any perception that it was established with Islamic sensibilities due to the laicist political culture of the related period (Asutay, 2013). It is a well-known fact that 'Special Finance Houses' (SFHs) were not in an equal position with conventional banks in the related periods because they were not allowed to invest in government securities and were not included in Turkey's Central Bank deposit insurance plan (Egresi and Belge 2017). Although all institutions like SFHs were regulated in a collective and single law, SFHs were not regulated by law, but just decree and communique (Özdemir and Aslan 2017). Government officials of the period legalized them by decree 83/7503 (16 December 1983) paving the way for SFHs (Asutay, 2013).

A subsidiary of Al Baraka (an Islamic bank originating in Bahrain) was founded as the first of SFHs in 1985. After that, a subsidiary of Faisal Bank (an Islamic bank originating in Arabia) started to process in the same year. These SFHs were followed by Kuveyt Türk in 1989. Then, respectively, Anadolu Finans (1991), İhlas Finans (1995), and Asya Finans (1996) were started to operate. While Albaraka Türk, Faisal Finans, and Kuveyt Türk were established with a large proportion of foreign capital, on the other side Anadolu Finans, İhlas Finans, and Asya Finans were established with domestic capital (Asutay, 2013; Egresi and Belge, 2017; Özdemir and Aslan 2017). Economic crises had been experienced in 1994 and 2001 in Turkey, and SFHs were also negatively affected as such as the conventional banking sector from the crisis periods. Especially the 2001 crisis has revealed a critical period for SFHs, and İhlas Finans was closed because it has failed due to fulfilling its financial responsibilities (Asutay, 2013; Özdemir and Aslan 2017). The failure of İhlas Finans, which was the best institution in the sector, caused great distrust by the public against special finance houses. Fund owners have intensely requested to withdraw their money and almost half of the total funds collected in special financial houses have been withdrawn in a short time (Özdemir and Aslan, 2017). However, all the results of this critical process were not negative. According to Asutay (2013), such unsuccessful attempts have been resulted in new regulations to strengthen the financial system in the past and, in the related process, SFHs have been collected under the roof of the banking sector. As a result, the 2001 crisis have been led to a revision of Turkey's financial system, and the government passed a new banking law in

response (law no.4389). In addition to improving banking regulation, by law no. 4389, established the “Union of Special Finance Houses” to handle common issues among actors and provide a standard of state control for the sector.

By law no. 4389, in addition to improving banking regulation, has been established the “Union of Special Finance Houses” to handle common issues among actors and provide a standard of state control for the sector (Asutay, 2013; Hardy, 2012). In 2006, banking law no. 5411 officially have been replaced the term “special finance” for these institutions with the name “participation banking,” also the Union of Private Finance Houses has been becoming the “Participation Banks Association of Turkey (TKBB)”. The statement of “participation banking” was first used by Temel Hazıroğlu and Mehmet Emin Özcan. They claim with this term that Islamic banks work with the principle of participation in profit and loss (Özcan and Hazıroğlu, 2000). It has occurred a “Savings Deposit Insurance Fund” for participation banks which granted much-needed security for depositors, with the new law (Hardy, 2012). Undoubtedly, these changes which are necessary to be done much earlier, have been important for the better service of Islamic banks to the public and satisfaction of the needs.

2.1. Working Methods of the Islamic Bank in Turkey

The basic feature of Islamic banks is that they have adopted the principles of being interest-free. At the same time, they don't finance any transactions that Islam does not accept their validity (for example, selling of drinks and cigarettes, gambling, and games of chance). Avoiding transactions that include any uncertainty (gharar) is also an important principle for Islamic banks. In principle, Islamic banks do not do businesses that violate public morality and are harmful to society. In addition, both mobilization and investment of funds should be realized in line with the principles of Islamic law -which are the prohibition of interest or usury, ethical standards, moral and social values, liability, and business risk.

Islamic banks have specific fund collection and utilization methods. Islamic banks are collecting funds (as the TL, foreign currency, precious metal) with two types of accounts as current and participation accounts. These funds are used in different ways in accordance with Islamic sensitivities. These fund utilization methods are Corporate Finance Support, Profit-Loss Partnership, Financial Leasing, Financing of Vesaik for goods, FX-Indexed Financial Supports, Reference Letters, Guarantees, Letters of Credit, Types of Letters, Letters of Guarantee / External Guarantees, Acceptance / Aval Financing Techniques, Housing Finance and Vehicle Finance (Arabacı, 2015; Ustaoglu, 2015; Sayim, 2014). In Islamic banks in Turkey, interest-free products such as attendance index, takaful, murabaha, and sukuk are also used. The objectives of Islamic banks were to do business with profit-loss partnerships and investments. But today, the most widely used method by Islamic banks in Turkey is the murabaha (Arabacı, 2015).

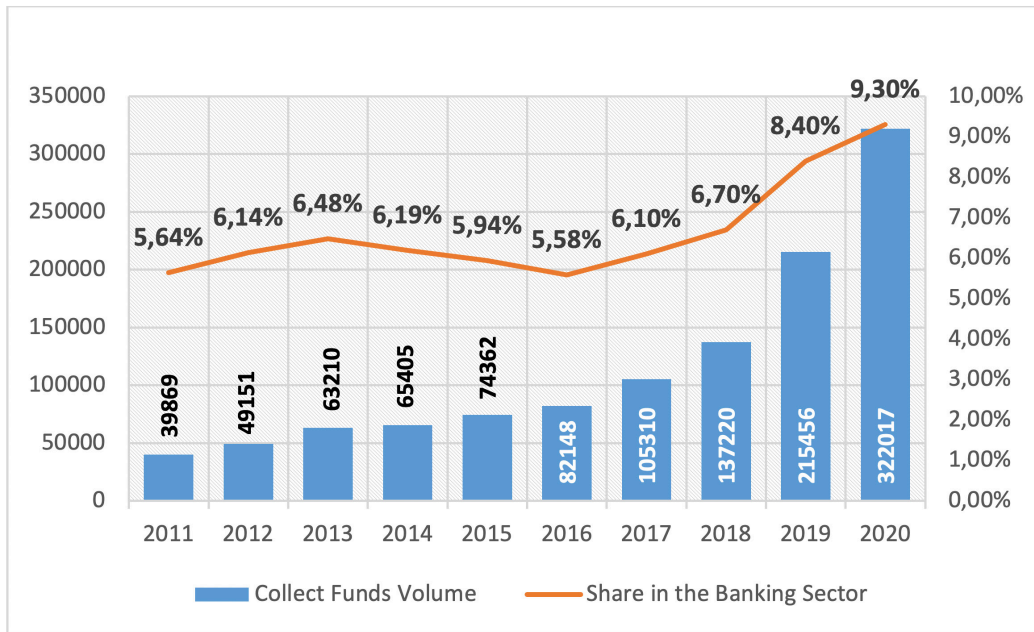
According to this article, it is fact that Islamic banks use more murabaha methods and do not use a wide variety of products in other Islamic countries is one of the reasons why the Islamic banking sector cannot progress. Because, for increasing the rates of Islamic banking, there is a need to use different methods that are more functional and attract small entrepreneurs.

2.2. Islamic Banking in Turkey in the Recent Period

With the arrival of a conservative political will, a revival in the Islamic banking sector has occurred. Islamic banks have experienced stable growth because of more regulatory and legislative protection by the AK Party's period (Aslan and Özdemir, 2017; Hardy, 2012). When compared to the 1990s, it is possible to say that significant progress has been made especially in the field of Islamic banking in the 2000s. It was aimed to establish public participation banks after the AK Party has started to see Islamic Finance as a strategic area since 2013. As a result, Ziraat Katılım (Participation) was opened in 2015, and then in 2016 Vakıf Katılım (Participation) has started its activities.

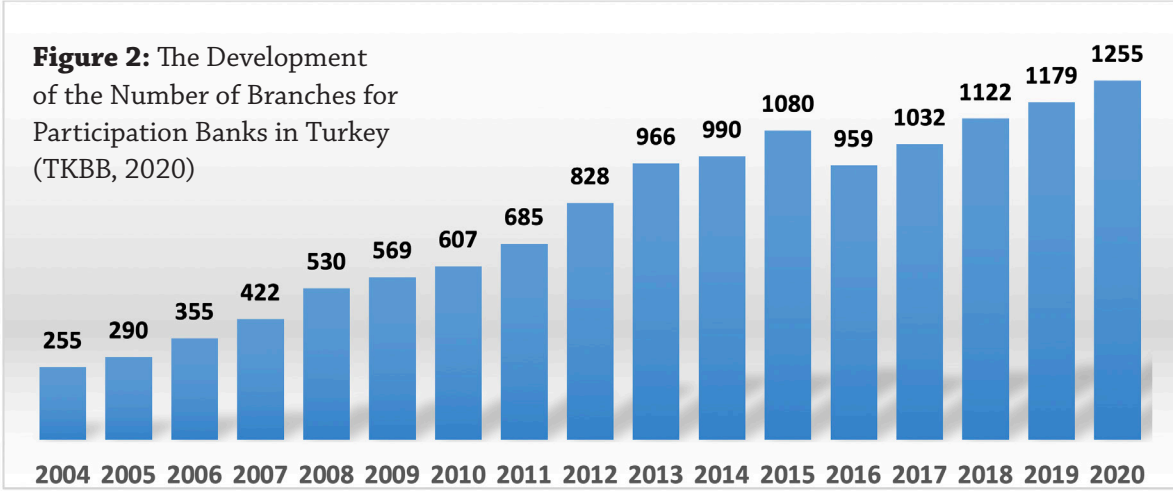
Both political opportunities, as well as the awareness of decision-makers and opinion leaders, have made important contributions to the development of Islamic banking in Turkey.

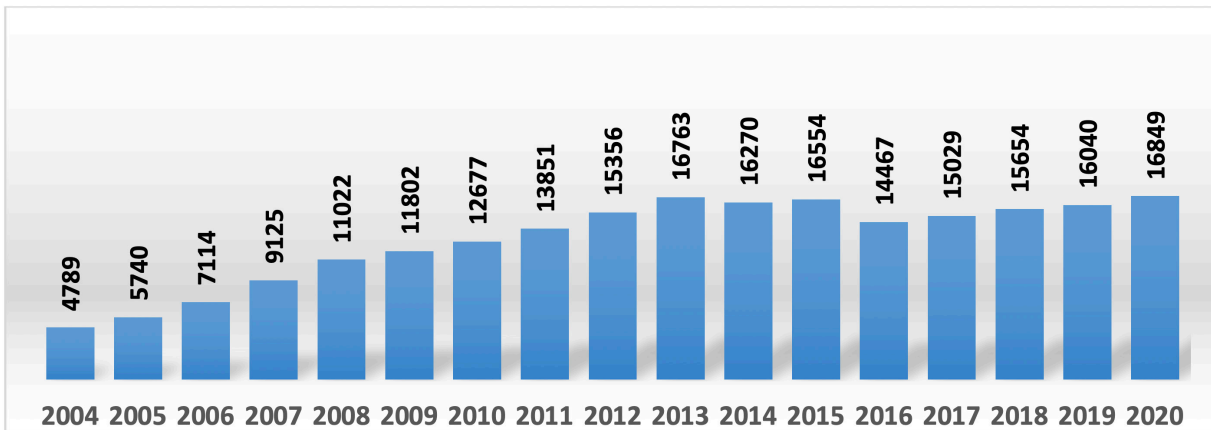
Figure 1: Development of Funds Collected of Participation Banks (TKBB, 2020)

For example, when we look at figure 1, it can be analyzed that there has been significant growth in the development of funds collected participation banking in Turkey. Besides, according to TKBB data, while the collected funds are about 39 billion in Turkey in 2011, it also increased to 322 billion TL in 2020. The data shows that progress has been made more than 3 times in almost 9 years (TKBB, 2020).

According to Hardy's comment "While the country responded quickly to the downturn and has maintained high GDP growth rates in 2010 and 2011, the participation banks are gaining market share." (Hardy, 2012) In addition, the world economic crisis that occurred in 2008 was also partly negatively influenced the participation banking in Turkey. The reason why the 2008 world economic crisis in Turkey did not deeply collapse the banking sector in Turkey, is the structural arrangements introduced into the Turkish banking system in 2001, as mentioned above.

Other factors that this article can observe the growth of Islamic banking in Turkey also are the branches of the Islamic banks and the number of staff. While there were only 255 participation bank branches in 2004, this figure increased to 1255 in 2020. This data shows us that the number of branches has increased fourfold in about 10 years. In addition, while Islamic banks employed 4789 personnel in 2004, the number of Islamic banking officers increased to 16849 in 2020. It is observed that the number of personnel of the Islamic bank has also increased by 3 times in sixteen years.

Figure 3: The Development of the Number of Personnel for Participation Banks in Turkey (TKBB, 2020)

Funds Collected 322 billion TL	Number of Personnel 16.849	Funds Disbursed 240.1 billion TL
Number of Branches 1.255	Total Asset 437,1 billion TL	Total Equity 27.6 billion TL

Figure 4: Participation Banks in Turkey, Key Indicators for 2020 (TKBB, 2020)

When evaluated in the context of current data, as seen in figure 4, it is possible to say that participation banks have increased their collected funds by 18.6% from 2015 to 2016. Moreover, the increase continued in 2017 and the funds collected the previous year increased by 19% (TKBB, 2020).

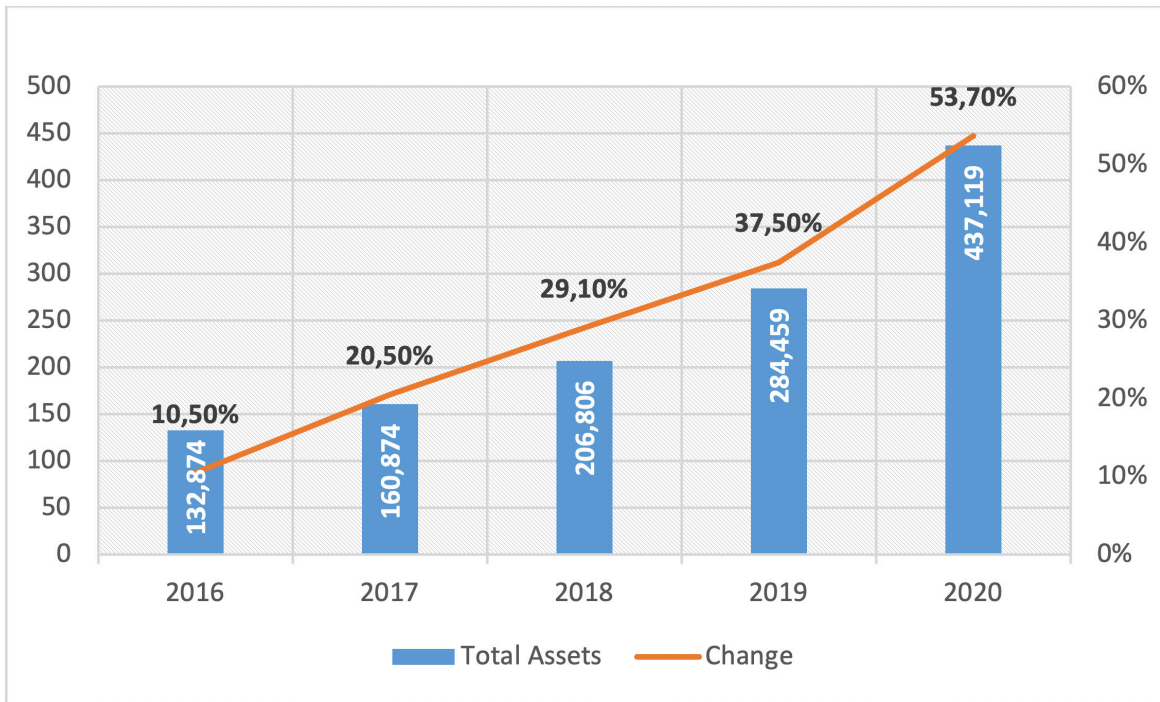
As a result, despite the significant growth in participation banking, especially since the 2000s, participation banking still has a very small percentage of 5% in the Turkish banking system. This is a matter that needs to be addressed immediately by policymakers and leading actors of participation banks. It is necessary to analyze the reasons well and to produce effective solutions to these problems. Hence, this article emphasizes that society does not have enough awareness of the collaboration of Islamic banking.

The public should be informed accurately, and completely about Islamic banks and their functioning must be explained simply. People's attitudes towards Islamic banks should be investigated and false perceptions should be tried to eliminate. People's perceptions about Islamic banks, their expectations from these banks should be learned and some changes should be made in line with their expectations. For this purpose, surveys can be conducted with people from the public about Islamic banks.

Deposit Banks	34
-Public Banks	3
-Private Banks	9
-Foreign Banks	21
-Banks Transferred to Savings Deposit Insurance Fund	1
Development and Investment Banks	14
Participation Banks	6
Total	54

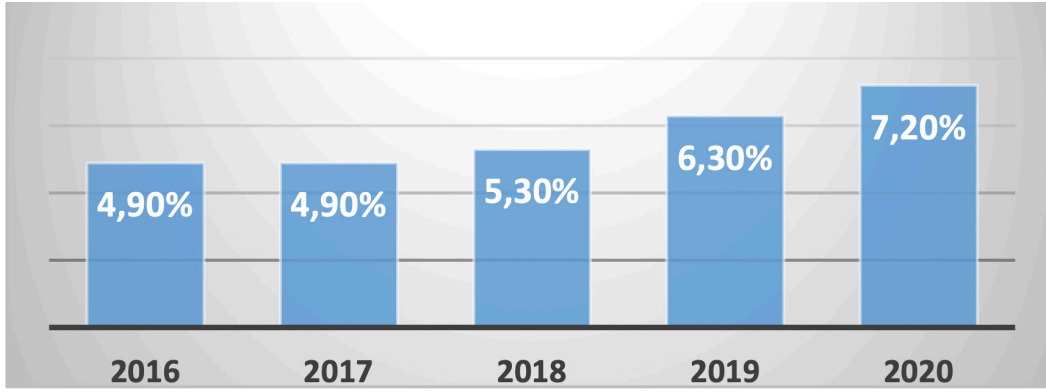
Figure 5: Turkish Banking Sector, December 2020 (TKBB, 2020)

A large part of the banking sector in Turkey constitutes conventional banks. The basic reason for the effectiveness of conventional banks is that Turkey is a secular-based free-market economy. In addition, it is necessary to state that the government decision adopted on 24 January 1980 follows a Western-based economic policy that is integrated into globalization. At this point, the modernization of Turkey was not only political and social but also economic. That means the westernization has been effective in the banking sector, especially on the dominance of conventional banks rather than participation banks in Turkey. Therefore, this situation is directly reflected in society's habits in the banking sector. Today, there are 54 different banks in Turkey. Thirty-three of the fifty-one banks are deposit banks in Turkey. However, only five of these banks are the participation banks. If it is compared with conventional banks, it is possible to say that the number of participation banks in Turkey is extremely low.

Figure 6: Assets Development of Participation Banks (TKBB, 2020)

In addition, it should be underlined that even if the support to participation banks is extremely low in Turkey, interest in participation banks is increasing. With the gradual increase of the assets of participation banks in Turkey, this argument is easily defensible. Because the assets of the participation banks have almost doubled in the last five years as is seen in figure 6.

Figure 7: Sector Share of Participation Banking (TKBB, 2020)

However, there are also several deficiencies of participation banks in Turkey. Concerns about mu-rabaha method, concerns about Islamic Advisory Boards, and lack of consciousness of society and insufficiency of political will are some of them in Turkey.

3. Necessary Reforms for Islamic Banking in Turkey

With the widespread sense of global Islamic financial institutions, the Islamic economy began to develop in Turkey at the end of the 1970s. The development of the Islamic economy in Turkey has remained relatively behind many countries due to political and social reasons. Since 2002, when the AK Party came to power, various steps have been taken to develop Islamic finance, to pave the way for it, and to put it on firm ground. However, but the desired point has not yet been achieved. Unfortunately, today, the share of participation banks which is around 5% in Turkey, is an indication of the failure. At this point, the political actors in Turkey must also take an active role to remedy the deficiencies of progress and Islamic banking.

In this context, it is necessary to express the first “sukuk” exports in 2012 are notable for Turkey. This is very important because, for the first time, an instrument used in the field of international Islamic finance was preferred by the state. there are also various shortcomings seen in the field of Islamic finance. At this point, it should be noted that since 2014, Islamic finance has been seen as a strategic sector by the government (Özdemir, Aslan, 2017). However, there are also various shortcomings in the field of Islamic finance in Turkey.

3.1. Concerns about Murabaha Method in Turkey

Murabaha is an agreement of sale of products at a pre-determined profit mark-up on the price (Ainley, Mashayekh, 2008). Murabaha differs from “musavama” (where the purchase price is not known at the time of sale) since the previous purchase price of the sold goods is notified to the customer (Cebeci, 2021). Murabaha is suitable for corporate, agriculture, consumer, financier, and the other sectors where the consumer needs finance to purchase products (Ainley, Mashayekhi, 2008). It is the most widely used Islamic financial contract in Islamic banks in Turkey. However, modern murabaha practices applied in Islamic banks today are different from the classical murabaha practice (Cebeci, 2021). As the most used financing of participation banks in Turkey, the modern murabaha method’s problems continue in the context of fiqh. This problem constitutes the perception that Islamic banks are using the same method as conventional banks. The main fiqh issues in the context of modern murabaha are as follows. The issue of whether the promise is binding on the parties:

- The inconvenience of making two contracts in one contract
- At the end of the sale of Murabaha, the uncertainty of the issue of the right to receive the goods (by whom and in what way the goods are held)
- Since modern murabaha is tripartite and multi-process, the appointment of a proxy in some transactions is a controversial issue.
- The criticism that modern murabaha is approached interest by making it risk-free, the uncertainty of risk
- Uncertainty in the procedures to be applied in the payments of the Murabaha transaction, such as giving the debt before time or not paying it on time (Cebeci, 2021).

There is a need for special legislation not only for participation banks but also for other Islamic Finance Institutions in Turkey. While doing this, the opinions of all stakeholders should be taken into consideration and international practices should be utilized. In addition to this, the community should be informed that the problematic practices realized due to the legislative limitations have been resolved. At this point, it is important to inform the stakeholders about legal changes on participation banks.

The Central Bank of the Republic of Turkey (TCMB) has made interest payments to the banks because of the compulsory attendance laws in 2010. Then, this problem has been corrected later, but this has led to a bad perception on stakeholders as “Participation banks receive interest from the central bank.” (Kazancı, 2019). However, because there has been no successful information given to the society about this problem, the “interest” perception continued as if the Central Bank in Turkey still paid interest.

Unfortunately, the issue was fully resolved, but in 2014, interest rates were paid by the Central Bank to the participation banks again. Due to the Central Bank having started to apply interest on requi-

red reserves, new legislation and issues that are not appropriate for Islamic banking should be eliminated and effective information should be provided. With the new legislation, it will be ensured that not only these institutions will be provided with strong legal ground and ensure their continuity, but also their credibility with the society.

According to Özdemir and Aslan (2017), in Malaysia, the government carries out the necessary arrangements for the Islamic financial sector quickly and supports the Islamic financial sector. For this reason, Malaysia has almost the largest share of the Islamic financial sector in the world, although its total population is low and an important part of it is not Muslim. In this context, the legislation is needed to be regulated quickly for Turkey to take a significant share of the financial markets all over the world. At this point, it is necessary to express that Turkey has great potential as a Muslim country.

3.2. Concerns about Islamic Shariah Advisory Boards

Shariah Advisory Board is a non-profit, self-regulatory, voluntary body engaged in the promotion of Islamic Finance to provide authoritative Sharia-compliant advice, awareness, research, and mediation solutions for all stakeholders in the financial services industry (COMCEC, 2020).

The spread of Bank Islam Malaysia, the first Islamic bank in Malaysia, with 80 branches and 1200 personnel in 10 years, has proven that Islamic banking is a convenient system. In the following process, the establishment of the Islamic Money Market and Islamic Capital Market also played an important role in the development of Islamic banking in Malaysia. Later, the establishment of supervisory institutions such as the Securities Commission and the Islamic Advisory Council in 1996 and the strengthening of the draft law and tax incentives are also effective developments in this direction (Özdemir, 2014).

In addition to Malaysia, which is a leading country in Islamic finance, UAE, Bahrain, Indonesia, Bangladesh, and Pakistan, there is also a central advisory board apart from the Islamic Finance Institutions' own advisory boards. It is extremely important to prevent any doubts that may arise about Islamic financial institutions with the presence of a central advisory board and to control the activities of these institutions in terms of Islamic conformity. However, unfortunately, there is not a central advisory board in Saudi Arabia, Iran, Qatar, Kuwait, and Turkey. The articles claim that a central advisory board will positively affect the progress of the sector in these countries (Sayar, 2020).

AAOIFI (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions) has set new standards in this regard. According to AAOIFI "the purpose of this Governance Standard for Islamic Financial Institutions (GSIFI) is to provide guidance on the definition, the scope of work, responsibilities, appointment, composition, independence, terms of reference of a central Shari'ah Board (CSB) and other relevant issues." Thus, its aim is to provide a framework on governance for central Shari'ah boards worldwide. Central Shari'ah Board also presents, a country-level approach for regulating the Islamic finance industry within borders, including products, practices, and operations (Central Shari'ah Board, 2020). Besides, the standard recommends and encourages the formation of central Shari'ah boards to achieve a greater level of harmony in the practices of Islamic banking and finance as a reference point (Central Shari'ah Board, 2020). In this context, the article expects that the standards

of a central advisory board will resolve the public confusion.

3.3. *Lack of Consciousness of Society and Insufficiency of Political Will*

The Republic of Turkey is a state where the majority is Muslim. Therefore, it is expected that the Turkish community will show interest in the participation banks. However, the total volume of participation banks in the banking sector in Turkey is only 7% (TKBB, 2020). The trading volume of participation banks in Turkey is extremely low for a country that is predominantly Muslim. This situation shows us that Turkish society does not have an awareness of the economic order which is being managed by the interest rate. Besides, the indifference of Turkish society to the Islamic banks shows us the false conviction that an Islamic model of the economy is not possible. It is possible to say that Turkey had an important way of Islamic banking between 1999-2013. Turkey's Muslim population shows that there is great potential for participation banking in Turkey. However, the growth rate of Islamic banks in Turkey shows us especially after 2013 cannot be a significant growth rate floor.

4. Conclusion

The emergence of Islamic banks in Turkey, almost, has been realized at the same time as the emergence of Islamic banks in Malaysia. On the other hand, slightly more than half of Malaysia's population is while Muslim, Turkey is a country with a 90 percent Muslim population. Despite so much progress of Malaysia in Islamic banking under the mentioned conditions, Turkey has been unable to achieve a similar success during that time. Certainly, in this case, Turkey has a huge impact on the social and political conditions of that period. However, it is also an important factor that Islamic banks have not adequately informed the public about their functioning and have not prevented false perceptions in the public sector.

It is known that each Islamic banks in Turkey have a separate advisory board and there are also different authorities in these advisory boards. The utilization of different products by the Islamic banks and having different advisory committees can cause people to get confused. Therefore, people may be approaching prejudice against Islamic banks. Thus, as a solution, if Islamic banks have a central advisory board, they can prevent both confusions in the public and defeat debates on the legitimacy of products. Another issue with the advisory boards is that board members should have sufficient knowledge in fields both of economics, finance, and sharia law. Because to give the right provisions regarding the validity of the products or transactions used in Islamic banking, it is necessary to know all aspects of the mentioned issues.

There is a common perception about murabaha that Islamic banks are using the same method as conventional banks. The definition and function of murabaha should be clearly identified and explained to the customers of Islamic banks. The differences between murabaha and the instruments quasi murabaha used by conventional banks should be clearly revealed.

Comprehensive legislation should be developed for the investors of both domestic and foreign to eliminate the question or debates on the conformity of the activities in Islamic banking. In the process

of creating new legislation for Islamic banking, it can be utilized practices and legislation from other Islamic countries.

“Are Islamic banks only institutions that perform banking activities?” or “Should Islamic banks serve as financial institutions with their banking activities?”. These questions should be answered clearly. Because most people do not know the content of Islamic banking, the purposes of these banks, and what services they provide. Elimination of this uncertainty is important in terms of determining expectations from Islamic banks.

New products should be developed to increase the assets of Islamic banks. Thus, the ratio of Islamic banks within the Turkish banking system can be increased to higher rates. On the other hand, they can finance entrepreneurs on a middle scale that will contribute to regional development by achieving higher rates and increasing their assets.

Islamic banks, particularly in the last decade, have opened quite several branches and, as a result, many employees have been hired for these branches. But at that time, it is known that the number of officials who are well-informed about Islamic banking is not yet sufficient in Turkey. The individuals who want to work in Islamic banks should have basic Sharia rules and knowledge of Islamic economics. This issue can be determined as a condition for candidates working in Islamic banks.

Finally, the basis of all these deficiencies and challenges experienced by Islamic banks is the efforts to integrate them into the existing system. However, the realities of the current system do not allow structures and tools built with Islamic principles. This cannot go beyond a situation such as continuous patching of a defective fabric. As researchers in the field of Islamic economics, our duty is to urgently build a new and unique system on a ground that is in line with the principles of Islam and the morality of Muslims. In other words, we urgently need to build a financial system and institutions that can fulfill the function of banks in today’s sense, but whose rules, tools and products are unique and compatible with Islamic principles.

References

- Ainley, M., Mashayekhi, A., Rahman, A., & Ravalia, A. (2008). The Development of Islamic Finance in the UK. In H. Enwar (Ed.), *Islamic Finance: A Guide for International Business and Investment* (pp. 1-238). GMB Publishing.
- Albaraka, (2020). *Principles of Islamic Banking*.
- Arabacı, H. (2015). *Türk Katılım Bankacılığında Fon Kullandırma Yöntemleri*.
- Arabacı, N. (2007). *Katılım Bankalarının Türkiye’de Bankacılık Sektöründeki Yeri, İşleyişi ve Performans Analizi*.
- Asutay, M. (2013). The development of Islamic banking in Turkey: Regulation, performance and political economy. In V. Cattelan (Ed.), *Islamic Finance in Europe: Towards a Plural Financial System* (pp. 213-227). Edward Elgar Publishing.
- Bayındır, S. (2005). *İslam Hukuku Penceresinde Faizsiz Bankacılık*. Rağbet Yayınları. Rağbet Yayınları.
- BDDK, (2020), *Monthly Bulletin*.

Cebeci, İ. (2021). 40 Soruda Murabaha. İktisat Yayınları.

Central Shariah Board, (2020), Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions, Governance Standard No. 8.

COMCEC. (2020). Improving Shariah Governance Framework in Islamic Finance.

Cumhuriyet Gazetesi, (2020). Merkez Bankası zorunlu karşılıklara faiz uygulamasına başlıyor; 21 October 2016.

Çürük, S. A. (2013). İslami Finansın Türkiye'deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri.

Egresi, I., & Belge, R. (2017). Islamic Banking in Turkey: Population Perception and Development Challenges. Revista Română de Geografie Politică, 19(1), 30-55.

Fidancı, A. H. (2011). Katılım Bankalarının Türkiye'deki Gelişimi ve Katılım Bankalarında Müşteri Memnuniyeti Üzerine Bir Araştırma.

Haziroğlu, T. (2017). Katılım Ekonomisi. İz Yayıncılık.

Hardy, L. (2012). The Evolution of Participation Banking in Turkey. Online Journal on Southwest Asia and Islamic Civilization, Winter, 1-15.

Kazancı, F. (2019). Merkez Bankası Zorunlu Karşılık Uygulamasına Faizsiz bir Yaklaşım. Adam Akademi, 395-442.

Orhan, Z. H. (2018). Mit Ghamr Savings Bank: A rol Model or an Irreplicable Utopia? The Journal of Humanity and Society, 8(2), 85-102.

Orhan, Z. H., Karadoğan, S., & Turan, M. (2017). Türkiye'de İslam İktisadı Tecrübesi: Teorik ve Pratik Birikimler. In S. Karadoğan (Ed.), İslam İktisatı Düşüncesi: Birikim ve Yönelim (pp. 295-328). Maruf Vakfı Yayınları.

Özcan, M. E., & Haziroğlu, T. (2000). Bankacılıkta Yeni Bir Boyut: Katılım Bankacılığı. Bereket Journal, 3(9), 8-11.

Özdemir, K. (2014). Türk Katılım Bankaları İle Malezya İslam Bankalarının Etkinlik, Verimlilik ve Performans Açısından Değerlendirilmesi.

Özdemir, M., & Aslan, H. (2017). Türkiye'de İslami Finansın Dönüşümünün Ekonomi Politikası.

Sayar, F. (2020). Issues And Challenges Of Participation Banking In Turkey: The Perception Of Employee.

Sayım, F. (2015). The Participation Banking As A Distinctive Method And The Its Growing In The Turkish Finance Market- Period: 2007-2013. Emerging Market Journal, 5(1), 92-111.

Ekrem, Ş. (2007). Türkiye'de Düünden Bugüne Katılım Bankaları.

TKBB. (2019). Katılım Bankaları Sektör Raporu.

Ustaoğlu, D. (2014). Türkiye'de Katılım Bankacılığı: Sektördeki ve Önemi.

Yetiz, F. (2016). Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari İlimler Fakültesi Dergisi, 9(2), 107-117.

Yılmaz, N. H. (2010). Türkiye'de Katılım Bankaları Alanında Yaşanan Gelişmeler ve Katılım Bankalarında Müşteri Memnuniyeti: Türkiye Finans Katılım Bankası Örneği.

Yüksel, S., & Canöz, İ. (2017). Does Islamic Banking Contribute to Economic Growth and Industrial Development in Turkey? İkonomika: Jurnal Ekonomi Dan Bisnis Islam, 2(1).

Zerka, A. M., & Neccar, A. M. (2009). İslam Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta. İz Yayıncılık.

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

Abraham L. Udovitch'in "Orta Çağ İslam Dünyasında Ortaklık ve Kâr" Adlı Kitabının Tahlili

Rümeysa Demirkol*

Orta Çağ İslam Dünyasında ticari hayatın hareketliliği, ortaklık konusuyla yakından ilişkilidir. Abraham Udovitch'nin bu eseri; ticarî ortaklık konusunu detaylı olarak ele alan başlıca eserlerden biridir. Yazar bu eserinde, Orta Çağ İslam Dünyasında ortaklık konusunu üç ana tema ve üç mezhep üzerinden değerlendirmiştir. Ortaklıkta sınırlı yetki olan inan ortaklığı ve sınırsız yetki olan mufavaza ortaklığı ile mudarebe ortaklıklarını; Hanefi, Maliki ve Şafi mezheplerinin ana klasik metinleri üzerinden incelemiştir. Hanbeli ve Zahirî literatüründe değinilebilecek kapsamlı ve sistemli bir veri bulunmadığından esere kaynak olarak Hanefi, Şafi ve Maliki literatürünün VIII. ve XI. asır klasik metinlerini kullanmıştır. Eserdeki kaynak seçimlerinin bu döneme yoğunlaşmasının sebebini, VIII. ve XI. yüzyılda istihvan ve ıstıslah metodu sayesinde eserlerin rijitlikten uzaklaşması, bu eserlerin temel kaynaklar olması ve teori ile pratik bağının görece daha kuvvetli olması şeklinde belirtmiştir.

Yazar konuyu Hanefi mezhebinin tüccarın ihtiyaçlarına cevap vermekonusundaki titizliği ve istihvan-hiyel metotlarıyla fıkhî esnek bir yapı kazandırması sebebiyle Hanefi fıkhını merkeze alarak anlatmıştır. Temelde Orta Çağ'da ortaklığın işleyişini ve İslam hukuk teorisinin pratik ticari hayatla olan bağını ortaya koymaya çalışmıştır. Yazar konuyu İslam hukukunun klasik eserleri üzerinden anlatmış, yoruma nispeten daha az yer vermiştir. Batı hukuku ile İslam hukuku arasında benzerlik tespit ettiği yerlerde bu benzerliği analiz etmiştir. Başlıklar arası geçişler ve konu bütünlüğü kafa karışıklığına yer vermeyecek biçimdedir. Akıcı, anlaşılır bir dil kullanan yazar, girift bir konuyu rahatça anlaşılabilir bir şekilde anlatmıştır. Bu açıdan kitabın çeviri dilinde de benzer bir özverili tutum hakimdir. Yazarın konuları işlerken klasik eserlerde ilgili pasajlardan alıntılar yapması konunun klasik kaynaklarda işlenişini birebir görme noktasında önemlidir.

JEL Sınıflandırması: Y30, N23, N85

"Orta Çağ İslam Dünyasında Ortaklık ve Kâr"

Yazar : Abraham L. Udovitch

Çeviri : İsmail Bektaş

İstanbul : Albaraka Yayınları, 2019, 271 sayfa

ISBN : 9786058034051

* İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi İslam Hukuku Yüksek Lisans Öğrencisi

rmys.dmkl@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1213-8683>

Atıf/Citation: Demirkol, R. (2021). Abraham L. Udovitch'in "Orta Çağ İslam Dünyasında Ortaklık ve Kâr" Adlı Kitabının Tahlili, Maruf İktisat İslam İktisadi Araştırmaları Dergisi, 1(2), s.83-85.

• Geliş/Received - 5.09.2021 • Kabul/Accepted - 14.09.2021

Eser yedi ana bölümden oluşmuştur. Bu bölümler aşağıdaki şekildedir:

- I) Giriş
- II) Mülkiyet Ortaklığı
- III) Hanefi Mufâvaza Ortaklığı
- IV) Hanefi ‘Înân Ortaklığı
- V) Mâlîki Ortaklık
- VI) Commenda
- VII) İslam Hukuku: Teori ve Uygulama

Kitabın giriş kısmında yazar, Orta çağ araştırmaları esnasında hukukî metinlerin çokça olmasına karşın bu hukukun uygulamada nasıl bir karşılık bulduğuna dair kapsamlı bir esere rastlanılmamasını eleştirmektedir. Bu durumun commenda ve ortaklık uygulamalarının teori ve pratiği arasındaki ilişkinin incelenmesini zorlaştırdığından bahsetmektedir. Öte yandan bu eksiklik ticaretin nicel taraflarının da ortaya koyulmasını da imkânsız hâle getirmiştir. Dolayısıyla yazar ortaklık ve commenda akitleriyle ilgili nicel bir bilgi sunamamış, nitel veriler ile yetinmiştir. Burada İslam hukukunun teorisinin pratikle uyumunu, hiyel ve şurut literatürüne atıf yaparak açıklamıştır. Bölümün sonunda bir literatür değerlendirmesi ile kullanılan kaynakları ele almıştır. Yazar, Zahirî ve Hanbelî literatüründe bu konuda kapsamlı ve sistematik bir veri sunacak eser bulunmadığından Hanefî, Şafîî ve Malîkî literatür ile iktifa ettiğini burada ifade etmiş ve kullandığı Hanefî, Malîkî, Şafîî literatürden kaynakları detaylıca sunmuştur.

Hanefî ve Malîkî mezhebinde ortaklık, şirketü'l-milk ve şirketü'l-akd olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kitabın ikinci bölümünde ortaklık türlerinden ilki olan ve bölüme adını veren mülkiyet ortaklığı ele alınmaktadır. Ortak mülkiyet düşüncesine erken dönem Malîkî ve Hanefî eserlerinde açık bir biçimde rastlamak mümkün değildir. Ancak satır aralarında ya da derin/titiz okumalar sonucu ticarî ortaklık anlayışının yanı sıra mülkiyet ortaklığına atıf yapıldığı görülebilir. Hanefî ve Malîkî fakihler nezdinde mülkiyet ortaklığı ticarî ortaklıkta asgari düzeyde öneme sahiptir. Mülkiyet ortaklığı üzerinde en çok duran mezhep Şafîî mezhebidir. Yazar, Şafîî mezhebinin ortaklık konusunda yaklaşımını diğer mezheplerden ayıran şeyin temelinde Şafîî'nin kâr sebebi olarak yalnızca mülkiyeti kabul etmesinin yattığını vurgulamıştır. Şafîî'nin bu düşüncesi ortaklık sisteminin tamamını şekillendirmiş ve kısıtlı bir ortaklık modeli sunmuştur.

Kitabın “Hanefî Mufavaza Ortaklığı” isimli üçüncü kısmında ise mufavaza öncelikle kavramsal bir incelemeye tabi tutulmuş daha sonra ortaklığı oluşturan taraflar, sermaye ve akdin özellikleri açıklanmıştır. Burada yazar Hanefî mezhebinde sermayelerin kabulü noktasında tüm ortaklık türlerinin aynı hükme bağlı olmasına rağmen mufavaza akdinde ortak sermaye oluşumuna etki eden özel şartlar olması sebebiyle sermaye konusunu detaylı ele almıştır.

Mufavazanın aksine ortaklara büyük bir özgürlük alanı tanıyan, bu yönüyle mufavazadan daha uzun soluklu ortaklıklar sağlayan ve görece daha yaygın olan inan ortaklığı dördüncü bölümde Hanefî fihî

BOOK REVIEW / KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

özelinde ele alınmıştır. Yine önceki bölümde olduğu gibi ilk olarak kavramsal inceleme yapmış daha sonra konuyu detaylıca incelemiştir. Yazar inan ortaklığı için katı şartlar belirlenmemiş olması dolayısıyla bu ortaklıkta örfün öne çıktığına sık sık atıflar yapmıştır. İnan ortaklığının mufavaza ortaklığıyla yer yer karşılaştırmalar yapılarak işlenmesi, konunun anlaşılmasına yardımcı olmuştur.

Yazar, Hanefi fıkhi açısından ortaklığı inceledikten sonra beşinci bölümde, "Maliki Ortaklık" başlığı ile konuyu Maliki fıkhi perspektifinden ele almıştır. Kaynak olarak mezhebin iki temel eseri olan Malik b. Enes tarafından yazılan Muvatta ve Sahnun b. Said et-Tenûhî'nin Müdevvenetü'l Kübra eserlerini kullanmıştır. Konunun başlangıcında Muvatta'nın ortaklık konusunda yer veremeyişine dikkat çekmiştir. Bunun sebebini ise, İmam Malik'in Muvatta'yı yazma amacının bütün konulara yer veren müstakil bir eser ortaya koymak değil Medine örfi fikhini sistematize etme hedefi ile açıklamıştır. Commenda ile ilgili bölümlerde başlıca ele alınacak olmasından bu bölümde yalnızca mufavaza ve inan ortaklıkları ele alınmıştır. Yazar terminolojik olarak aynı olsa da Maliki mufavaza ortaklığının Hanefi mufavaza ortaklığından tamamen farklı ve zıt olduğuna dikkat çekmiştir. Yazarın dikkat çektiği diğer bir nokta ise Maliki ortaklık ilişkilerinin her alanına etki eden eşitlik ve denge (tekâfu') prensibidir. Maliki fıkhi Hanefi fikhinden farklı olarak tüm gelir unsurları ve çıktılar arasında sıkı bir denge gözetir ve bu dengeyi bozacak tüm şartları reddeder. Ayrıca yazar burada Maliki mezhebinin ortakların ortaklık malındaki tasarruflarında özgürlük alanlarının değerlendirilme hassasiyetlerini öne çıkarmaktadır.

Yazarın "Commenda" olarak adlandırdığı altıncı bölüm; Hanefi fukaha arasında mudarebe, Şafii ve Maliki fukaha arasında kıraz/mukaraza olarak neşvünema bulmuş olan, en basit anlamıyla emek-sermaye ortaklığına ayrılmıştır. Yazar diğer bölümlerde olduğu gibi öncelikle kavramın kökenini incelemiş ve comendanın Arap yarımadasına özgü bir kurum olmasının kuvvetle muhtemel olduğuna vurgu yapmıştır. Mudarebe akdi hukukî işleyiş açısından diğer ortaklıkların aksine mezhepler arası büyük bir farklılık göstermemektedir. Bu akde en esnek yaklaşan mezhep olması dolayısıyla yazar konuyu Hanefi mezhebi temelinde anlatmış, Şafii ve Maliki mezheplerine ise gerekli gördüğü yerlerde müracaat etmiştir. Bu kısımda comenda tüm yönleriyle ele alınmıştır.

Son bölüm ise adeta İslam hukukunda kanunların pratikte ticari hayattan kopuk olmadığını ispat niteliği taşır. Yazar hiyel literatürünün varlığı, kabul gören ticari uygulamalar kıyas ile çatışınca istihsan uygulamasının devreye konulması örfün hüküm koymada muteber sayılması hatta ortaklık akdinde örfün kabul ettiği bir şeyin kıyasla çatışması durumunda kıyasın askıya alınması toplumun ihtiyaçlarını fikhin önemsedığının ve teori ile pratik arasında bir kopukluk olmadığını birer göstergesi olduğuna temas etmiştir. Buradan hareketle İslam hukukunun uygulama ile şekillenen bir hukuk sistemi sonucuna ulaşmıştır. Yazar Geniza kayıtları ile fıkhi metinleri arasındaki ortaklığa dikkat çekerek eserini sonlandırmıştır.

MARUF İKTİSAT

MARUF ECONOMICS

الاقتصاد المعروف

İSLÂM İKTİSADI
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

THE JOURNAL OF ISLAMIC
ECONOMICS RESEARCH

مجلة بحوث الاقتصاد الاسلامي

marufvakfi.org

f | t marufvakfi